

SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE DE CHEVTCHÈNKO À LÉOPOL.

MATÉRIAUX
pour l'Ethnologie ukraino-ruthène
publiés par la Commission ethnographique.

Tome huitième.

Наукове товариство ім. Шевченка
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ,
КОМІСІЯ ЕТНОГРАФІЧНА.

МАТЕРІЯЛИ
ДО
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

— ТОМ VIII. —

Львів.

Лёпол.

1906.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Водяного.

1970-1971

TO THE
MEMBERS

OF THE
COMMISSION

G-12
N3

x.8-12

REPORT

MEMORANDUM

TO THE MEMBERS OF THE COMMISSION

DATE: 1971-12-12

BY: [Name]

[Signature]

1971

MEMORANDUM FOR THE MEMBERS OF THE COMMISSION

ДИТИНА В ЗВИЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Матеріяли з полудневої Київщини, зібрав **Мр. Г.**

Обробив **Др. ЗЕНОН КУЗЕЛЯ.**

У ЛЬВОВІ, 1906.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
від варядом К. Боднарського.

TO THE
ADVERTISERS

EXCHANGE

ЗМІСТ.

	Сторона
Від впорядчика - - - - -	I—VI
Вступні уваги:	
А. Вагітність - - - - -	1
Б. Порід - - - - -	14
В. Обряди і звичаї по уродженню дитини - - -	43
I. Жінка і її полове життя перед вагітністю і в часі	
вагітності - - - - -	60—126
1. Люди не вірять „баб'ячии вдумкам“ - - -	60
2. Назви складові людського організму і привязані до	
нього повіря - - - - -	60
3. Секеяння - - - - -	66
4. Секеяння у дітей - - - - -	66
5. „Неблиця“ про секеяння - - - - -	67
6. Назви на означене місячки - - - - -	70
7. Коли починаеть ся місячка - - - - -	72
8. Хоробливі появи що до місячки - - - - -	73
9. В живна нема місячки - - - - -	73
10. Ліки на викликане місячки - - - - -	74
11. Зопранне - - - - -	75
12. Оповідане про початок місячки і про її відносини до	
вагітності - - - - -	77
13. Що дозволено, а що заборонено жінці в часі місячки	78
14. Полові зносини підчас місячки - - - - -	82
15. Початки пологого життя і полове зносини взагалі -	83
16. Жінка більше пристрастна від чоловіка - - -	83
17. Жінки бажають мати діти - - - - -	84

18. Снохацтво - - - - -	85
19. Нічні устави і плідність мушци - - - - -	85
20. Чортки з людського сімени - - - - -	86
21. Про дитину, як ще її на сьвітї не було - - - - -	87
22. Чи була дитина перед уродженем на сьвітї? - - - - -	89
23. Звідки бере ся дитина. Душа - - - - -	90
24. Діти приходять на сьвіт проти волї родичів. Жура і сварні через діти - - - - -	90
25. Старший брат не може женити ся через бідність, мо- лодший обіцяє тому не ділити ся - - - - -	92
26. Дівки виходять за богатих, щоби не бідувати - - - - -	92
27. Біда в дїтьми, коли їх нема з чого удержувати - - - - -	92
28. Чому не хотять мати дїтїй? Убожество - - - - -	93
29. Богато не хоче мати дїтїй - - - - -	95
а) Чоловік невдоволений з приросту.	
б) Ліпше без дїтїй.	
в) Придумують способи, щоб дїтїй не було.	
г) Клопіт з малими дїтьми.	
д) Жінка не хоче мати дїтїй.	
30. Яких уживають способів, щоби не було дїтїй? а) При- тула, б) Сорочка з циганами, в) Перевязуване пуна і г) Даванне - - - - -	96
31. Що роблять дівчата, щоб не було дїтїй? - - - - -	100
32. Хлопці піддурюють дівчину і по черзі ходять до неї	104
33. Як люди перехитряють Бога (на щот дїтїй) - - - - -	105
34. І попи не хотять мати дїтїй - - - - -	107
35. Родичі не мають дїтїй і журять ся тим - - - - -	108
36. Люди таки хотять мати нащадка - - - - -	109
37. Як поведать ся ті, що не хотять дїтїй і ті, що їх бажають? - - - - -	111
38. Способи на неплідність (1, 2) - - - - -	113
39. Причини неплодности - - - - -	118
40. З чого зароджуєть ся дитина? (а, б) - - - - -	118
41. Хлопці піддурюють дівчину і ловають їй „калину“ - - - - -	119
42. З самої притули, коли ще калина не проломана, не може бути дитини (а, б) - - - - -	120
43. Дитина не зачинаєть ся відразу - - - - -	121
44. Як чуєть ся дівчина, якій проломано калину? - - - - -	121
45. Молода піддурює молодого в коморі, молодий покриває нечесть жінки - - - - -	123

46. Молода піддурює молодого в коморі, молодий не догадується	124
47. Люди сьміють ся з молодого по шлюбній ночі	125
II. Дитина до приходу на сьвіт	126—176
48. Чому перше більше дитий плодилося?	126
49. Нежурлива жінка	127
50. Звідки взяв ся чоловік?	128
51. Погляди про початок чоловіка і людей	128
52. Мужеське насінє	132
53. Що роблять, щоб був хлопець або дівчина	133
54. По чім пізнати, що жінка зайшла на дитину	135
55. Як чують ся родичі, коли жінка зайшла на дитину	138
56. Час вагітності у жінки. Назви	140
57. Час і признаки вагітності. Звичаї	141
58. Як заховуєть ся жінка, що вже почувалась	143
59. Важка жінка	146
60. Як обходять ся з череватою жінкою, що їй вільно і не вільно і що люди про се говорять	149
61. Жінка „на днях“	152
62. Розвій дитини від поступок	155
63. Зігнанє плоду	155
64. Ревіще	156
65. Оповіданя про недоношену дитину	156
66. Сьомачата	159
67. Розмови про душу дитини	160
III. Родн	163—176
68. Назви	163
69. Повитуха	164
70. Злоги і роди	165
71. Оповіданє про трудні роди	171
72. Оповіданє про трудні роди і кровотік	172
73. Дитина на поперек	173
74. Коли трудні роди, отвирає під царські ворота	173
75. Шапки підчас трудних родів не носять	174
76. Ворожити вік дитині	174
77. Приплескуване голови і иньших частий тіла новонародженої родини	175
78. Приїти при родах	176
79. Жінка на другім сьвіті	176
80. При родах згадуєть ся родину	176

IV. Обряди і звичаї від уродження дитини до ви-	
воду - - - - -	177—207
81. Родини - - - - -	177
82. Балачки в нагоди родни (1, 2, 3) - - - - -	182
83. Дітей на родини не пускають - - - - -	183
84. Молитвування - - - - -	184
85. Попи беруть багато - - - - -	187
86. Хрестини - - - - -	188
87. Куми - - - - -	195
88. Гріштити в кумою - - - - -	196
89. Пісня про кума і куму - - - - -	196
90. На хрестинах у дяка - - - - -	197
91. Балачки в нагоди хрестин (1, 2) - - - - -	197
92. Зливки - - - - -	198
93. Похрестини - - - - -	201
94. Виводни - - - - -	204
95. Пояс в виводни - - - - -	206
96. Балачки на тему виводни - - - - -	206
97. Незаконне дитя приносить щастя (1—2) - - - - -	207
V. Відміна - - - - -	208—212
98. Вироди і відміна (1—7) - - - - -	208
99. Обміна - - - - -	209
100. Оповідання про відміну (1—2) - - - - -	209
101. Обмінчата возять гроші - - - - -	212
Рєвєстр книжок цитованих в скорочєнєю - - - - -	213

Від впорядчика.

Пускаючи в світ перший том матеріялів про дитину, мусимо сказати кілька слів про їх збирання і редакцію.

Д. Мр Г. так говорить про свою збірку:

„Маючи на меті списати село на Україні з становища духового життя селян, я взяв одно з східно-полудневої Київщини в роках 1889—1900. Маючи одначе на увазі, що вичерпати всі риси людського життя, дивлячись на одно село, без порівняння його з иньшими селами, не можна б без великого ущербу, я в деяких місцях долучую відомости і з инчих сіл.

„Маючи таку мету з такою увагою, я намагав більш на духову сторону життя селян, доторкаючись часом і багато до їх зверхнього життя, на приклад до економічного, історичного, а часом і географічного, але доторкаюсь о стільки, о скільки се потрібно задля поставленої мети.

„Додаю, що не змігши оперти ся на самих легендах, казках, віруваннях та всяких переказах, я ужив способу просто „протокольного“. Запросив собі грамотних помічників, розсилав їх із своїми питаннями по людях списувати людські відповіді на запитання і все, що дехто почув; а до того зібравши коло себе ще й неграмотних селян, робив запити на тіж самі питання, звіряв усе, що вже було записане, і дописував, що нове од їх почув, часом і не задля вартости свідощтва, а для инчих міркувань, наприклад задля оригінальності обороту річі або що. Вживав сього способу й у школі навіть з дітьми, або запитуючи їх або завдаючи усякі теми на папері.

„Нарешті я не скривав перед спільниками своїми, що хочу описати село так, як воно є, і почав діло з розмови з ними про

вартість самого діла, про спосіб, як би його найдекше і найдокладнійше зробити і врешті, який би йому заголовок дати. Гуртом було доведено, що варта показати й себе між другими людьми, особливо в порівнянні з Росіянами, між якими Великороси вдають із себе крашу, командуючу горстку людей. Найбільш, правда, сю вартість прошено в гурті показати „що до бідности, темности та безправности“ на українському селі: „Нас обдурено і замучено нарошне, щоб менче знали, хто ми“. Се здасть ся причинило ся до того, що так багато знесено матеріялу. Про спосіб, як докладнійше се показати, ухвалено знести все, що в, до купи і віддати дотепним людям, що сього глядять — вони вже лад знайдуть і спосіб покажуть“.

Збирач оцінює далі заслуги того гуртка, з яким йому прийшлося розійти ся, і складає йому, громадянам і громадянкам велику подяку, до якої не в меншій мірі почувать ся супротив місцевого учителя.

Збірка д. Мр. Г. се, як бачимо, колективна робота і в тім лежить її велика вартість. Автор реєстрував щільно вислови і погляди оповідачів і оповідачок і зібрав усе в одну цілість, стараючи ся нічого не змінювати. Звідси мають його матеріяли велику свіжість і виглядають, як би вихоплені з уст народа: до того велика частина матеріялу записана самими селянами в їх звичайнім, розмовнім і барвним стилі. Зі збірки можна дійсно пізнати досить вірно деякі сторони селянського життя: особливо важна вона для пізнання психології українського села і українських селян. Перед нами розвертають оповідачі свою душу і дозволяють нам вглянути в неї — в усі її бажання і болі: їх прості слова говорять зрозумілою мовою. І фактична вартість матеріялу дуже велика: у перше тут змальовано життя дитини і заходи коло неї. В першій томі стрінемо ще вправді досить знаного з иньчих збірок Сумцова, Ящуржинського, Малинки, Милорадовича, Колесен, Д. Лепкого і н., що цікавили ся звичаями підчас вагітности і в часі від уродин до виводу. Одначе дальший матеріял, що тичить ся немовляти, підлітком і дорослої дитини в парубочих і дівочих літах, представляє цілковиту новість: особливо нові і інтересні будуть розділи про життя пастухів і про діточі забави та вигадки. Але вже і в першій томі, де, як і далі, велику вагу кладеть ся на психологію людности, подибуємо багато, що було дотепер або цілком непорушене або оставало в тіні, як приміром сексуальне життя жінки, відносини між обома полами, фізіологічні прояви, як місячка, ломане калини і т. д.

Вкінці належить піднести синтактичну і лексикальну сторону матеріалів, записаних самими дорослими селянами, а далі й дітьми, про що буде ще мова в одному із дальших томів.

Автор збирав матеріали переважно при помочи квестіонарів і питань. Для приміру наводимо один із найпросторійших і найліпше уложених, який дав нам пізнати, що передовсім цікавило його¹⁾:

1. Як кажуть, як зачнеть ся в жінки дитина в утробі?
2. Чи не кажуть зачаття?
3. Чи в усіх людей, що поберуть ся, родять ся діти, чи в й такі, що й немає, хоча й живуть вони між собою?
4. Як немає, то чого то так?
5. Де беруть ся діти, як на се кажуть люди?
6. Чи всі батьки та матері хотять, щоб були діти і раді їм, чи в такі, що й не хотять їх і аж шукають якого средства, щоб не плодились діти?
7. Де взяли ся коминці? Як на чоловіків неплідних кажуть?
8. Що роблять, щоб були діти, як немає?
9. Що роблять, щоб не було дитий, як багато їх є?
10. Чи в покритки в селі, чи багато і чи вони не щадять своїх дитий?
11. Чи їх карають люди за згубу чести і чи згубу дитий народ уважає добром, чи ні?
12. Чого то так, що одні хотять дитий, а другі ні?
13. Чого то так, що як і поберуть ся люди, то дуже рідко за першим разом їх життя і йде на поступки, а те все аж не скорогляди у їх зачнеть ся воно?
14. Од чого то близнята є в людей? Як то, що аж два рази на поступки піде в неї?
15. Чи є, що й по трое родить ся і чого то аж по три рази зачнеть ся в жінки? Як се розгадує народ і чи хвалить, чи гудить таку жінку або такого чоловіка, чи байдуже на се дивить ся?
16. Які приміти, що на поступки йде, як на двоє і т. д.? Чи не чули таких примірів, що і більш родять ся, як одно?
17. Які балачки про се все? Як би їх усі так аж дуже дрібно посписувать!

¹⁾ З цілої збірки видно, що автор не звернув уваги на деякі квестії, не маючи під рукою потрібної літератури, або полишив деякі питання без відповіді. Я старав ся се доповнити у вступі.

18. Чи наперед, поки ще не розродилась жінка, не можна їй або по ній кому другому запримити, що у неї зайшло на хлопця, чи на дівчину, на одно, чи на двох? Що буде, чи упир, чи обмінча, чи якесь таке, що з нечоловічними „членами“, з рогами або з хвостом?
19. Чи бувають такі злучаї і що про них народ каже?
20. Що мертве родить ся, то можна угадати поки ще й не очнеть ся воно?
21. Мови про те, з чого береть ся дитина, віякої не чуть?
22. Чого то так робить ся у світі, що одно на дівчину заїде на поступках, а друге на хлопця? Од чого це, чи чуть де?

Про спосіб збирання при помочи квестіонарів говорить автор на вільшім місці:

„Таких листів пороздавав я, скільки було: потім зносять їх у який умовлено час, читають або так проказують, хто неграмотний; часом розійдуть ся в показанню, поміркують і вже тоді я записую, як би от пишуть протокол. Мені, бува часто, яка дуже точна людина поправля. Квіток, як добре написаний та ще й окремо, зоставляю, а як що в нім не гаразд, то прямо з квітка в записи заношу. А кращі листи у купу ховаю, поки будуть потрібні... Гіршою перешкодою в збиранню було те, що люд простий і своєму братови не дуже повіряє свої тайни; те стадить ся, те дорожить хлібом, те поопасуєть ся“.

У автора було кілька чільніших співробітників, про яких ми одначе нічого не знаємо. Деякі з них робили також і дотепні замітки; наводжу одну з них:

„Не дивуйте, на що,
 Бо може я ледащо,
 Або й сам не знаю,
 Може я до сего хисту не маю.
 Просю вас, вибачайте,
 А що не так, поправляйте!“

Вкінці скажу кілька слів про доконану мною редакцію. Матеріал д. Н. М. дістав я не в цілком упорядкованім стані, з усіми нотатками, розложеними в окремих розділах. Я старав ся утрудувати його як найможливіше ясно, щоб улешити користуванє книжкою і дати образ життя жінки від початків зрілості до приведеня дитини на світ. Тому наперед поставив я звістки про сексуальне житє жінки: про зрілість, місячку, секеляння, про відносини обох полів, про звичай комори та про сексуальне житє мужчини;

потім перейшов до звісток про поведжене подругів по весілю і про їх погляди на діти. Одначе, на жаль, мені удало ся лише в части перевести консеквентно поділ, як я собі його представляю, бо матеріал був уже здебільшого зібраний автором в більші розділи, з яких не завсіди можна було відділювати поодинокі теми. Так приміром мусів я залишити докладне розграничене між поглядами на сексуальне житє і поглядами на дитину до її приходу на сьвіт, а також між половим житєм дівчини і замужної жінки, щоб не розривати звязку. Все таки старав ся я ввести консеквентне упорядковане і ставити при купі, що до себе належить.

Що до самого матеріалу, то не робив я у ньому ніяких змін ані поправок. Оповіданя, записані впрост з уст народа, передаю в повній основі. Лише у збірних характеристиках автора мусів я дещо скоротити, щоб не повтаряти того самого: тоді вклав я свої додатки в гранчасті скобки []. Також позволив я собі ділити розділи з різнородним змістом на коротші розділи так, щоб кожда важнійша тема була трактована окремо: сього вимагала прозорість книжки.

Що до правопису, то уживаю звичайної правопису, прийатої в видавництвах Наук. Тов. ім. Шевченка. З відріжнюваня усіх фонетичних відтінків мусів я зрезигнувати, бо се утруднило би користуванє книжкою, а з другого боку не принесло б і діалектольоґії великого хісна, з огляду на те, що діалект наших матеріалів цілком звичайний. Його можна найліпше пізнати з устувів, записаних оповідачами, які я лишаю незміненими. Усі записи автора даю тому без діалектольоґічних прикмет, які до річи сказавши, дуже часто неконсеквентні, полишивши за те без зміни прикмети синтактичні й лексикальні. Думаю, що против того не матиме нічого і сам автор, якому гурт таку дав директиву що до правопису: „Як списати, то списати, а вже ті, що в Галичині сидять, теє добре знають, як його писати, і то нам найприроднійше. Та от хай уже ласкавий будьте їх попросити, щоб вони сеє склали гаразд нашою мовою і правописом“. Що до мови вистарчить занотувати, що основними прикметами нашого діалекту є поява *и* замісь *е* перед наголосом, *у* замісь *о* при тих самих умовах, уживанє форм *ходю*, *просю*, *заносю* замісь *ходжу* (*хожу*), *прошу*, *заношу*, уживанє *л* замісь *ль* (*тілки*, *біли*, *спітлик* і т. д.) і окінченя *їшиї*, *-а*, *-е*, в степені найвисшим прикметників замісь *їїшиї*, *-а*, *-е*.

До матеріалу д. Н. М. додав я зі свого боку примітки, в яких навів паралелі і ріжниці з української і чужомовної літератури. Одначе тут поступав я не всюди однаково. Період ваґітності, вродни

та час аж до виводу обробив я в окремій розвідці, даючи в сей спосіб на основі нашої збірки і збірок иньших авторів огляд усіх поглядів і вірувань нашого народу про дитину, оцінюючи його вартість і місце в матеріалі иньших народів. Тут старався я лише вичерпати і угрупувати доступний мені матеріал: тому здержувався в деяких випадках цілком від можливих здогадів і пояснень, полишаючи собі критичніше оброблене на пізнійше, коли збереся більше матеріалу (квестіонар Київ. Старини, подібна акція в Німеччині, швайцарський квестіонар народної медицини, праця Говорки про народну медицину, що вже заповіджена і т. д.) і наша збірка вийде в цілості. При самій збірці робив я тільки такі замітки, що не могли вийти до вступної розвідки.

Інакше зроблено в початковім розділі про сексуальне життя. Тут не міг я ще думати про одноцільну розвідку, бо матеріал занадто фрагментарний; щоб одначе порозуміти його вартість, додав я відповідні поясненя при самім тексті, при чім діткнув і иньших важних питань незацеплених автором, щоб звернути більшу увагу і на студіюване полового життя нашого люду, про що ми так мало знаємо.

З багатої літератури до нашої теми вибрав я найважніші праці: їх реєстр долучений при кінці книжки з повними заголовками; при цитованю уживав я лише назв авторів, зглядно початкових букв книжки. Тільки книжки, якими мені приходилося дуже рідко користувати ся, називав я на відповіднім місці *pleno titulo*. Богато праць не використував я, коли не знаходив у них нічого замітнішого; з другого боку не міг я деяких жерел добути. Так приміром не мав я під рукою ось яких книг:

- 1) Совѣты для беременныхъ женщинъ и правила. Москва, 1809.
- 2) Шеховичъ, Мало-Русскія Розмывки или повѣрія при рожденіи младенца. (Семейная Библ. Шеховича. Див Студинський, Кореспонд. Головацького, с. 184).
- 3) Харьковский Сборникъ, лит.-науч. приложение къ „Харьков. Календарю“ 1895, в. 9.
- 4) Д. Лепкій, Обрядъ хрещеня малыхъ дѣтей на Русн. (Зоря, 1887, і т. д.).

Для лекшого користуваня книжкою даю докладні заголовки поодиноких розділів і десять повний покажчик.

Відень, марець, 1906.

Зенон Кузеля.

Вступні уваги.

А. Вагітність.

Від часу, коли жінка почуєть ся з дитиною, починаєть ся для неї цілком нове житє. Будять ся цілком нові, незнані почуваня, приходять нові гадки, зміняють ся її відносини до окружена. А побіч того і незалежно від того відбуваєть ся в ній поволи дуже важний фізіологічний процес, який завершуєть ся приведенем на сьвіт тої істоти, про яку цілий сей час думали родичі, для якої треба було піддати ся безлічи звичаїв і обрядів.

Вагітність, — се період в житю жінки, якій абсорбує її психічні і фізичні сили, се період, в яким вона мусить стати невільницею вродженої материнської любови. Мимо усіх болів і прикростей не завмирає в ній ніколи туга за дитиною, туга за потомком, туга, яка робить неплідні подружа нещасливими і незадоволеними.

Мати дитину, мати діти — се нормальне бажанє жінки і взагалі людий без ріжницї стану і просвіти, навіть до певної міри без огляду на економічне положенє.

Не дивно тому, що так багато тратить ся труду, щоб привести щасливо свою надію на сьвіт і не пошкодити їй на здоровлю. Житє жінки — се неустанный страх, безнастанне бажанє обезпечити і виховати потомство.

Жінка стає предметом таємничого акту: в її тілі зароджуєть ся і виростає молоде сотворінє. Звідси походить се дивне пошанованє перед вагітною жінкою навіть у найбільше диких народів, які в иньших случаях не знають милосердя і співчутя навіть для тої самої особи. Коли читаємо, що у диких Нікобарців увільняєть ся вагітну жінку від усякої роботи, то се ще не жаден знак про моральну висість, лиш інстинктовий обяв страху змішаного

з подивом, з яким також стрічаємо ся і в поглядах на місячку. З часом одначе і моральні переконання вплинули на злагожене поведження з вагітною. Нпні переважно заживає жінка в тім часі великого пошанівку не тільки зі сторони мужа і родини, але і цілого оточення. Славянські народи випереджують тут Німців, де вагітність не багато впливає на положенє жінки (Ploss, Kind I., 20—1). Особливо гарно поводять ся з нею Українці, хоть прикре економічне положенє не дозволяє на найменші улекшеня. З наших записів бачимо, о скільки гарнійше поводять ся з вагітною жінкою, ніж зі звичайною, коли подружє живе щасливо, і коли дійсно обоє родичі бажають побачити свою дитину. Від коли жінка почула ся, носить їй муж солому і воду і не дозволяє їй заходити ся коло тяжкої роботи. (Милорадович, Пѣсни, 12). Дають їй також ліпше їсти. В старину звертали на се дуже пильну увагу, а щоб викликати добрий апетит, давали їй сорок кусників хліба, зібраних у жебраків (Сумцов, О н. в., Авдѣев, Зап. о стар. и нов. русс. быт., с. 139). Устають також на сей час лайки і сварні, бо жінці треба супокою. (Kaindl, Huz. 4).

Се одначе не спиноє жадну вагітну жінку в роботі, так, що часто і роди заскакують її несподівано серед праці.

I. Час вагітності. Вагітність обчислюють, подібно як і всюди (Engelmann, 12) від часу, коли перестануть „цигани“ і не повторять ся вже більше, та означають її нормальне треванє протягом девяти місяців. Коли дитина уродить ся скорше, то або уродить ся нежива, або помре зараз: лише сьомачата становлять тут виїмок, хотяй у низших народів семий місяць уважають особливо небезпечним (Engelmann с. 11). У полудневих Славян думають навіть, що дитину можна виносити і за шість неділь, але сей погляд повстав правдоподібно через те, що тамошні жінки часто родять недовго по шлюбі. (Krauss, Sitte, 530). У Жидів найбільше стережуть ся в осьмім місяці, бо тоді дитина не житиме довше над 24 годин, і уважають найщасливіший порід в 7 місяці і з початком 9-го (Lilientalowa, 144).

II. Признаки вагітності. 1. Найважнішою признакою є се, що місячка, яка має наступити по заплідненю, не появляється вже більше (Ploss, Weib I, с. 599 і д. Schmidt 487).

2. Дуже скоро починається ся вагітній жінці забагати незвичайних страв або напиктів, одначе се не конче мусить, як читаємо в наших записях, появити ся зараз по заплідненю, лише може прийти пізнійше, або навіть може цілком бракувати. Забаганки вагітних жінок подибуємо і у цивілізованих і у диких народів (Ploss, Weib

I. с. 651—3, Kind I. с. 33—4): причиною того в подразненє т. зв. „Sonnengeflecht“, т. є. розгалужень частий живота через симпатичну нервову систему.

3. Важнійшою причиною, про яку у нас нема згадки, є певний психічний стан, що проявляєть ся як утома, несмак в устах, ослабленє литок, почутє спраги і стриканє в половім знаряді. (Schmidt, 487). Про се знають мабуть і у нас: у иньших народів се звісне. (Schmidt, 487 і д., v. Novorka, Glück., Skizzen, 409).

Коли всі ті признаки невиразні, тоді беруть до помочи знахарів і знахарок, а ті вже вміють не одно сказати. (Novorka, Volksmed., 247, Fossel, 49).

Нарід знає також сам багато способів, щоби дізнати ся, чи наступила вагітність (Ploss, Weib, 601 і д.).

Загально розширений слідующий спосіб. До мідяного начиння вливають моч жінки, викидаєть голку і ждуть до рана. Коли голка має червоні точки, то вагітність безсумнівна. (Гринцевич, 66). В Ісландії сей звичай вийшов вже з уживаня (Bartels, Isl. Brauch, 61—2). Секлери встромлюють шпильку в образ Матери Божої; як заржавіє, то жінка вагітна. (Temesvary, 21). У Німців жінка плідна, коли голка має червоні плями. (A. Haas, D. Kind im Glaub. u. Br. d. Pommern, Am Urquell X. 177). В Боснії виставляють на ніч перед двері мокру сапу; коли заржавіє, то добрий знак (Glück, Skizzen, 409). Те саме роблять з сокирою (Krauss, Sitten, 534. Ploss, Weib I, 601. Мялихевич, 190). Гринцевич знає ще слідуючи способи: 1) коли жінка має горячі повіки, перетерши очи, то певно вагітна; 2) коли її кров спаде на дно начиння, наповненого водою; 3) коли моч жовкне; 4) коли моч змішана з білим вином подабає на відвар бобу; 5) коли моч, закоркована в фляшці, оставляє дрібні „заявіятка“ при передїджуваню; 6) коли жінці вложити чосник у половий знаряд і підкурювати її, а запаху з її губи не буде чути. Останній спосіб був уже знаний Гіпократови. Загальнійше знавою признакою суть також плями на лиці, по чім пізнаєть ся пол дитини. (Ploss, Weib, 601, Kriebel, Volksmed., Гринцевич 66, Engelmann, 12).

III. Хлопець чи дівчина. Важне питанє насуваєть ся родичам, кого їм ждати, хлопця, чи дівчини? Далі наведемо приміри, явих уживаєть ся заходів, аби дістати хлопця: тепер постараємо ся зібрати кільканацять примірів на се, якого пола буде ождана дитина.

Насамперед ворожать по лиці вагітної. Коли лице чисте а жінка здорова, то уродить ся хлопець (Гринцевич, 66, Те-

mesvary, 30, Novorka, Volksmed. 247, M. Bartels Isl. Br., 62, Fossel, 49), декуди знов думають противно (John, Sitte, 101, Kolberg, Pokucie, III. 174, Flügel, Volksmedizin, 50) і гадають, що плями на лиці вказують на хлопця.

2. Коли дитина почне вже кидати ся, тоді пізнають по тім, чи сильнійше кидаєть ся, чи ні, і чи се частійше вертає. Дивлять ся також на те, чи плід тяжший. Одначе і тут ті самі признаки беруть раз на означене пола хлопця, другий раз на означене пола дівчини (Гринцевич, 66, Fossel, 49, Korenić, Život 137, M. Bartels, Isl. Brauch, 62, Temesvary, 31).

Багато залежить від того, в яким боці чути порушення дитини. Переважно приймають, що правий бік вказує на хлопця, лівий на дівчину. Се погляд знаний з Індії і з Талмуду і загально розповсюджений (Гринцевич, 66, 67, Fossel, 50, Temesvary, 30, Чубинскій, Труды IV, 2, Bartels, Isl. Br. 62, Pfeifer, Buch der Natur, 1861 с. 39, Милорадович, 16).

3. Далі пізнають по формі живота, одначе тут нема згідности. На пол дитини вказує ся обставина, чи живіт більший, чи круглий або чи кінчастий, з котрого боку заокруглений і чи вистає більше наперед. (Bartels, 62, Temesvary, 30, Балов, 91, [Ківч]).

В лубенським повіті кажуть, що перед хлопцем „живіт круглий, як тиква“, перед дівчиною „плесковатий“ (Милорадович, 16).

4. Груді дозволяють також відгадати пол дитини. На Україні заповідають тверді і випружені груді дівчину, м'яккі хлопця (Гринцевич, 66—7).

Деінде кажуть, що буде хлопець, коли права грудь більша (Bartels, 62).

5. Крім того знають у нас цілий ряд симпатичних способів. Так приміром загально розширений погляд, що коли стрінутися з мушнюкою, то будо хлопець. (Прим. у Словаків, Temesvary, 31). На Україні устроюють се так: обпалену баранячу лопатку завішують за дві дірки над входовими дверми і ждуть, хто ввійде до хати. (Гринцевич, 67).

IV. Звичайно є приписаний і час, коли найліпше зачатт дитину і коли се найлекше наступає. У Індії у Жидів існують в тім напрямі з давен давна приписи (Прим. у Пльосса, Шмідта, Temesvary, 36). У нас не зібрано про се даних. Загально думають у нас, що в піст не вільно зносити ся (Жив. Стар. 1905); в лубенським повіті кажуть, що хлопець зачатий під сьвято буде злодієм, а дівчина розпусницею (Милорадович, 12). В купян-

ським повіті буде дитина зачата під сьвято калікою. (Иванов, 23), зачата „під краску“ буде гарна (23).

Найлекше наступає запліднене по місячці (Fosset, 47, Glück, 409). Се вже поручали індійські лікарі і грецькі учені. У Арістотеля читаємо: „Plerasque post mensium fluxum, nonnullas vero fluentibus adhuc menstruis“; Гіппократ твердить у своїм творі „De genitura“, що жінки „nempe post menstruam purgationem utero concipiunt“ (Ploss, Weib, 528).

Що полові зносини в часі місячки вважають ся декуди за корисні, про се вже була згадка више. У нас знаний також сей погляд. Думають навіть, що дитина зачата в часі місячки мусить бути гарна (Чубинській, IV., 2).

V. Полові зносини підчас вагітності відбувають ся як і перше. Переважно радять тоді не зносити ся, а декуди навіть заборонюють се, як приміром у Маляїв, у Леоанго і, т. д. Від зносин здержували ся також у старинних Іранців, Бактрів, Медів, Персів, у Жидів (Талмуд) і здержують ся нині у численних народів (Ploss, Weib, 644 і д. Stern, 287). В Мехіці дозволяло ся на умірковані зносини (Engelmann, 13). Обмеження заведені також і у иньших більше або меньше культурних народів: у Персів дозволені зносини тільки до 4 місяця (Ploss), на Угорщині до половини вагітності (Temesvary, 26).

VI. Що вільно, а чого не можна робити вагітній? Щоб не зашкодити плодови і його нормальному розвитку, придержують ся жінки багатьох приписів. Передовсім приписано, що їм вільно їсти, а чого не вільно.

Загально удержують ся віра, що усі забаганки вагітної безумовно треба заспокоїти і що не можна їй нічого відмовити, бо інакше постигне ту особу нещастє: звичайно думають, що миши з'їдять одіж (Гринцевич, 68, Сумцов, О н. в. 72, Nowosielski II, 157, Krauss, 536, Segel, 59, Pierzchała, 335, М а л ь в ь к а, 255, Гринченко, Э. М., I, 27).

Несповнене забажаної справи відбиваєть ся також зле на самій поліжницї і дитині (Lovretić, 412, Grgjić-Bjelokosic, 612, Lilientalowa, 144, Kolberg, VII., 145, Миликевич Живот, 191, Гринцевич, 68, Ulanowska, Łotysze 276, Schmidt, 490).

Взагалі треба сповнювати усі її бажання (Fosset 50, Novorka, 247, Миликевич, 191, Andree, Brauns. V. 207, Stern, 288,

John, 100, M. Fejzibeg Kulinović, VII., Wuttke, 354, Federowski, Lud z Żarek, 29—32), бо інакше дістане дитина родиме.

Все таки не всі страви можна їсти поліжниця. Коли вона забажає чого, що їй може пошкодити, тоді треба зручно відмовити. Як биж хто не потрапив зручно викрутити ся а таки відмовив, тоді мусить кинути за поліжницею кусником глини або вугля (Гринцевич, 68, Krauss, 536, Миликевић, 191, Nowosielski, 157, Pierzchała, 335, [солому]), або чим будь иньшим, придатним до їжі (Krauss, 536), а тоді родимого не буде. Одначе деінде се роблять на злість і се дитині не помагає (Гринцевич, 78, Krauss, 536).

Лише в Ірляндії заборонюють цілком давати (Bartels, 61). Усе, чого жінка забagne, а не дістане, відібе ся відтак на тілі дитини в формі родимого або иньшого фізичного недомаганя.

З наших записок знаємо, що не вільно пити горівки: так само думають і в Боснії (Dragičević, 196).

Крім того не можна їсти багато м'яса, бо се утруднює порід (Гринцевич, 70, Fossel, 50).

Дуже широко розповсюджена віра, що не можна їсти риби. У нас на Україні кажуть, що від того будуть дитину люди любити (Гринцевич, 70), одначе деінде се не має так добрих наслідків. Від риби дитина німіє (Ploss, Weib, I., Stern, 288, Krauss, 534, Франко, Вір. 178, Weissenberg, Globus (дитині), Temesvary, 27), або дістає луску (Drechsler, 178), або рибячу голову (Fossel, 51), або буде але учитись (у Циган), або хоруватиме (Dragičević, 195, Lovretić, 412).

Не вільно їсти зрослих овочів, бо від того уродять ся білизнята (Гринцевич, 70, Wuttke, 354. Ploss, Kind, I., 30, 32, Haas Kind, 180, Schulenburg, Wend. Vs., 231—2, Świątek, 600, Колесса, Вірув. 83).

Від яблук буває дуже тяжкий порід: за те треба їсти „печоние смокви“ (Потебня, Млр. дом. лѣчебники, 17).

Між європейськими народами розповсюджені ще й иньші заборони, вичислені у Пльосса (Weib, I., 648—651) і у Temesvary (26—28), Лілієнтальової, 144, Драгічевіча, 195—6, Льовретіча, 412—414, Дрехслера, 178 і д.).

Згадаю про найбільше загальну заборону пити з щербатого начиня, бо дитина дістане заячу губу (Wuttke, 354, Liebrecht, Z. V., 315, Bartels, 63 (ложка) Patschovsky, 55, Mehmed Fejzibeg Kulinović, W. M. 19°. VII., Segel, 59 (рубане дерево), Drechsler, 178, і Лілієнтальова, 143. (руб. д.), Ploss,

Weib I., (у Япанців) 654 і д., Temesvary, 23, Милорадович, 13, Köhler, 435).

Родимий знак дістають діти жінок, що в полозі крали або перестрашилися, або взагалі здивилися, (Kaindl, Huz, 4).

Крадіж дуже заборонена: кожда скрадена річ відбивається зараз на тілі дитини. Так у одної жінки була ціла рука з червоними плямами, бо її мати украла жоржину (Милорадович, 13). Щоб не дістати ніякого знаку, радять тому не дотикатись тіла під час крадіжки (Гринченко, Изъ усть нар. 60, Франко, Н. в. 187, Шухевич, 1), що знають і далше по за Україною. Для порівняння наводжу: Ploss, Kind I., 32, Wuttke, 355, Temesvary, 24, John, 101, (злодій), J. S. Grüner, 35, Милішевський, 191, Świętek, 599, Ulanowska, 277, Lilientalowa, 143, Andree, Br. Vk., 207, Drechsler, 178, Glück, 410, Novorka, 247, Delić, 421, John, Oberlohma, 160).

З перестрашу бувають також знаки. Коли приміром жінка схопить ся за ногу під час пожегу, то матиме там червоні плями (Милорадович, 13, Сумцовъ, О н. в., 74, Гринцевич, 69, Чубинський, Тр. IV. с. 2, Ploss, Weib I., 655—6, Ящуржинський, 75, Drechsler, 178, Fossel, 51, Segel, 59, Малинка, 154, Шухевич, 1, Иванов, 23).

Погляд сей зрештою знаний у всіляких народів (Ploss, 654—6) і годить ся о стільки з дійсністю, що перестрах дійсно шкодить плодови. Так само, як від пожегу дістається знаки і тоді, коли перестрашити ся якоїсь звірини, як жаби (Гринцевич, 69, Франко, Н. в., 182), або діткнути ся пса або kota, від чого порастає шкіра шерстю (Гринцев, 69, Ploss, Kind I., 28—32, Милорадович, 12, Малинка, 255), або наступає передчасний порід (Сумцов, О н. в., 73) або обкручується пуповина довкола шиї (Ястребов, 141).

Появу родимих знаків вивають собі люди тим, що се стало ся через задявлене. Віра в задявлене розширена по цілім світі і належить до тих елементарних гадок, що стрічають ся у різних народів, які не стоять між собою в жадній звязи. Згадується вона вже в найдавійших памятках, як в Біблії, у Сусрути, Емпедокля, Плотарха, Сорана, Гіппократа, Плінія, Гезіода, далі в Талмуді, в книгах Мідрашім, у сьв. отців, як у Евсевія, Героніма, Августина, сьв. Ізидора і у иньших. Сьв. Ізидор признає, що душа радо приймає форми зовнішнього світа при половім акті (Welsenburg, Das Versehen der Frauen in Vergangenheit und Gegenwart, Leipzig

1899, 17). В XV. і XVI. в. приписували всі незвичайні появи на тілі дитини чортови, що декуди думають і до нині.

Жінка в часі вагітності не сьміє задивлювати ся: задивить ся на жиду, то буде дитина руда, на безносого, то буде безноса і т. д. (Франко, 182, Гринцевич, 68—9, Шухевич, 1, Jan Świątek, Bogowa, 112, Petrović, 284, Иванов, 410, Grüner, 34—5, John, Oberlohma, 160).

Всілякі старинні і середовічні письменники подають багато примірів задивлюваня. Після Ілїнїя породила Альціппе слова, після Єзуїта Г. Стенгеля (1647) задивила ся одна дама на герб з медведем і привела на сьвіт медведя. Деякі лікарі розказують також про багато випадків (пр. Гринцевич, 69, Welsenburg, 148).

Щоб породити красну дитину, кажуть задивлювати ся на гарні образи і особи. (Ploss, K., I., 32—3, Чубинській, 1).

Жінці заборонено також сповнювати деякі роботи, що мають значіне симпатичне.

1) Не вільно їй виливати води і помиїв через поріг (Мнлорадович, 12) та викидати сьмітя, щоб дитина не блювала. (Dragičević, 197, Гринцевич, 70, Podbereski, 60, Иванов, 24).

2) а) Не вільно переходити попід шнур або переступати коромисло, шнур, упряж, дишель¹⁾, части плуга і иньші знаряди, бо дитина уродить ся з замотаним пупцем. (Милор., 12, Иванов, 23, Гринцевич, 69, Франко, 180). Так само думають і иньші славянські (Ploss, K., 30, Schulenburg, 231) і германські народи (Ploss, Kind 30—31, у Франків через плуг John, 101, Wuttke, 354, Ploss, D. Weib I., 656—7, Drechsler, 179, Köhler, 435), а також і иньші племена (Temesvary, 23, Lilientalowa, 144. b) Не вільно мотати ниток (Гринцевич, 70, Lilient., 144, Świątek, 599, Andree, 207), c) і носити намиста. (Малинка, 154).

3) Не лізти в піч, бо дитина буде вдушлива (Чубинській, Тр. IV. 1, Иванов, 24). У Хорватів кажуть, що дістане коросту (Kogenić, 137).

Взагалі піч має певну звязь з породом. На Угорщині думають, що не можна в печи палити, коли мають бути родини щасливі (Temesvary, 22). Дітей перед пічю ніколи не купають (ib. 74). В Німеччині некладають перед виводом руки до печи, бо там вхопять

¹⁾ В Ніжпаськїм п. думають противно, що вільно переступати через оглоблю, бо буде такий легкий порід, як легко біжить кінь (Малинка, 255).

Ї зимна рука, що спроваджує смерть (Wuttke, 356). Про се ще далі. У Жидів заборонюють вагітним жінкам дмухати в огонь, бо дитина дістає з того короткий віддих. (Segel, 58).

4) В сьвята і п'ятниці та неділі не вільно нічого робити, ані шити, ані прясти, ані прати, бо се спроваджує великі нещастя на дитину (Гринцевич, 60, Ящуринській, 75, Милорадович, 12—13, Гринченко, Из. у., 22, Чубинській, Тр. IV., 1, Ястребов, 142).

Пор. ще Wuttke, 354, Rochholz, Al. Kinderl, 294.

Від того стають вони німі, з пришитими язиками, пальцями, знарядями мочовими і відходовими, або мають замотаний пупець, або сліпі на очі, або каліки.

Безумовно не дозволено рухати мяса (Гринченко 22, Мил., 13) і дров (Мил., 13, Temesvary, 25), бо в сей спосіб повстають заячі губи і більші рани (Ястребов, 143, Świątek, 600 (со-кора) Petrović, 283).

Не вільно мазати воза (Милор., 13, Ploss, Weib I., 28, у Лужичан). В купяньськiм повіті не може вагітна пришивати на собі, бо дитина уродить ся з пришитим якимбудь членом тіла. (Иванов, 23).

5) Не вільно дивити ся в зеркало. В поглядах ріжних народів заборонюють ся глядіти в зеркало жінкам і дітям. На Угорщині не сьміє вагітна жінка через 4½ місяця дивити ся в зеркало (Temesvary, 35). В Німеччині вірять, що тоді побачить неприємні привиди. (Wuttke, 356). У Жидів буває з того дитина зизоока (Stern, II., 317).

Дитина коли погляне до зеркала, стає зизоока (John, 109, Ploss, Kind I., 36, Індія), або глупа (Rochholz Al. K.), або буде гикатись (Saloni, Lud łancucki, Mat. arch. austr. VI. с. 250, Świątek, 604), і довго не говорити (Лепкій, 269), або не буде спати (Гринченко, Э. М., I, 28); може навіть умерти (Успенській, 78).

[Пор. ще Wuttke, 357. Ястребов, 120, (приснять ся цигани)].

6) Не вільно затицати рота або носа і спльовувати, коли переходить ся попри падлину або взагалі коли почуєть ся неприємний запах, бо буде чути з уст (Ящуржинській, 75, Сумцов, О. н. в. 73, Ploss, Kind, 28 (у Лужичан), Lilientalowa, 144, Ulanowska, Łotysze, 277, Чубинській, Тр. IV. 1, Tetzner, Slaven, Polaben, 379, Иванов, 24).

7) Не вільно чесати волося в п'ятницю і мити голови в середу, щоб не був тяжкий порід і щоб не обсіли воши (Иванов, 24).

7) Не позичати в часі вагітності так само, як і пізнійше по уродженню дитини (Dragičević, 197, Франко, 180, Ястребов, 144).

8) Вагітній заборонено дивитися на місяць, бо з того буде дитина сновидою (Гринцевич, 69, Иванов 37, Ulanowska, Łotysze, 277).

9) Не може давати пити рівночасно з двох ведер. (Иванов, 22), щоб не були близняки. Не сміє також пити з ведра, бо дитина терпітиме на згагу (Иванов. 24).

10) Жінка в часі вагітності знаходить ся в такім стані, що її стан психічний легко може вплинути на саму дитину. Надзвичайний гнів, страх, неспокій і інші подібні почування можуть, як на се годять ся лікарі, викликати ненормальности плоду а навіть убити його. Тому всі способи, знані у наших селян для заспокоєня вагітної жінки, мають лише додатне значінє і вирізняють ся споміж інших звичаїв, які дуже часто значно шкодять ослабленому організмови жінки.

Передовсім поручають жінці не лаяти ся, бо дитина буде сварлива; не сходити ся з людьми, що люблять сварити ся, і не висьмівати інших.

Против останнього радять жінкам велику обережність, бо те, що внішим бажають, спаде на їх діти. Милорадович наводить на се дуже багато примірів. (с. 13—14). Усі ті погляди повторяють ся спорадично і у інших навіть позаєвропейських народів і свідчать про те, який страх і яке пошанованє відчувають люди супротив вагітних жінок (Ploss, Weib, I, 653, Grgjić Bjelokosić, 612).

З огляду на те, що сумний настрій може уділити ся плодови і відбити ся на нїм, не вільно дивити ся на мерця або заглядати в домовину (Милор., 14). З сям поглядом стрічаємо ся у всіляких народів, прим. у Маляїв, на Шлеску, в Туринії, в Поморії, в Китаю, (Wuttke, 353, Ploss, Weib I, 653 і д., Köhler, 435), в Чехах (John, 100, J. S. Grüner, 36), на пруськім Шлеску (Nehring, Erster Bericht, M, d. Schl. G. 1896/7, 6, Drechsler, 178) у Жидів (Lilientalowa, 144), у Сербів і Хорватів (Dragičević, 199, Lovretić, 413, Милићевич, 190, Novorka, 247), у Поляків (Świętek, 599) і д.

Заборонено також бити і убивати звірята (Чубинській, IV. 1, Temesvary, 24, Ploss, Weib I. 654, Баварія, Серагля, 653, Lilientalowa, 144).

Коли жінка перший раз почує ся з дитиною, то її судьба залежатиме від роботи, яку тоді робить: коли дає худобі їсти, буде дитина мати щастє в плеканю худоби і т. д. (Иванов, 23).

Хоч як багато всіх примірів, з яких деякі можуть віддавати свідокство про високий моральний ступінь селянства, все таки свідчать вони тільки про те, як глибоко поразила чоловіка фізіологічна проява у жінки і о скільки пізнійші моральні почування вплинули на первісні почування остраху. Що сей погляд на початок великої часті звичай при вагітності вірний, про се свідчить і те, що жінка остає нечистою, так само, як і в часі місячки.

1) Як нечистій заборонсно їй передовсім іти до церкви (Гринцевич, 70, сюди належать також усі приміри, наведені в розділі про заборони в часі місячки, [її присутність приносить чираки, Иванов, 24]) і сповнювати релігійні функції. Також не вільно цілувати хреста (Милішевський, 190, 192, Ploss, Kind, 29) і божитись.

Священники в Росії ще до нині отягають ся декуди відвідувати вагітну і поліжницю перед виводом. Так приміром в Пастырск. Собесѣдн. з р. 1888, N. 49, стр. 11: поставлено слідуєче питання: „Правильно ли сдѣлалъ священникъ, отказавшись посѣтити домъ во время праздника Рождества Христова, въ которомъ находилась женщина, родившая выкидыша и еще не очищенная молитвою?“

У численних християнських народів заборонено їй тримати дитину до хресту (Милорадович, 14, Иванов, 24, Haupt u. Smaller, Volkslieder II, 258, 260, Сумцов, О н в., 72, Drechsler, 179, Ploss, Weib I, 641 і д. [у Українців, в Прусах, Поморії, Шлеску, Voigtland], Andree, B. V., 210. Tetzner, Slaven. [Sorben], 325, Świętek, 606).

Така дитина довго не жпе.

2) Вагітна жінка не може присягати і виступати як свідок (Ploss, Weib I. 643).

Сей звичай був уже знаний і старинним народам, а передвсім Жидам. Нині придержують ся його ще в богатых сторонах (Ploss, Weib I. 643, [у Маляйців, в Ольденбургі], Dr. M. Allerhand, Przysięga kobiety ciężarnej u Żydów, Lud IV. 1898, с. 180 і д., Wuttke, 353).

В часі вагітності грозить жінці також небезпека з боку людей, що вміють уректи і з боку злих духів. Про уроки буду говорити пізнійше. У нас вірять, що дуже небезпечно, коли вітер підвіє вагітну жінку. Тоді певно скине дитину або збожеволіє (Милор., 14. Чубинській, IV, 1).

(Наш погляд, се лише відломок широко званої віри про шкідливий вплив духів і демонів. (Ploss, Weib I. 635—7)).

Тому загально радять не виходити в ночі з хати (Ploss, Temesvary, 26) або принаймні забезпечити ся, взявши кусень хліба, або яку чарівну рослину (Гринцевич, 71).

VII. **Зігнане плоду** практикувало ся і практикує ся до нині у численних народів: Пльос вчисляє (Weib I. 695—703) цілий ряд племен. Прошу зрештою порівняти книжки: Dr. L. Lewin u. M. Brenning. Die Frucht- abtreibung durch Gifte und andere Mittel. Berlin 1899, Dr. E. Reich, Geschichte und Gefahren der Frucht- abtreibung 3 Aufl. 1897; Dr. H. Fabrice, Die Lehre von der Kinds- abtreibung und vom Kindsmord. 2 Aufl. Berlin 1905. Більше давніх знаходимо також у Schmidt'a (483—7), Temesvary, 17—20, Krauss'a, Sitten 537, 544, idem *Ἀνδροποφτεία*, В. С. Яновича Пермяки, Ж. Стар. 1903, 152—3. (порох, салітра, спорш, натискане живота), Saloni, Lud lańcucki, Mat. a. a. VI. s. 259, Fossel'a, 47, Świątek, 598—9, Даринскій, Семья у кавказских горцевъ, Зап. общ. ист. фил. и права при Варш. ун., 1903, 2, 125—127).

У нас доходять рідко слухи про зігнаня плоду. До того уживають відвару барвінкового цвіту, чупрун-зілля, або пють відвар з гречаної полови (Ящуржинскій, 75), відвар з півонії, шафрану (Сумцовъ, Очерки нар. быта 1902 с. 52), ріжків, чорнобилу (Милорадович, 15, Rokossowska, O świecie roślin. 191, Балов, 92) тої (Rokossowska, 168), далі порох (Мил., 15, Ящур., Temesvary, 17), мішанину соли камінної, сіркового квасу, галуни, експелеру і спиритусу (Шухевич, Гуц. 9).

Зганяють також плід в механічний спосіб двигаючи тагарі, перегиначаючись „в кадуб“ (Ящурж. 75), перегиначаючись через дѣжу (Милор. 15), або виконуючи інші рухи (Гринцевич, 77), які допомагають і на прискішене породу. Декуди беруть теплі купелі пр. з гірчиці (Ящурж., 15, Temesvary, 18—20) або носять вузькі сорочки (у Угорських Русинів, Temesvary, 18).

Для обезпеченя дитини уживають і заговорів та амулетів. У Гуцулів носять дівчата горіх, в якім зложено очи з кертпці і миши, крило з дилика, голову з мотиля, живе срібло, вухо з голки, денце з обірника (?) і сажу (Шухевич, 9).

VIII. **Сьомачата.** У різних народів стрічаємо ся з поглядом, що дитина уроджена на 7 місяці ліпше ховаєть ся і має віщу силу. Німці з Альтаузоє думають, що ліпше виховати 7 місячну

дитину, як осьмимісячну (Andrian, 111). Погляд на спеціальну віщу силу семачаток витворився з самого факту, що тільки 7 місячні діти заховують ся при житю, коли 8 місячні умирають, в звязку з вірою в містичне число 7. Таку саму силу має 7-ий з ряду сини (Wuttke, D. V. §. 479, Grimm, D. Myth., IV., 786, Birlinger, Aus Schwab. N. 358, [лічить веля] і, т. д.). У Чірокезів уважають сегого сина пророком (Liebrecht, Z. V. c. 347, де й иньші паралелі). В Чехах кажуть про сему з ряду дитину, що вона побачить в 7 році всі скарби, сховані в земля (John, Sitte, 104, Jechnitz, Prager Mitt., VI., 208). У нас, на Україні видить дитина в 7 році домового (Ястребов, 145).

З того самого жерела вийшла і віра в силу лицарів семилітків (Савичъ, Запѣтка о малорусскихъ „семилѣтнихъ богатыряхъ или близнецахъ“, Кіев. Стар., 1889, III., 753—9. Грянченко, Этн. Матер. III., 269—71, Миронъ, Сожжегіе упрей въ с. Нагуевичахъ, Кіев. Стар. 118).

Про значіне числа 7 прошу зрештою порівнати: Макарій, Введеніе въ православное богословіе, Спб. 1863., с. 167 і д. F. Andrian, Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker, Mit. d. antrop. Gesel, in Wien, 1900, 235—274, Schlicht Christinus, Die räthselhafte Wunderzahl sieben, Kanau 1831, Siebenzahl in der Dichtung, Euphorion, 388 і д., D. Roscher, Die Heiligkeit der Siebenzahl im Kultus und Mythos des Apollon, Philologus, 60, 1901, с. 360 і д., Zöckler, Die Tugendlehre des Christentums, Gütersloh, 1904, с. 243 і д., Roscher, Die enneadischen und hebdomadischen Fristen und Wochen, Abhandlungen der geleh. Gesel. d. Wis. zu Göttingen, Hist. phil. Klasse, 1903., T. XXI, N. 4, idem, Die Sieben- und Neunzahl im Kultus u. Mythos der Griechen nebst einem Anhang, ibid. XXIV. N. 1. 1904), а також літературу наведену у Кравца в Allgemeine Methodik d. Volkskunde і в моїй праці „Матвій Корвін в славянс. словесности“; Sabel E., Von d. „heiligen“ Zahl Sieben, ihrer Geschichte, ihrer Bedeutung u. ihrem Ursprung. (Nord u. Süd, CVIII., 300—313).

IX. Про душу дитини. По віруваням богатьох народів існує вже душа дитини перед її уродженєм, але пробуває ще у Бога або у духа або взагалі в якімсь означенім місці (Ploss, Kind, 3, Drechsler, 180).

Аж під конець вагітності, приміщуєть ся Бог з душею, що й сотворив її (Книга Іова X., 8—11, Псалъм 139, V. 13—16, так само в Корані, Stern, 284 і д.).

Всіляко думали про те, коли плід дістає душу. Luigi Bonaciolo гадав, що аж по 45 днях „anima rationalis a sublimi Deo creatur, creataque infunditur“. Талмуд і Плівій були тої гадки, що до 8 і 7 місяця дитина не живе, подібно твердив і Гіппократ. (Ploss, Weib I., 670—2). Індійці були переконані, що перші ознаки душевного життя у дитини треба віднести до 4 місяця (Schmidt, 490).

Б. П о р і д.

I. Назви. З поміж назв на означенє породу заслугує особливо одна на увагу, про яку не згадуєть ся в иньших записах. Коли батько прийде до родичів жінки і коли його питають, що Бог приніс, відповідає він: „Жінка з печі упала“ (Korernicki, 132). На Гуцульщині кажуть про час злогів, що тоді жінка „в куг упаде“ (Шухевич, 1).

Подібні звороти подибуємо і у Німців. В Тиролю говорить ся „Der Ofen ist eingefallen“ (Ploss, Weib, II., 7), люди з Альтаузеє говорять „Der Ofen ist eingestürzt“ (Andrian, 109), на Шлеску кажуть також, що „Backofen wird einfallen“, (Drechsler, 181), в Швайцарії „Ofen ist zsámegheit“ (S. Meier, 17).

З тих кількох примірів, які можна доповнити матеріалом у Liebrecht, Zur V. 304, і Drechsler'a, 181, бачимо, що між хлібом і печенєм в печі а походженєм і уродженєм дитини заходить певна символічна звязь. Тим вияснюють ся численні німецькі звороти „того треба б перепечи“ або він „зроблений з злого тіста“ або „се хлібець з 7 печива“, до яких маємо паралелі і в наших записах.

На Покутю кажуть, що жінка „зійшла ся з дитиною“, а по породі, що „звернула“ (Kolb, Pok, 208).

II. Приготованя. Простий нарід не знає таких приготовань, яких придержують ся у інтелігенції. Жінки сповняють аж до останної хвилі усі свої обовязки і злягають дуже часто серед роботи на полю або на дорозі або ярмарку (Милор., 15); тільки слабії жінки, хоровні кладуть ся декуди у постіль (Шухевич, 2). У Гуцулів затыгають тоді мужеські холошні, щоб не лишити по собі крови, як би прийшло злягти не в хаті (Шух, 2).

Коли надходить час породу, посилають за бабою. Звичайно йде сам батько, щоб попросити бабу і щоб ніхто про се не довідав ся (А. Малинка, 257, Чубинський, 3).

Післанець передає бабі хліб (Чуб., 3, Barwiński, Öster. Ung. Mon. in W. u. B., Galizien, 398) і просить її. Баба зразу не годить ся і радить вибирати иньшу (Малинка, 257), одначе вкінці годить ся, бо відмовити не можна (Мал., 257, Чубинській, 3, Милорадович, 28).

Зі собою бере баба також хліб (Чуб., 3), угля, кілька льняних зерен і спориш (Мал., 259), а декуди і свічку, („що в лівій руці свічку несе“) (Милор. 17).

Усюди зачинає баба від молитви (Чуб., 3, Милор., 17) і від поклонів, і аж потім переходить до самого діла.

III. Баба (повитуха). У нас спочиває поліжництво майже виключно в руках сільських баб, повитух, які звичайно більше шкодять, як помагають, бо не мають найменшого фахового образования, а весь спосіб лічення переймають від иньших баб, з якими мали самі діло, коли родили. Сільська повитуха пильнує лише, щоб усі обряди були доховані: усе иньше для неї незнане. Так в Галичині не знає вона нічого про породові відходи, на Україні не уміє відрізнити болови, в якій загорнена дитина, від головки плоду. Тому не дивно, що породи кінчать ся часто нещасливо і що часописи раз ураз приносять нові факти (Гринцевич, 73, Ploss, Weib, II., 124—127). На Україні відносини в тім напрямі почали вже трохи поліпшувати ся завдяки змаганням земств (Малинка, 256—7, Сумцов, Очерки 53). Одначе і сей стан назвати треба невідрадним (Ploss, Weib, II., 124—6). Галичина представляєть ся ще гірше, як Україна, а про гірські околиці нема що й згадувати. Лікар в наших селах при полозі, се річ надзвичайна і трапляєть ся дуже спорадично. Обставини ті тим прикрійші, що у нас лікарів дуже мало, а багато з тих, що є, не має охоти вибирати ся на далекі села. Один газда з Головецька розказував про се дуже трагічну історію, яка, о скільки мені звісно, не належить до надзвичайних рідкостей.

Бабами стають жінки в 45 або 50 році життя, що вже перестають родити. Великим соромом для баби уважають прихід на світ дитини: ціле село сьмієть ся з того, а дитину прозивають стало „бабинцем“.

(Про баби маємо докладніші звістки у Малинки, 257—7, Ящуржинського, 76, Гринцевича, 73 і у Милорадовича, 16—18).

Від баби вимагають, щоб була „чесна“, бо її прикмети переходять в часті і на дитину, „досьвідна“ і богата та щедра, аби могла добре частувати. Одначе на її досьвіді ніхто не розумієть ся.

А коли навіть стане ся щось найгіршого, лишають бабу в супокою, коли тільки зміла добре приговорювати. Передовсім вимагають від неї, щоб уміла добре вести хату, бо за цілий час злогів віддасть ся в її руки орудуване господарством.

Уважають, щоб баба не була своячкою (Чубинс., IV. 3).

На злоги повинна бути убрана в чисте біле (Милор., 17). Заплати звичайної не дістає ніякої з виїмкою пеленок і дарунків (Милорадович, 28); в Ходовичах дають їй по першій дитині 2 міри полотна на запаску, 20 цт. і бохонець хліба (Kolesa, 120). Про ролю баби підчас уродня, хрестин і зливок буде мова на відповіднім місці.

IV. Місце злогів. Майже завсїгда родять жінки в хаті (Ящурж., 76, Мал., 259, Чуб., 3, Дерлиця, 122, Kolberg, Pokucie, 209, Гринцевич, 72 і, т. д.). Одначе декуди переховав ся ще давнійший звичай, що жінка злягає в якімось скритку, приміром у стодолі, повітці, коморі або на городі (Милорад., 16). Сей звичай знаний у богатых європейських і позаєвропейських народів, що ще стоять на нижшій ступні культури (Ploss, Kind I., 54—61, Сумцов, О н. в. 79) і стоїть у звязи з поглядами на нечистість жінки в часі породу і породового періоду (Ploss, Weib I., 352—3, Höfler, Krankheitsbuch, 502—3). Зі славянських народів придержують ся його дуже строго Великороси. У них родять жінки в парни і остають там кілька днів (Лебеданъ, Бытъ крестьянъ тверской губерніи, Этногр. Сборн. 1853. I. с. 183—6, Этногр. Сб. I. 23, Тульска г.), а відтак декуди йдуть до своєї дитини і пробувають там до виводу. (Сумцов, О н. в., 78, Нижегородська г.). У полудневих Славян не вільно було також до недавна злягати в хаті, бо се занечищувало її (Krauss, Sitten, 537, Ploss, Weib II. 11, И. Ястребовъ, 474). Численні паралелі наведені у Plossa, Weib, II. с. 30—37, 39—48.

Другою причиною, чому жінки опускають на той час хату, є страх перед лихими очима. У нас так само як і у Великоросів вірять твердо, що чим менше людей знає про вродини, тим ліше, бо поліжниця мусить терпіти за кожний гріх людини, що знає про її стан (Милорадович, 16, Кольберг, 175, Chelmskie [і перед близняками], Ploss, Weib II., 9, з Деміча, Сумцов, О н. в. 76, Д. Успенскій, Родини, 72, А. Балов, Рождение, 29, Малинка, 255, Иванов, 25).

Щоб забезпечити ся перед лихими очима, заслонюють звичайно ліжко білим простиралом, завішеним на жердці (Дерлиця, 122, Kolberg, Pokucie, 209). В Брацлаві (Чубинс. 3) роблять се,

коли вже дитина уродить ся. В Ходовичах причіпають до простирала бинду з коралями, коли уродить ся дівчина, бинду з квіткою, коли хлопець (Kolessa, Narodziny, 118). Так само роблять Словаки (Ploss, Weib II., 40; і О. У. Моп.), Москалі (Лебедин, 183, в хліві) і Боснійці (Stern, 293). З неславянських народів знає се приміром у Волохів, Ново-Греків і Вотяків (Гр. Верещанинъ, Вотяки сосновскаго края, Зап. И. Рус. Геогр. Общ. по отд. Этн. XIV. 2. с. 28).

Підчас уродин не вільно нікому вийти, а коли вже хто ввійде, то мусить остати ся до кінця вродин (Милорад., 16). Щоб люди знали, роблять всілякі знаки (Ploss, Weib II., 13—14): у Гуцулів приміром застелюють приспу вереною, а в вікнах кладуть червону флашку (або білу), наповнену бураковим борщем. (Шухевич, 2).

V. Захованє батька; кувада. Батько в одних сторонах може бути при породі (Милорадович, 18) і навіть помагав, в других мусить забирати ся з хати (А. Малинка, 264—5).

Кувада у нас не доховалась. Про її істнованє може хіба свідчити сей звичай, що по хрестинах дають батькови їсти кашу, змішану з сіллю, вином і иньшими неконче смачними річами. Знають його Українці Харківської і иньших губерній, Білорусини і Велико-роси Костромської і Орловської і иньш. губерній (Сумцов, О н. в., 76—7, і dem, К. П. N. 74), В. Ив. Благовѣщенскій, Звичай, повѣрья... Р. Ф. В. 1880, IV. 251., Рѣдько, 91—92). В. Добровольскій подав в Русс. филол. Вѣстник'у (XVI, 1886, с. 128—131) звістку про дуже цікавий пережиток. В селі Рудні Ельнинскаго п. Смоленсь. г. жив дідусь Іван Лорічкін, який уважав за свій обовязок стогнати, як його жінка родила. Вступом до сього був звичай весільний. Як мущина признавав „авторитет жены выше своего“, то позволяв їй 3 рази перекотитись через себе. Тим самим приймав на себе обовязок стогнати при вродинах. Часом саджено мущину на високе місце і привязувано шнурок „за нѣжное мѣсто“. Коли жінка стогнала, тоді потягала баба за шнурок, так, що й муж мусів стогнати. Доховало ся також повіре, що при мужчині йде лекше порід.

Дальше можна уважати за сліди кувади те, що в чернігівській г. розвязують мужчині пояс і ковчир підчас трудного породу. (Черв. Г. Вѣд. 1855. N. 20. = Сумцов, К. П. N. 73). Може сюди належить також звичай, знаний в харківській г., надівати на мужа біле простирало підчас хрестин.

Зі славянських народів доховала ся кувада тільки у Кашубів. Сотки примірів і обговоренє питання знаходимо у Ploss'a, Kind, I., 143 160; прошу також порівняти: Tylor, Forschungen über die

Urgeschichte des Menschen, 381, Lubbock, Entstehung der Zivilisation 1875. с. 15 і д., Суццов, Куль. переж. N. 73, Letourneau, L'évolution du mariage, 394 і д., Bachofen, D. Mutterrecht, I., 17. Рѣдько, 98—108 і pas., Schmidt, 530—36.

VI. Злогн. Перед „розсипанем“ наступає торжественне прощанє з мужем і з родиною, а часом і з чужими по вулиці (Гринцевич, 72).

Тоді забираєть ся баба до останніх приготовань. Передовсім лагодить місце злогів. Є се звичайно постіль (місце між пічю а стіною), яку накривають соломою, а часом і рядном; під голови кладуть звинений кожух (Гринцевич, 72, Милорад., 17, Kolb. Rok. 209, 211, Kolessa, 118).

Гуцулки родять на землі (Шухевич, 2) подібно, як Сербки, Болгарки, Румунки, Циганки (Temesvary, 45), Хінки і Індійки. (Ploss, Weib II., 40—41).

Перед породом розбирають жінку з усього і очікують породу. Порід буває у нас звичайно легкий; се стрічаємо переважно у народів менше культурних і у селян взагалі. Ящуржинський, (с. 75) розказує, що часто приходить дитина на світ майже без болів в часі жнив на поли і роділя сама її приносять до дому. У Гуцулів злягають жінки звичайно при роботі: нераз вилазять на піч самі, а злазять вже з дитиною; буває і таке, що вагітна вертає вже з ярмарку з дитиною і з бесагами (Шух., 2). І Дерлиця каже, що „гарад може появиtia ся на розлогім лані, в дорозі з ярмарку чи відпусту“ (122).

Про Вендів писав M. Richtey в 1671 р., що їх жінки родять де будь по дорозі (A. Vieth, Beiträge zur Ethnologie d. hannov. Elbslaven. Arch. f. slav. Phl. XXII. с. 107—111). Про Шведів говорить о. Мих. Вексоній, проф. права з Або в 1650 р. в „Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae... (Hahnii, Collectio monumentorum, II. 1726, с. 240): „Foeminae durae sunt, saepe in agro sine obstetricum ore partum feliciter egerentes, quem veste involutum domum portant, nec multo post, uti ante, domesticos labores capessunt“. Численні приміри, що порід і некультурних народів і низших верств лекший, знаходимо у Ploss'а, Weib II., 49—52.

Порід відбуваєть ся у нас переважно лежачи. Гринцевич стрічав ся лише з тм способом за 25 літ своєї практики, (73). Те саме виходилоб і з заміток Кольберга (Рок., 209). Одначе побіч того стрічають ся дуже часто і нинші положеня підчас породу. В Херсонській губернії (Ястребов, 112) родять приклякаючи;

так само у Гуцулів приглякає поліжниця над веретою, розстеленою на землі (Шухевич, 2). В сей спосіб розсипують ся Румунки (Тем., 44), Німки і жінки иньших народів, як се видно з зіставлення у Енгельмана і Пльосса. У нас розширене далі і одно таке положення, яке після Темешварі не стрічаємо в цілій Европі, лише у Індів. У Мараморошських Руснів завішують поліжницю на шнур за руки і підтягають її в гору аж під стелю, так що ноги звисають (Темеш., 44). Але і поза Марам. Руснами таки в Европі подибуємо се в Харківській губернії. Милорадович описує се тими словами: „Улюблене положення родильниці в Лубенському повіті є стояче, причім вона опираєть ся поясицею. Рідко жінка родить лежачи: на бік їй навіть не дозволяють класти ся. Частіше стоїть жінка і держить ся за пояс, завішений на сволиці, трохи присівши і відкинувши тіло назад, а баба давить коліном“. Одна дама, застала приміром поліжницю повішену на двох поясах в такий спосіб, що можна її було колисати, як у колесці (Мил., 18). Пап Темешварі не знає також, що у Москалів вішають вагітну за шовк, так, що голова звисає на діл (Г. Е. Рейнгъ, О рус. нар. акушерствѣ), і що і в сім „варварстві“ беруть участь Українці (Чубинський, 4)¹⁾.

Як бачимо, маємо у нас майже всі способи положення при вродинах. Їх число доповнює ще спосіб, який стрічаємо також приміром у Німців і у Угрів. Жінку садять на коліна мужа, плечима до нього; муж держить її під пахи і погнає до себе (Милор., 18, Харківс. г., Ястребов, 142, Херсонська г.).

VII. Невідрадне економічне положення, нешанованя здоровля і вилів міста причиняють ся до того, що і у наших селян не належать трудні роди до рідкості. З цілого ряду способів заслугують тут на увагу средства механічні, внутрішні, зовнішні і забобонні.

Найчастіше приспішують баби роди в сей спосіб, що потискають живіт з верху на долину (Милорадович, 17). Одначе крім того, ще досить „нєвинного“ средства уживаєть ся безчлєнене число иньших, які часто спровоадувають смерть жінки або дитини. Так бють животом о землю або о двері, кладуть її на лавку підносять ноги до гори і трясуть або тягнуть ноги в противні сторони (пор. Fossel, 54), щипають її, бють і кусають полові знаряди, або копають її кілька разів у плечі коліном. Муж знов бере її на коліна і підкидає, що може в гору. Крім того кажуть їй ви-

¹⁾ Завішуванє знають також Лотини (Ulanowska, 206).

тягати воду з кирниці, пчихати і плювати, тягнути шнурок, уміщений на стелі (Ястребов, 142, Чуб., 3), або дути в порожню пляшку (Гринцевич, 77). Загально радять скакати через лавки або з припечка (Гринц., 77, Чубинській, 3, Siarkowski, 47).

Усі ті способи не представляють одначе чогось надзвичайного і стрічають ся і у вищих народів (Ploss, Weib II., с. 166—175, Temesváry, 49—61, 35).

Механічних средств уживають звичайно вже в крайній потребі, а поки ще добре, дають різні напитки і масти.

1) Найчастійше дають порошок з житних ріжків у воді (Гринцевич, 74, Малинка, 259, Милораз., 15, Ящурж., 76).

Се лікарство прийняте і в медицині, знають його й вищі народи (Fosset, 54, Temesváry, 52).

2) Далі дають настій з житнього цвіту (Гринцев., 74, і на Лявті Ящурж., 76),

3) відвар з васильків (*Ocimum Basilicum*). (Гринц., 74, Сумцов, О. н. в., 76, Р'єдько, 81, і *ibid* цит. Іваницькій, Матер. по этн. Вологодс. г. 1С9),

4) з лободи (Гринц., 74, Ploss, Weib II., 268),

5) з майорців (*Origanum maiorana*) (Гринц., 74),

6) з тої (*Aconitum apellus*) (Гринцев., 74, Rokossowska, 168),

7) з собачої кропиви (сердечника, *Leonorus cardiaca*) (Гринцевич, 74),

8) з расти (Гринц., 74),

9) з остудника (зелізняк, *Verbena officinalis*) (Гринц., 74, Gustawicz, VI. 50),

10) з румянку з горівкою (Гринц., 74),

11) з *Satureia hortensis* (сабер, Гринц., 74, Weryho, II., 606),

12) з повою з молоком (Гринц., 74),

13) з пастернаку (Гринцевич, 74).

14) Пють іще сок, витиснений із *Lactuca sativa* (Гринц., 74),

15) настій з коріня деревія (*Angelica silvestris*) на горівці (Gustawicz, VI, 224, Гринц., 74),

16) оливу (Чубинській, 3) або мило з горівкою,

17) коричяеву воду (Малинка, 259, Милорадович, 15),

18) і настій льну з хлібом. (Малинка, 259).

19, 20) Зі звіривних ліків знають порошок з утертих мух і з жаби (Гринц., 74, 75).

21, 22) Уживають далі порошок з кристалу і з міді, зіскробаної з трех мідяків. (Гринц., 75, Fosset, 53, Малинка, 256)

23) Кажуть поліжницї з'їсти двоє яєць і випити склянку води (Грин., 74). Пор. Fossel, 54, Krauss, Sitte, 539, John, Sitte, 101.

24) Пють, подібно, як і для зігнаня плоду порох, шафран і в. а в Київщині і горівку з перцем (Ястребов, 142).

На живіт кладуть ся звичайно оклади з соли, змоченої в теплій воді і з льняного насіння (Гринц., 75).

Части родні намащують при тім оливою і милом (Милор., 17) або маслом (на Угорщині, Тем., 42), в Галичині мішаниною товщу і горівки (Ploss, Weib II., 274), думаючи, що в сей спосіб будуть лекші роди. Тих способів уживають на цілій землі (Ploss, Weib II., 166—7, Fossel, 58). З иньших мастей привкладають: 1) бобкову масть, 2) олій, уживаний до смаювання ламп, 3) олій люльковий і 4) порошок з листя та з ягід бобкових, змішаний з оливою або горівкою, що особливо помагає на приверженє правильного положеня дитини (Гринц., 75, Kolb, VII., 146).

Часто бере ся теплі купелі; дуже часто уживаєть ся підкурюваня. Роблять се всіляко. Між ноги породілі кладуть миску з горячою водою або з запаленою горівкою (Чубинській, 4, Гринцевич, 75, Kolb, VII., 146, Kolb, Pок., 211), до якої ще вкидають лупину з цибулі (Kolb, Pок. II., 174), подібно, як у Сербів (Krauss, Sitten, 539). Деінде кидають до ванни розпалене каміне і поливають його водою (Милор., 18, Гринц., 75), в якій варила ся капуста.

Підкурюваня уживають численні народи, між иньшим Великороси і населене Угорщини (Тем., 51). У Поляків прим. підкурюють соломою зі стріхи (Pierzchała, 335) або цибулею (Świątek, 601).

Найбільше способів треба віднести в сферу забобонів: їх о много більше і я постараю ся вичислити найважнійші, обмежуючи наводженє паралель, яких можна знайти багато більше.

1) Передовсім дивлять ся, щоб усі вузли були порозв'язувані, усі замки, скрині, вікна і т. и. поотвірвані, розпускають поліжниця волосє і скидають усі перстені, ковтки, коралі і т. и. (Милорадович, 18, Чубинській, 3, Шухевич, 2, Ящур., 76, Малинка, 259, Kolberg, Pок., 211, Сумцов, О н. в. 75, Temesváry, 53, Черн. Губ. Вѣд.. 1855. N. 20, В. Ястребов, 142, Сумцов, К. II. N. 75, Иванов, 25).

Звнчай розв'язувати і відчиняти усе, що зав'язане і замкнене, стрічаємо загально у європейських народів, а передовсім у славянських і германських, приміром у Москалів (Балов, 92), у Чехів (Václavek, 122), у Сербів (Милићевич, 192, Glück, 413, Lov-

retić, 415, Krauss, 539, Petrović, 284, Сумцов, К. П. N. 75), у Німців (Wuttke, 355, Drechsler, 182), в Норвегії, Данії і Швеції (Liebrecht, Z. V., 322, 360), у Новогреків (Stern, II., 294), у Жидів (Segel, 59), у Лотишів (Ulanowska, 207), у Перм'яків (Янович, 71); знаний він також в Індії (Schmidt, 520).

2) Опроваджують поліжницю по хаті і три рази довкола стола та через три пороги (Милор., 17, Гринцевич, 75, Чубинський, 3, Малинка, 259, Ящуржинський, 76, Успенський, 72, [Тула], Kolberg, Pok., 211, Berwiński, 398, Р'дько, 93, Гринченко, Э. М., I., 26, Иванов, 25).

Так само роблять і Німці (Fosset, 53), Серби, (Ploss, Weib, 247 і н.), Угри (Temesvary, 49), Поляки (Тоерпен, Aberglauben, N. 82).

3) Проводять на розстайну дорогу а відтак кажуть 3 рази стукнути в поріг. (Гринцевич, 76, Сумцов, О н. в. 75, Ящуржин., 76, Чубинс., 3, Ploss, Weib II., 249 [у Білорусії], Гринченко, Э. М., I., 26).

4) Ведуть три рази через дорогу (Чубинс., 3).

5) Ведуть через дев'ять порогів, до яких іде передом а вертає задом. (Гринц., 76). Поріг має взагалі велике значінє і стоїть в зязи з уроками.

6) Переводять через тік, де молотять збіже (Ящурж., 76) або через гумно (Чуб., 3).

7) а) Кажуть поліжници переступити через штани мужа. (Малинка, 259, Сицинський, 67, Иванов, 25; у Секлерів через гачі (Tem., 53) так як у Сербів (Мялић., 192, Krauss, 539) пор. ще Ulanowska, 206.

7) б) В Чернігівській губернії бере муж жінку під лікті, потрясає нею, а відтак кладеть ся і жінка переступає 3 рази через нього. (Шарко, Изъ области суевѣрій Малоруссов, Этн. Обзор, VIII., 172). Подібний звичай знаний в Казанській і Рязанській губ. (Р'дько, 126), а мабуть і в цілій Росії (Демичъ, Врачъ 1889, с. 252). В Нижегородській г. мусить чоловік переступати через жінку (Р'дько, 126). Прошу ще порівнати Иванов, 25, Успенський, 72-

8) Ведуть через мішок, через коромисло і лопату (Чубинс., 3, 4, Милор., 17, Сумцов, О н. в., 75, Ulanowska, 184, Temesv., 50, Stern. 295, Ploss, Weib II. 250).

9) Поліжниця мусить переступити через червоний пояс (Чубинс., 4, Сумцов, О н. в., 75, Иванов, 25).

10) Дають їй пити воду, в якій обмито ікону (Милор., 17, Чуб. 3, Р'дько, 68).

11) На трудні роди помагає вода, яку треба пити з рота мужа (Милорад., 17, Миликєвић, 193, Чуб., 3, Krauss, 540, Temesv., 54, Lovretić, 415, Рѣдько, 125, 126). Серби пють з черевика (Миликєвић, 192), подібно, як і Кавказці (Рѣдько, 125).

12) Роди приспішує моч мужа (Гринц., 76), лїк уживаний між иньшим у Жидів,

13) або сорочка, в якій перший раз жінка ночувала з мужем. (Гринц., 76).

14) Щоб викликати блюване, дають з'їсти вош, (Чубин., 4, Успенській, 72, Рѣдько, 77—8, Сицинській, акуш. помощь въ Минской губ., 77, *ibid*, 78), або запихають їй в рот її власне волос. (Чубин., 4, Гринцевич, 76, Балов, 92, Гринченко, Э. М., I, 26).

15) Велику ролю грає піч, про що ми вже висше згадували. На Україні стукає баба в піч для улєкшеня родів (Грин., 74), у семигородських Румунів ставить муж дві засьвічені свѣчки перед отвором печі (Temesv., 60); у Угрів заборонено тоді палити (*ib.* 22) і опирати ся о піч, бо будуть трудні роди, а у Секлєрів вбивають цьвах у піч, коли зближають ся роди (*ib.* 43). У Німеччинї відбувають ся роди коло печі (Сумцов, О н. в. 75).

16) При родах треба заховувати мовчанє (Patschovsky, 55, Drechsler, 182) або противно галасувати, стріляти і взагалї лякати поліжницю. (Гринц., 76, Ястребов, 142, Сумцов, О н. в., 75, Krauss, 529, Миликєвић, 192, Krebel, 110, Рѣдько, 66 і д.).

17) Коли жінка задивить ся на коня а не хоче 11 місяців носити, то мусят підчас родів дати йому вівса з подолка. (Гринцев., 76, Малинка, 256, Wuttke, 355, Ploss, I. Kind, 31, Krauss, Sitten, 540, Миликєвић, 192, Шухевич, 2, Drechsler, 179).

18) Щоб лекше родити, накладають декуди шапку чоловіка, що також роблять і пізнійше, щоб охоронити ся перед злими духами (Ploss, Kind I., 254, Чубинській, 3).

Велику, може і найбільшу силу мають релігійні практикн, до яких прибігають, коли ніщо не помагає, Передовсім кажуть породіли молити ся, або дають їй пити воду, в якій обмпо ікону. Завішують ручник, в котрім носили паску (Чубинс., 3) або що висить над образами (Гринц. 76) і кажуть їй його держатись. (пор. Fossel, 53). Далі кладуть їй ключі і пояс, яким оперізувть ся свьященник підчас богослуженя (Чубин., 4, Kolb, 146, Гринц., 76, Kolberg, Pok. 211).

Поліжницї носять на Поділю українським т. зв. „небесні листи“ писані галицьким діалектом; тут написано між иньшим: „Аще какая беременная жена сей листь будетъ при себѣ носити, или часто слухати его, то безболезненно породить дитя“. (Ящуржинскій, 75).

Церков так західна, як і східна не лишала жінок без помочи і установила для них окремі молитви. На заході, особливо в Німеччині уживають проти трудних родів друкованих молитов, про які згадує уривком фльоріяньський кодекс з XIV столітя (Grimm D. M. III. 417, Fossel, 52). Найбільше розширені слідуєчі чотири молитви: „Geistliche Schildwacht“, „Romanusbüchlein“, „Sieben heil. Himmelsriegeln“ і „Wahre Länge Christi“, з котрих перша годить ся в данім місци з нашим небесним листом: „Wer dieses Gebet bei sich trägt... Und jede schwangere Frau wird leichtlich gebären und das Kind vor Gott und den Menschen angenehm sein“ (Fossel, 52).

У нас у східній церкві уживала ся до того „Молитва егда начнетъ жена дѣти родити не борзо“, уміщена в трєбнику і звана у всѣляких відмінах. До нас дійшла вона з Греції за посередництвом пол. Славян (Алмазовъ, Врачевальныя молитвы, Лѣтопись истор. фил. Общ. при Имп. Новор. Ун. VIII. Визант. Слав. отд. V. 1900. с. 441—444., Jagić, Sredovječni liecovi v rаčanjа, Starine X., Алмазовъ, с. 490—492). Вкладали її або в праве вухо або обвязували довкола голови або клали на хребті або на животі або всували в пазуху. (Пор. ще Чолаковъ, 1).

До трудних родів є, розумієть ся, і окремі сьвяті: їх вичисляє Andree в своїй студії, Ploss, Weib II. 240—249 і Temesvary, с. 21 і д. Переважно звертають ся з просьбами до Марії;¹⁾ Москалі звертають ся до сьв. Катерини (Баловъ, Изъ народн. вѣров. в Пошехонс. у. Жив. Ст. 1893. III., 428). В деяких сторонах беруть від попа шапку і кладуть її під' голову. Сей звичай покриваєть ся в части з другим, що шапка мужа улєкшує роди, коли її носити на голові. Розумієть ся, що другий звичай не стоїть з першим у генетичнім звязку і є тільки пережитком кувади (Чубин., 3, Liebrecht, Z. V., 360).

Останнім средством є отворити царські ворота, в що вірують численні християнські народи (Чуб, 4, Гринц., 73, Малинка, 260, Ящурж., 76, Янович, 71, Liebrecht, 322, Миликєвић,

¹⁾ Про чуда Купятницької ікони Матери Божої при трудних родах говорить Галтовскій в «Небо новое» (с. 27), Сумцов, К. П. N 77.

Балов, 92, Гринченко, Эт. М., I., 26, Иванов, 24): уживають його і Турки (Stern, II., 297).

Крім релігійних практик зважає ся і помочи анахарів, які знають проти трудних родів багато заговорів (Гринц., 76—77).

Вкінці кладуть в голови сьвячені трави і цвітні (Ящурж., 76). При недогіднім положеню дитини є також певні звичаї. Так в Херсонській губернії ставлять макітру на живіт (Ястребов, 142) або трясуть поліжницею (Гринц., 78), або натискають живіт. Звичайно витягають дитину сивою (Гринц., 78, Милор., 18—19).

VIII. Відрізуване пупа: Вкінці прийшла дитина на світ. Першим ділом буває замовлене дитини від уроку (Милор., 17, Чуб., 4); відтак береть ся баба до відрізааня пупа і усуненя містища.

Пуповину відрізують звичайно на три пальці від живота, (Милор., 19, Гринц., 79, Малінка, 262) хрестячи одним кінцем поліжницею. (Гр., 79). Декуди вистерігають ся підрізувати ближе тіла, щоб хлопець не мав занадто малого прутня, а дівчина щоб не була занадто пристрасна (Гр., 79), або щоб не були хорі. (Милорадович, 19).

Відрізують звичайно на якімсь предметі, що може мати яку небудь звязь з будучим занятєм дитини, передовсім у хлопця на сокирі, а у дівчини на гребіні (Мил., 19, Гринц., 79, Чубинс., 5, Малінка, 262, Ящурж., 76, (голка), Иванов, 27).

Поволи зачинає також входити в звичай відрізувати пуповину на книжці, щоб хлопець був письменний (Ящурж., 76, Ястребов, 142).

До перевязаня беруть прядиво, але уважають, щоб перевязати матіркою, а не плоскіню, бо в противнім разі стала би дитина неплідною (Ящурж., 76, Гринц., 79, Милор., 19).

В Самбірськім відносить ся се тільки до дівчат. (Лепкій, с. 269, Гринц., 79). Подібний погляд стрічаємо і у Румунів (Dan, 217).

Пуп має в поглядах народу, а ліпше кажучи в поглядах народів, дуже велике значіне. Йому приписують усі майже народи нашої землі силу хоронити перед небезпекою, спроваджувати щастє і розбуджувати в людині духові сили (Ploss, Kind 15—18, Schmidt, 520); з нього старають ся також відгадати, якого пола буде дальше потомство.

Відрізаням кінцем пуповини помазують дитину в тім місці, де се робить сьвященик при хресті, і приговорюють, щоб не боялась уроків і щоб її обходила всяка слабість і нечистота (Малінка, 262, Гринц., 79).

Відтак дотикаєть ся баба пупом тімени дитини, „щоб не було тіменого зуба“ (Я щ., 262).

Пуповину заховують старанно в прискринок і дають відтак дитині, як доросте, розв'язати: коли розв'яже, буде мудре (Милор. 19, Гринц., 79—80, Франко, Н. в., 181, Lovretić, 416).

З тим поглядом стрічаємо ся на цілій території України, у Українців і у Поляків і у Жидів. У Лемків дивлять ся ще на те, о котрій годині відпала підв'язана пуповина і ховають її 7 літ між полотном: коли дитина розв'яже її в 7 році, то тим самим розв'яже собі і сьвіт (Лепкій, 269). Тої самої віри з малими змінами придержують ся мабуть чи не всі народи. У Франків передержують пуповину до 6 року і дають її відтак дитині в ячниці, щоб її розум отворив ся. В Гесії зашивають її в одіж, подібно, як в Афріці у Сомалів; в східних Прусах дають її дитині, коли йде перший раз до школи. Розв'язуване вузлів на пуповині приносять в Німеччині а іменно в Прусах, Франконії, Баварії, і д. зручність у фахових роботах (Ploss, Kind I, с. 15—18). На Шлеску дістає дитина подібно як у нас від того память (Nehring, 7), у Румунів (Dan, 218) учить ся добре, коли то хлопець і тче та шиве зручно, коли то дівчина. Так само вірують в західній Чехії (John, Sitte, 104) і у Жидів (Segel, Mater., 322). В Альтавзее доховують її аж до смерти (Andrian, 109).

(Пор. ще Wuttke, 351, Тоерпен, 80, Fossel, 63, Świętek, 601).

Місце дитини законують у нас під ліжком або взагалі на тім місці, де дитина уродила ся, обмивши його і загорнувши в сорочку; декуди викопують ямку під лавою або на таким місці, щоб ніхто не переступив (Шух., 3, Милор., 21, Малінка, 263, Иванов, 27). „Бруд“ поливають водою і обсыпують зерном, щоб дитина була богата, а породіля „іще дітви водила“. При тім звичайно уважають, щоб добре закопати: відкопують, аж на случай смерти дитини і викидають до городу, щоби діти так росли, як трава на городі (Мал., 263). В Харківській г. роблять так само (Мил., 21), в подільській докидають іще кусень хліба і який гріш (Чубин., 5). В Київщині законують місце під плотом, замовлюючи його (Ploss, Weib II., 225). У пньших народів не обходять ся однаково з містищем. Москалі законують його в землю (Сумцов, О н. в., 80, Успенській, 73). Естонці ховають у стаїни (Ploss, Weib II., 225), в Дальмації законують під рожею (Новогка, 247), Нормеранці взагалі під деревом. Між деревом і містищем заходить певна зв'язь: на Угорщині, коли хотять мати хлопця, законують

місце під грушкою, коли дівчину — під яблінкою (Temesvary, 64); так само роблять і Німці. (Wuttke, 355)

Угорські Русини закопують його аж у кілька днів по родах, бо думають, що кілька днів здержуть ся, через тільки літ не буде дитий (Tem., 64).

Деінде палять його, як приміром у Норвегії (Liebrecht, Z. V., 319) або на Угорщині (Tem., 64); в Туринії і в Сирії дають його сушити, як і на Ісландії (Bartels, 70).

В Індії кидають його на воду (Schmidt, 507).

(Прошу ще порівняти: Świątek. 602, Ulanowska, 207).

Містице може так само довго виходити, як і сама дитина. Протв того уживають всіляких способів, з котрих деякі знаємо вже з уживаня при трудних родах. Коли до двох годин не відійде поповодовий очисток, тоді дають породіли пвти оливу, шафран, цвіт півонії, настій вишневої кори, розтерті коралі (Милор., 21), мішавину з трьох зародків і з струганого срібла (Гринц., 80, Kopernicki, Przyczunek, 212) або обкурюють її (Podbereski, 74), або змушують блювати (Мил., 21), прикладають на пупець утерту цибулю (Podber., 74, Гринц., 80, Świątek, 601), вкладають 9 головок часнику до матаці, прикладають горюче ключе на хребет і на живіт, 3 × 9 бібків овечого або свинського лайна, ставлять драпачку під хребет поліжниці або принаджують місце рухами і зерном (Гринц., 80). Найчастійше одначе радять дуги в пляшку (Милор., 21, Ястребов, 142).

В XVIII. ст. давали пвти воду з розпущевим сорочачим мізком (Потебня, Мар. лъч., 29). Механічні средства іще страшнійші, як передші: жінку бють, трясуть, підкидають, а коли віщо не помагає, то витискають і вривають місце руками (Гринц., 81).

Приміри з життя інших народів у Ploss'a, Weib II., 183—229.

IX. Упоравши ся з пупом бере баба і купає дитину і породілю. Тут знов цілий ряд приписів, як варити воду і з чим. Так гріють воду для дівчат у високих горнятах, щоб були стрункі, але не допускають, щоб кипіла, бо дитина булаб сердита (Ящурж., 76): так само не купають у горячій воді. Звідси походить і наша поговорка, „в горячій воді купаний“.

Декуди в Росії і в угорських Русинів уживають зимної як лід купелі (Воллан, Сумцов, 84). До купелі кидають звичайно сїна, васильків, вівса і вливають сьвяченої води (Шух., 3, Kolb, Rok., 175, Чуб., 6), дають живокости, товстушки, рути, огірочника, омана і хробуста (Мил., 20), гвоздиків, трійцької трави (Іванов, 28), материнки (Лепкій, 269).

(Pop. Vyhldal, 140, Ploss, Kind, II., 11—25).

Щоб дівчина була красна, вливають трохи меду, (щоб пахла) (Kolberg, Pok. III, 175, Франко, н. в., 181).

У вільших народів додають також дечого, щоб дитина була гарна, щаслива і богата. На Шлеску (Vyhldal, 40), у Поляків (Lud II., 225) і у Жидів (Lil., 145) доливають в тій цілі молока. Словаки вкидають жито, щоб хлопець був добрим господарем, рябиву, щоб червоно виглядав. Волохи дають соли і зеліза, щоб дитина мала розум і силу (Bartoš, Naše děti, 75). Москалі вливають ріжнокж молока (А. Баловъ, 93).

Загально вкидають гріш, щоб дитина була богата (Ящурж., 77, Шух., 3, Kolessa, 117, Lud II., 225, Bartoš, 5, Сумцов, О н. в., 84, Милор., 20).

Х. Батько приймає дитину за свою. З того звичаю, розширеного до нині у менше культурних народів, доховало ся у нас лише те, що дитину загортають в сорочку батька і роблять їй з його одержі пеленки (Чубин., 9). У Болгар і у Москалів передають наперед дитину батькови (Сумцов, К. П. N. 80), у Білорусів і Литовців діють ся се аж по хрестинах. В Альтавзее обвивають дитину також в батькову сорочку і передають йому на руки (Andrian, 109), аби її підвіс. Сей звичай, знаний вже у старих Германців, розповсюджений до нині по Німеччині (Züricher-Reinhard, 131, зі Швайцарії). Німці в Чехії доховали його також, хоть в вільшій формі: там батько зараз по купели мусить поцілувати дитину (Grüner, 36), а відтак доперва передає її матери (John, Sitte, 104).

З тим у звязку стоїть звичай, занотований Потаніним в „Очерках сѣвер.-запад. Монголіи“ (с. 27): у Бурят Іркутської губ. підіймають жінки дитину до гори і спускають її відтак на долину, так, щоби упала на м'яко постелений стіл.

XI. Вороженє по дитині. I. День уродни. День уродни значить так само богато, як і день зачатя.

Передовсім треба зазначити, що найліпші і найщасливіші породи в ранці. В ночі уроджена дитина буває спокійна, заспана, в день уроджена сердята і з добрим апетитом (Милорад., 20). В одній пісні згадуєть ся, що дівчина приведена в ночі на сьвіт не має щастя (Сумцов, О н. в. 74, idem, К. П. N. 76); педібно думають і Німці в Семигороді (Ploss Kind I., 89)

Дитина уроджена на Наума буде мудра, на Благовіщенє дурновата, на більше сьвято нещаслива (Милор., 20), каліка або малумна (Иванов, 26).

Коли дитина прийде на світ у неділю, то буде пристрасна. У Чехів кажуть, що щаслива дитина, уроджена в неділю (Вагтош, с. 4). Зрештою про недільні діти кажуть звичайно, що вони видять духів (Ploss, I., 88, Тоеррен, 76). Найнещасливіші діти уроджені в п'ятницю; в понеділок родять ся віщуни, в четвер богачі (Іванов, 26).

Вірмени тішать ся, коли роди випадуть на Сошествіє св. Духа, бо дитина буде розумна (Бунятовъ, 253); уроджені на Вознесенє будуть щасливі, на Воскресенє віщунами. У Жидів найліпший день второк: дитина уроджена в п'ятницю буде побожна, уроджена в суботу стане розбійником. (144).

2. Судьба. На Гуцульщині кажуть: „ледви народить ся дитина, збирає ся 12 судців, що сїдають на столовім вікні. Судці ті призначають для дитини одну зьвізду, що світить так довго, як довго дитина живе; як зьвізда упаде, умирає чоловік, якому вона при родинах була призначена“ (Шух., 2).

Віра в судьбу розвита особливо у Славян і персоніфікована в особах „роженець“, „судільниць“, „віштиць“ і, т. д. Не хочу переповідати тут річий, які вимагали би хіба окремого трактованя: тому відсилаю до слїдуючих творів, в яких зібрана і дальша література: Веселовскій, Судьба-доля въ нар. представленіяхъ Славянъ. Размысканія ч. XIII. і XVII., А. А. Потєбня, О долъ. Древности Моск. Археол. Общ. 1865, Соколовъ, Новый матеріалъ для объясненія амулетовъ. Древности I. с. 170 і д., Ляцкій, Заговоры, Эгн. Обзор. XIX. с. 133., Krauss, Glück und Schicksal im Volksglauben der Südslaven. Mitth. d. antr. G. XVI. 102—162, Аевнасьевъ, Поэт. воззр. Славянъ на природу, III, 318 і д., Máchal, Nakres slovanského bajeslovi, Praha, 1891. с. 76—80 і д., Ивановъ, Нар. рассказы о долъ, Сборн. Харьк. И. Р. О. IV., 54 і д., И. И. Срезневскій, Роженицы у Славянъ и другихъ языческихъ народов, Архивъ Калачова, Т. II., кн. I, М. 1855, с. 97—122, Ploss, Das Weib, II., розд. XXXVII., Das Kind I., 37—47, Dan, 215 (в Зтюніч), П. Ястребовъ, 475, Бр. Нушикъ, Косово, 122—3, Е. Барсовъ, Сѣверныя сказанія о лембояхъ и удѣльницахъ, Труды Эгн. О. И. Общ. Л. Е. А. и Э., III., 1, Бунятовъ, 253, 255.

3. Чепецъ — се оболонка, що лишеть ся на голові дитини з ячного мішура. Після дуже загальної віри приносить він щастє тому, хто його посїдає (Милор. 20). В нашихъ записахъ заперечуєть ся істнованє сього віруваня, одначе воно і у насъ стрічаєть ся (Чуб., 6, Ж. Ст. 178, Франко, Н. в. 181, Ящуржинскій, 76, Иванов, 26). В старину не дуже далеку купували в Росії чепецъ

перед важним ділом (Авдѣевъ, Зап. о рус. бытѣ, 138, Сум, 28), подібно, як адвокати в Англії ще в XVIII. століттю. В Харківщині вшивають чепець в одіж дитини і думають, що буде архієреєм (Сумцов, К. П. N. 78, Мил, 20). У Чехів приносить він надзвичайну силу (Bartoš, 4).

Чепець має велику силу, приносить славу, гасить огонь, увільнює від війська, взагалі дає саме щастє. (Про се гл. Ploss, Kind I., 12—15. Temesvary, 64, Liebrecht, 324, Сумцов, Куль. Пер. N. 78, idem, О н. в., 79, Wuttke, 351, Bartels, 70—71, A. John, Sitte, 103. Stern, II, 330, Сумцов. Личные обереги отъ сглаза, 13—14, Kolberg, Mazowsze, III, 94, Swiętek, 604, Успенскій, 77, Lilientalowa, 145, Баловъ. 94, Lovretić, 419, Meyer, 103).

4) З дитини ворожать про її будучність. Вже в часі вагітності проповідують деякі признаки судьбу плоду.

1. Так приміром гадають, що коли жінці виходить з грудній корм, то дитина умре (Милор., 16).

2. Коли жінка хоче соленої рибн, дитина не житиме; коли захоче свіжої, то остане при житю (Мил. 16).

3. Коли дитина зразу починає кричати, то се добрий знак; (Иванов, 26, Гринц, 86, Балов, 96, Малюка, 383) криклива дитина з острым поглядом буде зла і любитиме обмовляти. (Милор., 20). У Німців противно. (Fosset, 62).

4. Тиха дитина, що „нявчить“, не довго поживе (Мал., 283).

5. Не довго житиме дитина, що зараз по уродженю поводить очима. (Мал., 283).

6. Брак розріза коло переніся віщує смерть. (Мал., 283)

7. Так само і коли вродить ся лицем в низ (Чубин., 8, Гринцевич, 86, Иванов, 26).

8. Коли дитина стискає кулаки, то буде скупа; противно, коли їх розгвирає, буде щедра. (Мал., 283).

9. Діти, уроджені з обмотаною пуповиною, будуть неморальні (Милор., 20).

10. Коли очи дитини замкнені, буде спляча, (Чуб, 5) або буде довго жити (Сумцов, О н. в. с. 83). Коли отворені, але їй буде на світі (Грин., 86).

11. „Сорочка“, як висить з боку, то хлопець піде до війська (Чубин., 5).

12. Дитина уроджена в часі місячки буде „просвіщена“, то значить, що усі будуть про неї знати (Чуб, 5).

13. Коли в кутках очей багато мяса, то буде довго жити (у нас і Сумцов, О н. в. 83; пор. також N. 6).

14. Помре дитина з довгим волоссям (Іванов, 26).

Щоб знати, чи дитина житиме, дають волосся з воском по кушелі і дивлять ся, чи потоне, чи ні; коли затоне, то дитина умре. (Балов, 96, Благовіщенській, 252, Лебедин, 183—6).

Дитина уроджена з зубами буде знахором і матиме врічливі очі. (Іванов, 26).

У інших народів говорять те саме: у Славян кажуть, що з зубами родить ся ушвр.

ХІІ. Звідки бере ся дитина. Тут згадаю про погляд, що дитини приносить бузько з озер, рік, ставів, взагалі з води. Численні паралелі до того зібрані у Пльоса, *Das Kind I.*, с. 2—12, що приписував тому мітологічне значінє, бо бузько, в символі блискавки. Krauss, в рец. на Böhm, *Deut. Kinderlied*, Urquell 1898 с. 319, видить в тім лише метафору, подібно як лише дотепною метафорою є слова пісні: (С Köhler-Meier, *Volklieder von d. Mosel u. Saar*, с. 201) „Störche fischen nur in der Nacht“. По народнім віруванням приносить бузько дитину з багон і з води; крім того може її принести заяць або ворона. В Галичині приносить діти бузько. Міщухи купують їх у Кракові. Хлопам приносить звичайно ангел; часом купує хлоп у якомсь славнім місті, прим. в Улашківцях. (В. Щурат, Urquell, V. 1894. с. 80—81, *Woher kommen die Kinder*).

Хочу подати кілька доповнень до Пльоса:

З кирниці приносить бузько дитину: Rochholz, *Allemanisches Kinderlied u. Kinderspiel*, 1857 с. 85—9, Bartoš, *Naše děti*. с. 4, John 102, Am Urqu. IV., 224.

З води: J. Vyhlídal, *Ze života slezských děti*, Č. Lid. VI. 1897 с. 38, J. Wurth, *Beiträge am N. Öst. Z. f. d. Myth.* IV. 1859 с. 140—1, Bartoš. 4.

Повінь приносить: Mat. Václavek, *Moravsk. Val.* с. 122, A. Vrbka, *Sitten u. Gebräuche im Süd. West. Mähren*, Z. f. ö. Vk. II. с. 160, John, 102.

З ріки: Bartoš, N. d. с. 4, Vrbka, 160, Urquell, IV. 225, Ilwof, 10.

Зі ставу: Laube, *Volkst. Überlieferungen*, срр. 28, John, 102, Am Urqu. I. 225.

Приносить їх повитуха з ріки або з ліса: Laube с. 28, Meier, *Volkstüml. a. d. Frei u. K. A. Sch. a. f. VV.*, IV. с. 17, Václavek, 122.

Знаходить сама мати: Laube, 28.

Дитину приносять також з пустої липи, бука, дуба (Am Urqu. IV. 224), або з каміня, Laube, 28, Sprecher, Volks. A. d. Thaminathal, Schw. Arch. 1903 с. 143.

Приносить також ворона, Bartoš, 4, John, 102, або водник, John, 102.

Із етнографічних записок пороблених на Україні видно, що у нас про бузька не знають; замість того кажуть, що дитину знайшла баба в буряні, в очереті або в піску, або сама мати, бродячи по річці; знаходять її також під капустиним листом, на дубі або на вербі (Ящурж., 75); говорять також „тебе баба з ріки принесла“ або „під плотом у кропиві знайшла“ (Франко, Н. в., 184). В Купянському повіті приносить баба з садочку або зайчик; ловлять також дітяй коло криниці (Иванов, 39).

Віра в бузька не стрічається у всіх європейських народів, що тим природнійше, бо бузьки не всюди виводять ся. Так прямиром на Ісландії не знає ніхто про ролю бузька; там гарнісінько оповідають дітям чисту правду, прикрашену релігійним поглядом, що дитину сотворив Бог, а мати породила (Bartels, 59). Віра в бузька витворила ся між Німцями і звідси лише перейшла до західних Славян; так у Сирії перенято її без огляду на те, що бузьків у краю цілком нема (Ilwof, 10). За се загально розпросторений в Європі погляд, що дитина з води і що її приносить повітуха; посередництво ворони локалізується в Чехії без різниці народности.

XIII. Родичі не однаково дивлять ся на те, чи уродить ся хлопець чи дівчина; більша радість панує з нагоди уродин мужеського потомка. Взагалі дає ся хлопцеві першенство перед дівчиною; се стрічаємо не тільки у нас, але і у інших славянських народів. У південних Славян уважається уроджене дівчини за велике нещастє, а жінка, що не родить хлопців, не має великого поважання у мужа і стоїть майже на рівні з неплідними. Пир буває декуди також тільки по уродженю хлопця (Kolberg, Maz., III., 92, Нущић, 122).

Відзначуване хлопців знане у численних народів. (Сумцов, К. П., N. 79, idem, О н. в., 70—71, Ploss, Kind I., 67—70, Meyer, D. V., 106).

У нас доховали ся сліди того: так уважають жінку доти мслодницею, доки родить хлопців; по першій дівчині називають її вже бабою. Подібно думають і Поляки, де дівчата не тратьють невинности, коли породять хлопця (Federowski, II. 293).

XIV. Уроки. Жінці в часі родів і до виводу і дитині гро-
зять ненастанно всілякі небезпеки: лихі очі людей і невидима сила
злих духів.

Віра в лихі очі (*böser Blick*) розширена мабуть чи не по
цілій землі як у культурних, так і у диких народів і стоїть у зв'яз-
ку з поглядом на неавичайну силу очей, того зеркала душі. З тим
змішують декуди віру в надзвичайну а шкідливу силу слова,
в уроки. У Славян і лихі очі і уроки доховали що повне право
горожанства подібно, як і у диких неєвропейських народів. У Ні-
меччині і в західній Європі починають вони чим раз більше траф-
ляти на скептицизм і забувають ся.

Не маю тут на цілі розводити ся довше над обома погляда-
ми, бо се запровадило би мене за далеко. Обмежую ся тут лише
на сконстатованю універсальности сього погляду, що безумовно ви-
ринув усюди незалежно і відсплаю по деталі до праць про ту
тему, вичисляючи найважніше або те, що мені попало від руки.

Великий матеріал зібраний у Plossa, *Kind I.*, 129 - 243,
у *Temesvary* 68—83, у Р'вд'ька, 59 - 83 і *Вегухова* 32 і д.

Прошу порівняти іще: *John, Über den Aberglauben des bösen Blickes bei den Alten.* (Berichte über d. Verh. O. kön. Sächs Ges. Phil. hist. Kl. Leipzig 1855), *Krauss, Volksglaube*, 39 - 48, 156.
Pitré, Rimedje formole contra la jettatura. (Archivio p. l. st. p. I, 1882, 132 і д.; IV. 1885, 451 і д.), *Сумцовъ, О. н. в.*, 77, *idem*,
К. Пер. N 102—105, idem, *Личные обереги отъ сглаза.* Харьковъ
1896, *J. Tuchmann, La fascination, Mélusine*, VIII і д., *Jan Valchař, Prostonárodní lékařství na Dolnokralovicku* (Nar. Sborn. VIII с. 133—4), *Robinson, An ajen hore oder Güt Aeug* (Am Urquell V. 1894 b. 19—20); *Glück, Skizzen* 399—408 і 414—428, *Чубинский, Труды I.*, 141—136, *Tetzner*, 163, *Świętek*, 626—8, *Ulanowska*, 277, 274--5, *Франко, Н. в.р.*, с. 217—218 і пар. стр. 261: *Житє й. Слово IV*, 361, *Зоря* 1887 с 95, *Kolb, Pozn.*, VII, 115, 125; *Гринченко, Из ус. ш.* 60—61, *Тоерпен*, 37 і д., *Lilientalowa*, 151—3, *Ciszewski*, 36, 57, *Kopernicki*, 197, *Иванов, Знахарство, шептанье и заговоры*, К. Стар. XIII. 1895, 734 і д.; *Гринцевич*, 202—215, 444 - 5, *Drechsler*, 208 і д., *Fos- sel* 64— 66 і и.

Коли тільки жінка має злягати, кладуть в ліжку часник, ко-
су, сокиру, ніж з кістяною ручкою або зашивають в пазуху сороч-
ки часник і голку (Гринц. 72). Звичайно робить ся усе доперва,
коли дитина приходить на світ: за для неї закривають поліжни-
цю простиралом.

Українці уживають слідуєчих средств, щоб забезпечити ся перед лихими очима: ті самі средства помагають в часті і проти злих духів:

1) Під ліжку кладуть якийсь зелізний знаряд, сокиру, топір, ніж, ножички або навіть кусень зничайного зеліза (Ящурж. 78, Малинка, 263, Kolberg, Chelmskie, 175, Шухевич, 3, Чубинській, 6, Гринц., 72, 82, Kolessa, 117).

Той спосіб знають у численних європейських народів, приміром у Німців, у Славян: зелізо має взагалі велику відпорну силу проти уроків і злого духа; його носять завсїгда зі собою аж до виводу (Kolb, VII, 45, XX, 131, Dan, Volksglauben, II, 82, Grüner, 38, Wuttke, 356, Segel, 53—59, і, т. д.).

Значіне зеліза обговорене в розвідці Кайндля, Eisen und Schneidewerkzeuge im Zauberglauben (Beilage zur allg. Zeit., München 1903, N. 202).

Без ріжниці остає тут, де лежить зелізо. У нас звичайно кладуть його під ліжку, деінде ставлять в колицку або під колицку.

Загально стрічаємо ся зі звичаєм ставити сокиру на поріг і то або зараз при родах, або, як се робить ся у нас, коли йти на хрестини (Kolessa, 118, Милорад., 23, Bartoš, 5, Ящуржинській, 78).

Велику силу має особливо ніж. Його ставлять на поріг або вбивають в одвірок (а), в варцаби (b), в землю (c), кладуть під ліжку (d) або до колицки (e). (Сумцовъ, О н. в. 71, Schmidt, 505 (d), Kosiński, 62 (e), Kopernicki, 209, Малинка (d), Миликевич, 195 (a), [і в ворота, 194], Рѣдько, 70, Гринцевич (a) 204, Иванов, 36 (під подушку), Temesvary 70 (a, b), Temesvary, 67 (d, c), Segel, 58—59, (подушка), Stöber, 113.).

2) Другим важним средством є вуглє (Ящурж, 78, Шухевич, 2, Колесса, Вір. 98, Франко, Н. в. 217—8, Гринцевич, 207, Чубинській, I, 135, Fossel, 65). Його уживають, також, коли треба скинути слабість (Сумцов, Обер. 8, Świętek, 627—8, Колесса, Вір. 95, Valjavec, Narodne pripovjedke, 1858, 247, Ploss, 139 і д., Kopernicki, 210, Иванов, Знахарство, 734, Гринцевич, 206 і д. Fossel, 65, Чубинській I, 135, Glück, 403, Dan, 286, Vrbka, 319, Segel, 58—9).

3) Дуже помагає печина, себ то глина з печі (Шух., 2). Гуцули завивають у мішочок часник, печину, вуголь і глину із слідів пса і завязують се на праву руку дитині, при чім вкидаючи кожду з тих річий у „шкалитку“ приговорюють відповідні заговори („аби ти була така люта, як чеснок“).

4) Не менше помічний часник, який у нас носять звичайно на шиї або в кишеню, або зашитий в одіжжя. Деінде кладуть його в колыску, а на Угорщині натирають ним двері і поріг (Сумцов, Лич. обер. 16). Його знають нині загально в Європі, приміром в Німеччині, Уграх, Італії, Греції, Болгарії, Португалії (Р'вдько, 65, Drechsler, 208, Temesvary, 70, Segel, 58—59).

Знана також помівка „часник дитині під язиком“ (Дерлиця, 122).

5) Побіч часнику знають наші люди уживати помочи всіляких рослин, приміром васильків; крім того беруть у здоровім стані полину, чортополоху, чорнобилю (Сумцов, Л. об. 15—16, Ploss, Kind. 137, 8 [Римляни, Новогреки, Серби], Потебня, Млр. льчебника XVШ в., [корень дягловий і чорнобель], Р'вдько, 60, Гринцевич, 204, Gustawicz, VI, 227.).

6) Загально знають в Європі уживанє мітли або вінка, які ставять ся звичайно на поріг (наші записи, Сумцов, Л. об. 16, Temesvary. (68, 69, 70) Аеанасьевъ, III, 498 [Лужпчани], Ratschovsky, 55, Wuttke, 358—260).

7) Від уроків і від злого духа помагають також бинди, хустки, і взагалі подібні річи червоної краски. Виставлюване червоної фляшки у Гуцулів можна також сюди віднести (Франко, Н. в., 218, Liebrecht, Z. V., 305, Dan, 285, Vrbka, 318, Temesvary, 69, Wuttke, 358—360, Krauss, S. 128, Тоерпен, 779, Liliental, 151, Drechsler, 208, Segel, 59).

8) а) Від пристріту лічать у нас на Україні, облизуючи дитину і плюючи на неї. (Ящурж., 77, Сумцов, Л. об. 4, Гринченко, Из у. н., 60—61, Иванов, Знахарство, 734). На Україні роблять се звичайно так: Мати або баба проводить язиком здовж і попереk по лиці дитини і витирає його пазухою своєї сорочки, при чім спльовує і говорить „Отче наш“. Цілком схожий звичай подибуємо у Сербів, Поляків, Болгар. Сплывуване знане було вже в старинних часах і Пліній подає се як лік на уреченє дитини (Сумцов, Лич. об. 3—5, Kolberg, Mazowsze, III. 93, Świętek, 627—8, Ploss, 140, Liliental, 153, Ciszewski, 57, Гринцевич, 207, Гринченко, Эг. М., I, 27, Glück, 403, Fossel, 65, Laube, 55, John, 107—8).

8) б) Так само помагає, коли сплюнути, особливо в лице уреченому (Колесса, 98, Krauss, 12, Ploss, Kind. I, 140, Drechsler, 208, Wuttke, 171—2).

Декуди плюють по купели в воду (Гринцевич, 204).

9) Проти уроків знають у нас ряд заговорів і молитов. У старих требниках стрічаємо спеціальні молитви „отъ зависти и отъ очесъ прозора“ (Алмазовъ, Врачев. мол. 237—90); Чубин, Тр. I, 132—136, IV, 6, С. Брайловскій, Способъ лѣченія отъ слеза, Жив. Стар. IV, 224, Угрюмос. заговори и заклинанія начала XVII. в., Жив. Стар. 1890 IV., 125—126 N. 45, Н. Сумцовъ, Заговори библиогр. указатель (Сборникъ Харьк. И. Р. О. IV., стр. 258—73) і С. А. Чернявская, Дополненіе *ibid.* V. 1893, О. Зелинскій, О заговорахъ, Сбор. И. Фил. Общ. 1897, А. Ветуховъ, Заговори, заклинанія обереги... Фил. Вѣстник, 1901—1905, (особливо 1903 с. 232—284. З. отъ слеза); Милорадович, Народ. медицина въ Лубенскомъ у. Полт. г., Киев. Стар. 1900 III. 381 і д., В. Ястребов, Матер, с. 113, П. Ефименко, Сборникъ малор. заклинаній. М. 1877 с. 26 і д., Е. Rulikowski, Zapiski etnograficzne z Ukrainy, Zbiór wiad. III., 112 і д. П. Ивановъ, Знахарство, **шегалие** и заговори **въ Старобѣльскомъ и Купянскомъ у.** Харьк. г., Киев. Стар. 1885, XII; Лоначевскій, Сборн. пѣс. Буковинс. нар. 1875 с. 106 і д., Коваленко, Къ народн. медицинѣ малор., Этн. Обзор. 1891 XI. с. 177 і д., Милорадович, Иванов, Знахарство, 734—7 Гринцевич, 205—207—215, Lilient., 153).

10) Від уроків помагає також сьвячена вода, якою або кроплюють або яку дають пити з сажою. (Ястребов, 112, Vrbka, 319, Temesvagu, 69).

11) Як не помагає вуглє, тоді лють воду на серп, на косу, полощуть в тій воді усе ложки і колотівки тай дають пити з куживки (Колесса, Вір., 98). Деінде обмивають чоловіка, клямку від дверей і вікна верхньою стороною руки на відлів і дають уреченому напитися (Франко, Н. в. 218). Пор. Truhelka, Heilkunde, 382.

12) Проти уроків уживають також досить часто соли, натираючи нею дитину або полишаючи її побіч неї. У нас кладуть її на столі (Сумцов, О. н. в., Ploss, Kind I, 280—283, 193 і д. Ръдько, 93, де численні паралелі, Köhler, 113, Temes., 70).

13) Численні народи вірять, що на уроки треба обернути одіж на другий бік, причім передовсім бере ся під увагу сорочку і панчохи (Корегніскі, R. 197, Шухевич, 6, Гринцевич, 204, Чубинскій, I, 108, Fossel, 58, Тоерпен, 41, Liliental, 151).

14) Коли обтерти ся сорочкою, то уроки не **причовлять** ся. (Корегніскі, 209). При тім треба **приговорити**: „в чім я тебе породила, в тім я тебе обходила“. (210, Иванов, Знахарство 734, Гринцевич, 210, Segel, 59).

У Сербів обтирають дитину другою стороною сорочки, щоб заснула (Krauss, 548).

15) Від уроків охороняє особливо деготь або взагалі мазь, яку кладуть в начиню під ліжком. На Буковині робить ся се, щоб забезпечити ся перед наслідками, які приносять відвідини нечистої жінки (з місячкою). (J. Jaworski, Aus dem Bukowiner Alltagsleben, Urquell, 1898, 97). В Македонії кадить мати дитину протягом 40 днів дегтем і сіркою (459): щоб відстрашити „вештиць“ від коліски, роблять на ній знак хреста дегтем (Ястребов, Обычаи и п. тур. Сербов, 460). Подібно як на Буковині роблять і Жиди (Segel, Wierzenia, 57). На Україні роблять на воротах хрест дегтем, щоб мерлець не вертав, особливо упир. Дегтем затикають також уста уириям, щоб не ссали людей (Ефименко, Упирь, Київская Старина, 1883, VI, 377). Силу дегтю знають і Сърби (Krauss, Powrót umarłych na świat, Wisła, IV, 674).

Декуди кладуть лише перевернене начинє до гори дном (Иванов, 28).

16) Щоб зняти уроки, дають пити воду, в якій обмивало ся небіщика (Гринцевич, 205, Fossel, 91).

17) Помічним средством є також обмиванє мочію (Гринцевич, Grüner, 36, Pierzchala, 335, Segel, 59).

18) Уреченого підкурюють ся. (Гринцевич, 205).

19) Спеціальне значінє має мандрагора або вовчі ягоди (Gustawicz, VI, 229).

20) В Купянськiм повіті кладуть перед порогом Йорданський кіл (Иванов, 24).

21) Помічним средством на уроки і на злих духів бувають загально всілякого рода амулети, які звичайно завішуєть ся на шії дитині. Знають їх усілякі народи від найдавніших часів і уживають їх, щоб охоронитись перед хворобою (т. в. злим духом). Українські амулети, між котрима найбільше жадівських, описані в статі Н. Weissenberg'a „Südrussische Amulette“ (Zeit. f. Ethnol. 1897 XXIX). Дещо знаходимо також у Шухевича, 5.

Амулетами можуть бути або предмети або спеціальні листи з молитвами або знаками. Зрештою вимагає се окремого обробленя. З численної літератури про амулети вичисляю: М. И. Соколовъ, Апокрифическій матеріалъ для объясненія амулетовъ, называемыхъ змѣвниками (ЖМНП, 1889, т. 363. 340—368), idem, Новый матеріалъ для объясненія... (Древности... Т. I. Москва 1895, с. 134—202). Ploss, Kind, I. 125, 134 і д., Dr. C. Wessely, Neue griechische Zauberpapyri, Denksch. d. A. W. zu Wien, Hist. phil. Kl., Том

42, 1893, Гр. И. Толстой, О русских амулетахъ, называемыхъ амъевиками (Зап. П. Р. Арх. Общ. т. III); Giuseppe Bellucci, Amuleti Italiani antichi e contemporanei, Catalogo descrittivo, 1900. Pengia, G. Schlumberger, Amulettes Byzantins anciens, destines a combattre les maléfices et maladies (Revue des études grecques, T. V., 1-3, 1892, 72-85), Тоерпен, 41-43, 80, Ю. Яворскій, Громовыя стрѣлки. Рѣдько, 71, С. Meyer, D. Volkst. 104, Glück, Amulette, 415-428, Wuttke, 360, John, Sitte, 101, Lilientalowa, 146-7, Glück, 401-4, Grüner, 35, John, Oberlohma, 131).

22) Одначе, хоть як богато средств обережнети, можна дитину уречи; може се зробити і не цілком лиха людина. Тому всюди заборонюють дивити ся на маленьку дитину і дрякати її за заслоною. Коли-ж хто і кне оком, то мусить сказати якесь застерегающе слово, як приміром „нівроку“, „рости велике“, „das ich dich nit verschrei“, або „камінь у зуби, печина в груди“, „тобі на зависть, мені на користь“, „сінь тобі в вічі, пачина на зуби а камінь на груди“ (Ястребов, 113), або „яке то пухнявеньке, нівроку“, „як же сі справило“ (Колесса, Вір., 98), „на пса врока“ (Франко, Н. в. 131, Чубинскій, I, 128, Nowosielski, II, 154 і д., Гринцевич, 204, Kolberg, XX, 132, Krauss, Sitte, 43, Lilient., 151, Балов, 98, Drechsler, 208, Grüner, 36, John, Oberlohma, 160, Wuttke, 388-90, Pajek, 218).

В деяких сторонах радять дивити ся на повалу або на вігті (Гринцевич, 205).

XV. Відміна. Неменьше уроків боять ся у нас і злих духів та відьом, що користають з того, що дитина нехрещена і що ніхто на неї не вважає і крадуть її, полишаючи замісь неї свою погану відміну. Таку дитину зараз пізнати по її крику і ненаситности та по великій голові; позбути ся її можна, буючи її доти, доки чортиця не віддасть украденої дитини (Сумцов, О н. в. 80-81, idem, К. Пер. N. 81, Чубинскій, Тру., IV., 6, Колесса, 118, Nowosielski, II., 160-63, Шухевич, 3-4, Гринченко, Из уст народа, с. 13-14, N. 18 (лісунка без тїни), 98, N. 126 (чорт), ст. 160, N. 190 (відьма), Ястребов, 137-8, Чубинскій, I, 130, 194, Франко, Н. в., 210-211, Ленкій, 269 (русалки), Соколов, 170).

Віра в духів, що переслідують діти, розширена по цілім світі, хоть не у всіх народів. Знали її Жиди, Греки і Римляни; нині стрічаємо її у Коитів, Персів, Калмиків, Угрів, Індів, Литовців, Ірландців, Шкотів і дуже часто у германських і славянських наро-

дів (Ploss, Kind I., 111—116, Schmidt, 504 і д., L. Kálmány, Kinderschrecker und Kinderräuber im magyar. Volksglauben, Ethn. Mitt. aus Ungarn, III, с. 171—3, 188—193, Winternitz, 7 і д., Benczur, 120—1). Віра в відмінюване дїтвй, що в лише одним варіантом того загального погляду, обмежує ся майже виключно на германські і славянські народи. Імена духів змінюють ся відповідно до племен і околиць: бувають се чорти, відьми, полудниці, карлики, білі панї і, т. д. (Ploss, Kind I., 117—129, Леонасьев, III, 305 і д., Germania, V., с. 74 і д. (сонце і місяць), Maurer, Isländ. Volkssagen der Gegenwart, 1860, N. IV, Kaindl, Eisen...). Віра в відміну мабуть німецького походження, принаймні ся її версія, де згадуєть ся лущинна з яєць, (як се доказав Polivka в статї „Slavische Sagen vom Wechselbalg“ Archiv. f. Religionswissenschaft, VI, 1903, 151—162).

В Німеччинї вірять загально в відміну (Ploss, 115—121) Vernalekeken Sagen und Bräuche, 249—252, Grimm Deutsche Sagen, 2 Auflage. I., с. 68, N. 88, id., Deutsche Mythologie, 2 Auflage с. 437, Kuhn und Schwarz, Nordische Sagen, Lp. 1848 с. 92, 172, 580, Müllenhof, Sagen aus Schleswig-Holstein, 407, Andrian, Alt. Ausser, 152—3, 142, Wuttke, 360, Höfler, D. Kr., 15, 26. Fossel, 56, Rochholz, с. 113—115, Peiter, Kindestaufen, 116, Köhler, Volksbreuch, 481—2, 436, Vrbka, 31, Drechsler, 187, Meyer, D. Volkst. 105 і д., John, Oberlohma, 160).

Так само знають про відміну і всі славянські народи. У Чехів поривають дїтвй полудниці, у Поляків стржиги (Lud, II., 225, Szymon Gonet, Strzygonie, Lud III., 154—5), або боїнки (Saloni, 249, Świątek, 502, Siarkowski, 53 і д.) або „przypoludnice“ (Siarkowski, 51), у Вендів передпольниці (Haupt-Schmalzer, 267, 268, Veckenstedt, Wendische Sagen und Märchen, 1880, с. 56, 434, 446, Tetzner, 312, 325, і, т. д.). Прошу ще порівняти: Tetzner, 278, Тоерпен, 21—22, Koštial, Diví lide v názorech, pověrah a zvycích lidu českého, 1889.

Про відміну численні паралелї у Köhler, Kleinere Schriften, I., с. 219.

Щоби відігнати злих духів, уживають передовсім тих самих способів, що й проти уроків: соли, часнику, заліза, і, т. д.

1) Дальше кладуть під подушку або в колиску сьвяті образки, книжочки до молення і вьніші посв'ячувані річч; не меньше помагав і сьвячена вода (Чуб., 6, Siarkowski, 53, Тоерпен, 22, Meyer, D. V., 105, Fossel, 58, Wuttke, 356, Segel, 56—57, John, Sitte, 107, Liliental, 146).

2) Велику силу має посвячена свічка. У Гуцулів засьвічує її баба зараз по уродженню дитини і присьвічує:

„Засьвічу свічку,
Піду по запічку,
Ладану шукати,
Обкурити хату“. (Шухевич, 3).

На Поділю російським світять свічку через 3 дні і ночі (Гринцевич, 83) або кладуть коло поліжницьї трійцю (Чубин., 5). У Білорусів Виленської губернії запалюють освячену свічку і держать її перед лицем поліжницьї (Сумцов, О н. в., 75). У Москалів беруть до того вінчальні свічки (Балов, 92, Ploss, Weib, II., 251, Афанасьев, III., 334, Рѣдко, 81, 82, Покровській, [ibid], Потеряли свою законную силу бытующая старина въ сознаниі Русскаго народа. Изв. П. О. Люб. Естес Антр. и Эгн., XLVIII., I. с. 58). Свічене світла і палене уважається усюди добрим способом проти злих духів. (Wuttke, 360, Bartels, 74, Lilient., 146, Иванов, 28, [огонь], Dan, 286, Bartels, 74) також і Римляни давали свічки при породі (Samter, Antike u. moderne Totengebräuche, Neues Archiv f. klas. Alt. 1905, I., с. 36).

В Болехові мусить цілий час горіти свічка, щоб відьма не вкрала дитини (Гринченко, Из уст. нар., 160 N. 190), в Ходовичах роблять се через цілу першу ніч. (Kolesa, 118). В Луаенським повіті засьвічують перед хрестинами свічку, бо інакше може стати ся нещастє; в однім місці приміром перемінив ся хлопець в дівчину (Милорадович, 22).

3) Не вільно класти дитини поза плечима, бо тоді нечиста сила легко може її вкрати (Гринцевич, 91—92, Чубинській, Ленкій, 269, Lilientalowa, 146).

4) Духів відганяє присутність людей, тому часто можна стрінути ся зі звичаєм сторожити коло поліжницьї.

У полудневих Славян сходять ся тоді жінки з дарунками і „чувају бабине“ цілу ніч через 7 днів: „тада не смије ни једно заспати“ (Вук Караџић, Живот и обичаи нар. ср. 1867, II., 91. Милићевић, 189 і д, Krauss, 519). У Москалів не вільно лишати самої поліжницьї і дитини, бо може домовий забрати новородка (Балов, 95). Про се згадується вже в споминах з подорожі (Рѣдко 65) з XVIII. ст.

У Жидів сидить перед хрестом 10 мушци коло поліжницьї і відчитує місяця зі св. псьєма (Lilient., 146).

5) Щоб здурити „віщицю“, убирають макогін у пеленки і кладуть його коло матери (Ленкій, 269).

6) До ряду охоронних способів перед злими духами і уроками треба безперечно віднести загально-розповсюджений звичай ставити новонароджену дитину під лавку, під стіл, або на піч (Ploss, Kind, I., 62—3). Сумцов зв'язував його з обрядом усинювання дитини через батька, однак на його погляд не можна згодити ся. З численних примірів, в яких ясно згадується його примінене против духів, видно цілком ясно, що тут іде о заховане дитини, о її охорону перед злими силами і о забезпеченє їй доброї долі (Rochholz, 279 і паралелі, Wuttke, 358).

На Шлеску кладуть дитину на землю, щоб набрала ся сили (Drechsler, 183), у Чехів на стіл, щоб була послушна (Václavěk, 122, Bartoš, 3), щоб була під хлібом, мала добру пам'ять і тримала ся хати (Bartoš, 4), щоб була працювита і мудра (Ploss, Kind, I., 62). [Шор. ще Meyer, 103].

В Німеччині кладуть дитину на ліжко матери і качають нею, щоб не можна було її зачарувати (J. Köhler, 247).

XVI. Захованє поліжницї по уродженю дитини і деякі звичаї що до новородка.

По злогах кладеть ся породіля на припічок; щоби усунути породіві болі, кровотік або корчі, уживають повитухи знов усіляких способів. Обв'язують їй живіт рушником або ставлять горнець, натирають тіло милом та дають їй пити відвар з кропиви, лопуха і шандри, з цвіту фіялків, і їсти сирю моркву (Гринц., 83).

1) Заснути заборонено їй дуже строго, бо могла би більше не пробудити ся. (Гринцевич, 83, Fossel, 55).

2) Не вільно виливати купелі по заході сонця. (Малинка, 55, (Милорад., 29, 20, Гринцевич, 87, Гринченко, Из уст нар., 23—3, N. 29, Kolessa, 117, Иванов, 28, Segel, 59, Liebrecht, 318, Kolberg, XV., 132, Liliental, 149).

3) Загально стрічаємо ся з поглядом, що мати не може дитині давати ссати, доки дитина не охрещена: її заступає чужа жінка. (Чубин, IV., 8, Сумцов, О н. в. 83, Temesváry, 103—104, Ящуржинській, 79, А. Малинка, 268, Иванов, 27).

Подивуємо його також у численних європейських і азійських народів, приміром у Угрів, Болгар, Румунів, Вірмен, і т. д., (Ploss, Weib, II., 387 і д., Temesváry, 103 і д., Urba, 151).

4) У численних народів переховав ся звичай давати новонародженій дитині такі предмети, що означають символічно, яке заняття хотіли би родичі її дати. Чубинській згадує, (IV, 3), що повитуха витяє хлопця словами „сидись на коня“, дівчину „берись за гребінь“.

В Росії клали колись дитині в колыску хліб, лук і стрілу а дівчині прядлиці (Авдѣев, 117). У Мехіканців і Китайців давали дитині в руки забавки всілякої форми відповідно по сподіваного заняття (Таулог, Сумцов, О н. в. 89). Ібн-Фодлан подає, що Русини клали новородкови меч, кажучи: „то тільки твоє, що добудеш мечем“.

6) Неживу дитину кладуть на піч, де вона лежить шість неділь у рукаві від кожуха (Милорадович, 19). Те саме робить ся і з недужою (Чубин., 5), подібно як і в Німеччині, де уживають сього переважно на лік против старечого вигляду лица (Grüner, 36, Аванасьев, II., 17, A. John, 108)

6) Не вільно з хати нічого позичати, а особливо по заході сонця, доки дитині не мине рік (Колесса, Вір., 84, Дерлиця, 122, Иванов, 28, Segel, Wierzenia, 56, Тоеррен, 80).

7) Пеленки роблять завжди зі старої одежі (Чубинській, 9). У Жидів на се, аби дитина ховала ся (Segel, 57, 58, Сумцов, О н. в., 88, Liliental., 145)

8) При дитині не вільно казати слова: заяць і жаба (Франко, Н. в., Дерлиця, Миликевич, 197, Лепкій, 269, Krauss, Sitte, 549)

9) Пеленок не виносять з хати, аби дикий не вкрав крови (Іванов, 28, Fossel, 67).

XVII Всілякі операції на тілі новонародженої дитини належать до найбільше росповсюджених на цілому континенті і ввійшли в уживанє безперечно самостійно. Дивувати ся майже приходить, коли бачимо, що ті самі звичаї, з якими стрічаємо ся у нас на Україні, повтаряють ся також у Вірмен, у Турків, на Целібес і у американських племен.

Українська територія була з давен давна місцем макроцефальної людности. Вже Гіпократ згадує про макроцефальну людність над Азовським морем (Ploss, Kind, I., 321), що потвердили і деякі розкопки; перед ним згадував уже про се Геродот. Нині розширена вона значно в Швайцарії і у Франції. (F. Delisle, Les deformations artificielles du crâne en France, Bulletins et mémoires de la Société d' Anthropologie de Paris, 1902, 111—167).

Вагагалі удержувало ся в Росії до нині приплескуванє черепа і витяганє та натиранє поодиноких частин тіла. Кребель (с. 11) подає про се досить докладний образ, який варто навсєств. Дитиною потрясають, щоб витягнули ся члени тіла, зараз по уродженю; на третій день кладуть її до печи або несуть до парні, де натирають її галузками, обмивають милом, стискають голову з усіх сторін

натягають носик і „правлять“ ноги. В Херсонській губернії рівняють по купели кісточки, приближуючи локоть правої руки до коліна лівої ноги і локоть лівої руки до коліна правої ноги, тягнуть за носик і здавлюють руками головку з чотирьох боків, щоб була кругла. (Ястребов, 144). Голову справляють і в тульській губернії (Успенский, 73) та в пошехонськiм п. Ярославської г. (Балов, 93).

Ціле питаннє обговорене докладно у Пльоса, Kind I., 288—394. Пор. ще Temesvary, 129.

XVIII. Вироди. Дуже часто трапляється, що дитина приходить на світ відразу в стані патологічним або з певними фізичними недостатками. Усюди вважає ся се за діло чорта і злих демонів; велику роль грає тут також задивлене або заспокоєне неприродної забаванки поліжницї. Загально приймає ся, що всі скривлення, рани, родимі знамена і, т. и. суть наслідком того, що не заспокоїло ся бажання породілі. Се може навіть набавити дитину смерті. Думають також, що кождий вирід, се кара за якусь провину (Ястребов, 142), або лихий прогностик на будуче. З таким поглядом стрічаємо ся також у Німців. (Ploss, Kind, II., 242, Stern, 353—4). Декуди знов удержав ся погляд, що се наслідок полових зносин в часі місячки (Чубинский, IV., 18): в се вірили в старинности (B. Ballantyne, Teratogenesis, Trs. Edinburgh. Obstet. Soc. V. XXI., 1894, с. 324—5, Stern, 354). Виродів не люблять: у диких народів відбирають їм зараз жите, а подібно роблять декуди і у т. зв. культурних народів. У Греції мала повитуха після Плятона обовязок осуджувати, чи плід можна назвати дитиною, чи ні.

Під виродами розуміють також і т. зв. Abortus habitus. Є се нарости мяса, що мають часто образ чоловіка або звіря, але не зраджують жадного жита. Се так звані моле, „Mondkälber“ (Ploss, Kind, II., 242, Höfler, 545—6).

В. Обряди і звичаї по уродженю дитини.

Коля лише дитина прийде жива на світ, то першим обовязком родичів і повитухи уважаєть ся всюди подбати про її забезпеченнє перед злими духами, бо ж годі завсїгди перестерігати стільки приписів, що в часі родів і перед хрестом. На чергу приходять тепер цілий ряд звичаїв, з яких найважнійші: омовитваннє і хрест дитини та очищеннє поліжницї.

1) Перебіг обрядів по уродженю дитини.

Попородові обряди требають не всюди однако. У бідних, або у таких, що не держать ся старини, кінчать ся вони першого дня по родах, коли лише час на се позволяє, щоб повідомити сьвященника і охрестити дитину. Одначе се буває рідко: звичайно тягнуть ся вони кілька днів а що найменше 3 дни. Давнійше, а декуди і нині протягають їх дуже довго, доки лише стає запасів (Милорадович, 27). На Покутю бувають вони нераз і цілий тиждень. (Kolb, Pok. 210).

Нормальний поділ обрядів такий:

Коли дитина уродила ся в ночі або рано, то зараз іде баба до сьвященника омовити новородка, а батько спрощує кумів і повідомляє родину. Тепер відбувають ся так звані родіни, на які сходять ся звичайно дуже обмежений круг гостей.

По родинах наступають зараз того самого дня хрестини, сподучені з більшим пиром, на який запрошують уже більше людей. На другий день відбувають ся вже похрестини (наші записи, в Коломийщині, Kolb, Pok. 213), а перед ними обряд очищення поліжницьі, названий зливками. Коли дитина уродила ся трохи пізнійше, серед дня, то родини опроваджують ся того самого дня, хрестини на другий день, а похрестини аж на третій. Сей перебіг найзвичайнійший, одначе він не загальний і майже кожда околиця виказує певні зміни.

В Лубенській повіті припадають зливки переважно на другий день по хрестинах дуже досвіта перед продиринами (очерединами або похрестинами); але й тут нема одностайности, бо приміром в Черевківській волости бувають вони таки того самого дня, що родини (Милорадович, 25). Взагалі час злиwkів не всюди приходить на кінець; дуже часто припадає він і на родини або перед ними. На Волині відбувають ся зливки по хрестинах того самого дня в присутности гостей (Корегніські, 132—3). В Ніжинській повіті устроюють зливки, коли куми вийдуть до сьвященника або зараз по їх повороті (Малинка, 266), почім доперва зачинають сходити ся люди на хрестини. В Подільській губернії справляють ся родини зараз по уродженю дитини або на другий день, але хрестини не завсїгди обходять зараз по хресті, тільки через тиждень або і через пів року (Ящуржинський, 78). Подібно буває і на Гуцульщині. Там „прощєє ся“ газдиня з бабою за дитину (зливки) ще заким прийдуть куми, т. є. перед хрестинами. По виводі справляють ся колáčини, на які запрошують ся кумів і ниньших гостей. (Шухевич, 7). Сей порядок мусить бути взагалі більше в західних

частинах України; з ним стрічаємо ся і в Холмищині, де поправи-ни відбувають в перше припадаюче свята або в неділю (Kolb, Chelmskie, 176). В статі: „Swactwa, wesela, urodziny i zabawy u ludu Ruskiego na Rusi Czerwonej“ (Nowy Pamiętnik Warszawski, 1805) згадується також, що всі церемонії по хресті відкладають ся на пізнійше. (Київс. Стар. 1898, LXI. с. 251). В Галичині мабуть, о скільки можна вносити зі знаних мені збірок, не доховали ся усі обряди в такій чистоті, як у східній частині української території. Що найважнійше, не маємо звісток, щоб на галицьких долах відбували ся зливки.

Мимо всіх тих змін головний порядок остає таки в значній мірі той сам. Після Чубинського (IV., 13) відбуваєть ся усе так, як і в наших записях; обряд зливік припадає по хрестинах (себ то на другий день) враз із похрестинами, або аж на третій день по хрестинах. Подібно обходять зливки на третій день у Харківщині (П. Иванов, 30), в Купянськiм повіті, в Херсонщині (Ястребов, 143) і по иньших місцях України (И. Иванца, Этн. Сб. 1855, 351).

Подібний перебіг як у нас подибуємо і у иньших славянських і взагалі християнських народів а також і у деяких диких племен. Усюди звертають передовсім увагу на дитину, хрестять її і обезпечують її будучність та радісно порводять сю хвилю, коли прийшов на світ новий нащадок. Великий матеріал зібрано в тім напрямі у Пльоса, Kind I., 160—287, на який нам прийдець ся ще нераз покликувати ся.

2) Куми. а) Кого просити в куми.

Звичай запрошувати людей, щоби тримали дитину до хресту, сягає дуже давніх часів і стрічаєть ся також у „диких народів“. Знали його і поганські Германці ще перед приходом Христа. Християнська релігія прийняла його в свої постанови досить скоро і старала ся його унормувати (Ploss, 190—1).

На кумів вибирають звичайно людей з добрими прикметами, бо думають, що вони переходять на дитину (Гринцевич, 94, John, 111, Тоеррен, 81). Не дармо кажуть: „з таким чоловіком треба куматьця, щоб не лаятьця“ (Милор., 22). Уважають також аби кум був багатий, бо се приносить щастє дитині і забезпечує її будучність. Бідні люди особливо часто беруть богачів в куми, щоб дістати гарний дарунок (Ящуринскій, 77). Се допровадило в Німеччині до того, що багато дехто не хоче приймати на себе обовязків кума (Ploss 192).

У нас остав ся ще в силі старий звичай, не відмовляти тої послуги нікому, бо „від хреста гріх відказатись“ (Ящуржин., 77, Чубинській, 9, Гринцевич, 94, Лепкій, 270, пор. також Federowski, Lud z okolic Zarek, 29—32, Witkowski, 24—5, Wenzel, 116, Лепкій, 269).

На кумів вибирають передовсім свояків, котрих люблять або поважають (Малинка, 265, Милор., 22, Vyhřdal, 38—40, Witkowski, 24—5), а декуди і добре знайомих (Милор., 23).

Під Городенкою просять на першого кума чоловіка, що дружбавав на весілю батька дитини, а на першу куму дружку матери; відтак доперва удають ся до свояків і до чужих (Kolb, Pok., 211). Коли діти вмирають, тоді запрошують брата і сестру з одної сім'ї (Милорадович, 22), або муж просить свого брата, а жінка свою сестру і на відворот (Ящуржинській, 77, Kolberg, Chelm. 175).

Коли-ж усе таки діти не виховують ся, тоді беруть перших „стрієнних“ або „стрішних“ (Милорадович, 22, Чубинській, 9, Kolb, Chelm., 175, Гринцевич, 95, Лепкій, 270, Корєніські, 209, Ястребов, 142, Drechsler, 190, Төррен, 51, 82, Успенській, 74, Сумцов, О. н. в., 90, Авдѣев, 139), яких називають „стріньними кумами“ (Малинка, 265).

Звичай сей заховуєть і у иньших народів. В Німеччині вибирають на кума першого діда, думаючи, що се приносить щастє, (Ploss, 192).

За гріх уважають, коли-б одна жінка, відплачуючи ся другій за прислугу, трамала її дитину до хресту (Kolb, Pok., 210).

Що до віку і до стану не роблять у нас великої ріжницї; одначе нареченим не вільно тримати одної дитини до хресту (Гринцевич, 94, Тоеррен, 81). Деінде на се звертають увагу: приміром можуть в Лехрайні в Німеччині кумувати тільки замужні жінки (Ploss, 192); зате в Чехії і деінде беруть свободних і вибирають так, аби тримати до хресту наречені або закохані. (Wenzel, 116, Kolb, Chelm., 175, Tetzner, 461 [Кашуба]).

На Волині добре вибирати на кумів брата і сестру (Корєніські, 209). Кумів не люблять зміняти, як тільки діти ведуть ся (Милорад., 22), але коли не приносять щастя, тоді треба взяти иньших. Так само роблять і на Моравії (Václavек, 122) та деінде.

б) Обовязки кумів, дарунки.

Куми стають по хресті неначе членами родини і переймають на себе обовязки супротив дїтей на випадок смерти родичів (Ploss,

198, 9). В Холищані мусить кума через цілий тиждень кормити хору матір всілякими присмаками (Kolb, 176), які приносить від себе.

Особливо ж приписано приносити дарунки. Про крижмо нема що й згадувати; його дають усюди, як того вимагають релігійні приписи (прим. Чубин., 9, Kolessa, 118, Милор., 22). Крім того загально дають хліб або бублики (Чубин., 9, а декуди то й гроші (Милор., 23). На Гуцульщині роблять і більші дарунки (дають на пр. вівцю, коня, сорочку і сівак) або заповідають, що дадуть, (Шухевич, 8).

Давань дарунків похресникови і похресниці належить до звичаїв розширених на цілій земській кулі. В Німеччині представляли вони часто велику вартість і коштували так багато, що аж власти мусіли впливати окремими законами на здержане занадто великих видатків. У Німців в нинішніх часах вийшли вони в часті з уживання і обмежили ся до давання т. зв. „Patentbrief“ і певного гроша (Ploss, 235 244)

Між дарунками знані також всілякі печива, умисно задля того роблені і одіж (т. зв. (Pathengöckchen).

Декуди обовязані також куми причинити ся до покриття видатків хрестин: в Баварії, Гесії, Франконії музять кум справити навіть усе за свої гроші, (Ploss, 226); так само і в Тульській губернії (Балов, 97). У нас докидують куми грешників до складки для баби або на дальшу забаву, але самі не поносять жадних коштів.

в) Хто просить в куми.

Кумів просить у нас звичайно сам батько (Шухевич, 4, Малинка, 265, Чубинск., 9, Корєнїскі, 132, Иванов, 29); тільки, коли його нема, іде баба (Малинка, 265), або хтобудь із родни (Чубинск., 9).

Кумам приносить ся в дарунку хліб і сіль (Чубинскій, 9, Иванов, 29). Головну ролю грає батько і у інших народів (Ploss, 193—195, Świętek, 127); бабі припадає та функція о много рідше.

Запросини відбувають ся переважно лично: тільки у германських народів переховав ся звичай просити листовно, до чого уживають ся певних усталених уже форм (Drechsler, 190 і д., Andree).

г) Число кумів.

На Україні приняв ся звичай просити одну пару: се дієть ся особливо через бідність. У богатих став нераз дві і при парі; на Покутю спрощують по свідощту Кольберга і 15 пар (Рок., 209).

У півних народів змінюється значно число кумів. В північній Німеччині беруть 3 кумів, для хлопця двох муштин і жінку, для дівчини противно (Ploss, 197). У Саксонців знають крім того головних і побічних кумів; Семиградські Німці кличуть 2 парі, подібно, як і Поляки. Чехи беруть навіть 8—10, коли знов Швайцарці обмежують ся на 5 осіб.

д) Пожиття кумів.

Загально уважають на се, щоб куми жили з собою чесно, як того зрештою вимагав і церков. Навіть при столі заборонено їм разом сидіти; не вільно їм також віддавати ся грішній любови, бо се шкодить дитині і їм на добре не виходить; багато озер і ставів повстало на місці, де запали ся куми, що віддавали ся чужоложству (Чубинській, I., 40).

Кумам заборонено женитись, одначе того ніхто не придержується ся (Франко, О. в. 196, Балов, 96), хоть „Кум з кумою повинні жити як брат з рідною сестрою“ (Номис, N. 9, 492). Противно, моральні відносини між кумами дуже часто свободні. Народні пісні подають свідок, що такий самий стан панував уже в XVI століттю і був досить звичайний (Чубинській, V., 1159, Kolberg, Rok., II., 232 і д.) За те і уміщують в пеклі розпусних кумів звичайно з знаками ціянетва.

Про се гл. докладніше Сумцов, К. П., N. 72, „Къ исторіи развитія понятій народа о нравственномъ значеніи кумовства“.

е) Бути кумом дитині неправого ложа уважається за щастє; на Україні кажуть навіть, що родини такої дитини далеко лекші (Милорадович, 19).

Погляд про спеціальне щастє незаконно народженої дитини знаний у нас, у иньших славянських та у германських народів. В Київській і Подільській губернії придержують ся тої-ж гадка. Йдучи на хрестини, підперіають ся кум „обротью“, щоб ховала ся худоба, а кума бере за пазуху піре, щоб дріб добре вів ся. Деколи підперіають ся шнурком і ховають його відтак старанно, бо він дуже помагає на всілякі хороби (Ящуржинській, 78). І на Покутю приходять до хресту оперезані воловодом, щоб коні (і взагалі худоба) добре вели ся (Kolberg, Rokucie, I., 210). Подібно роблять і Поляки (Pierzchała, 335). На Мазовшу думають, що дівчатам буде від того родити ся лен, а хлопцям будуть вести ся коні (Kolberg, Mazowsze, III., 92). У Кашубів уважають собі за велике щастє трпмати по раз перший таку дитяну до хресту (Tetzner, 461). В долішній Франконії і в декотрих иньших провінціях Німеччини кажуть, що се помагає щасливо оженити ся або віддати ся (Ploss,

Kind, I., 214). З подібними поглядами стрічаємо ся у Румунів (Dan, Volksg. d. Rum., II., 252, коні).

3) Приготованя до хресту.

Перед хрестом несе баба дитину до сьвященника обмолитвувати: відтак доперва наступають приготованя. Передовсім кладуть дитину на кожух і загортають в сорочку батька, щоби була щаслива (Малинка, 266, Милор., 23, Ящурж., 77, Чубинскій, 9, Иваница, 351, Сумцов, О н. в., 88, Иванов, 29).

На поріг кладуть ніж і сокиру, щоб охоронити дитину від уроків (Милор., 23, Ящурж., 78, Корен, 132, Kolessa, 118, Ploss, Kind, I., 203, Тоерпен, 81, Drechsler, 194, Bartoř, 5, Köhler, 247).

Для гої самої ціли дають кумі печину, цілушку з хліба і сіль (Ящурж., 78, Гринцевич, 94, Чубин., 9, Иванов, 29).

До хресту несе дитину кума (Малинка, 266, Милорад., 23, Ястребов, 142, Sütterlin, 233, Rüttimann, 166); в иньших сторонах робить се баба (Гринцевич, 94, Kolessa, 118, Kolb, Pok., 211). В Німеччині переважає останній звичай (Ploss, 203—204); на Ісландії належить се до обовязків батька (Bartels, 78).

У численних народів існує віруванє, що куми повинні здержати ся з відданєм мочі, коли їдуть з дитиною, бо і дитина буде мочити (Ploss, 113—4, 159, Ulanowska, 207, Тоерпен, 81, Grüner, 38, John, Oberlohma, 160, Peiter, 115, Patschovsky, 55, Udziela, 80—81).

У нас не довело ся мені натрафити на сей погляд, за те знають загально, що коли дитина мочить підчас хресту, то буде розпусна (Милорадович, 23), або її жите буде „спаскудяне“ (Ящуржинекій, 77).

4) Хрест.

Хрест відбуваєть ся у нас у церкві і то зараз по вродинах; в дома роблять се тільки в наглих випадках, коли дитина не обіцає довгого житя. За те в деяких сторонах Німеччини і у полудневих Славян дають дітий хрестити таки в хаті (Ploss, 203).

Хрест прийнятий християнською церквою, як символ очищеня дитини і принягя в склад церкви, стрічаємо також у поганських (двух) народів. Навіть в тім самім значіню (Ploss, 257 і д.). У християн перебув обряд хресту всілякі зміни і мав за собою історію; короткість місця змушує мене відіслати що до того питаня до докладного зіставленя у Пльоса (267, 279) де наведена також і иньша література. Згадаю тільки, що у нас хрестять через поливанє і то як в уніятській, так і в православній церкві, в противенстві до східної церкви, в якій прийнято занурюванє підчас хресту.

(Про хрест прошу порівняти Dr. N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche, Übersetzung von Dr. A. Pessić, 2 Aufl., Mostar 1905, 553—560).

При хресті тримає дитину кума; так можна догадувати ся з знаних описів, так бачив я сам на Поділю. У Вендів держить дитину найстарший кум, у Саксонії дістає її по черзі кожний з кумів, подібно, як у Коломиїщині (Kolb, 213), в Ольденбургі і деінде в Німеччині тримає хлопця кума, а дівчину кум (Ploss, 210), у Поляків протівно (Kolb, XX., 130, Świątek, 127).

Наш обряд не був би повний, коли-б поминути численні забобони при хресті. Їх так багато, що Пльос видить в них пережитки давньої віри; усе, що дієть ся при хресті, має містичне значінє і віщує дитині щастє або нещастє (Ploss, 212). І Вуттке звернув увагу на незвичайність і старинність звичаїв при хресті. „Хрест“— каже він — „перенятий на скрізь забобонністю і перемінений з духового в щось припадкового; його уважають до певної міри за церковне чарівництво, а сьвячену воду за спосіб до чарованя, обов за найліпшу охорону перед уроками і зачарованєм“ (Wuttke, 363 і д.).

Передовсім мусять куми заховувати ся як найгарнійше і робити такі річи, що можуть мати добрий вплив на будучність дитини. Усюди тамлять се добре, що який кум, така дитина; вимагають проте від нього не тільки душевної чистоти, але і чистоти тіла. (Ploss, 213).

Батькам звичайно заборонено йти до хресту з дитиною: того звичаю придержують ся часто у нас на Україні і у Москалів (Сумцов, О н. в. 87). Одначе в Галичині йде з бабою й кумами сам батько, несучи подарунок сьвященикови (Kolb, Pok., 209, 211); так само буває у Поляків (Udziela, Lud pol. w Rop., 80) і переважно у Німців (Ploss, 205). Лише декуди в Швайцарії лишаєть ся батько дома. (Zindel-Kressig, 35).

Велике значінє має день хресту: від нього залежить судьба дитини; тому здержують ся у Німців з хрестом до неділі.

У нас, подібно зрештою як і у иньших народів, старають ся хрест як найбільше приспішити. Захованє дитини в часі хресту віщує також її судьбу. Мочене означає переважно, як ми вже згадували, не конче добрий прогностик. Смерть проповідє, коли дитина неспокойно рушаєть ся. В одних сторонах кажут, що

вона умре, коли скорчить ся (Чубинській, 9), в иньших знов противно, коли випрямить ся (Милор., 23).

На Гуцульщині віщують куми дитині довгий або короткий вік з того, чи по хрестинах можна сьвічу легко згасити, чи ні. (Шухевич, 6). Додати треба, що сьвітла сьвічки на означене віку уживають усюди на ворожбу; найбільше при шлюбі і на сьвятий вечер.

Пчихане дитини підчас хресту вказує, що буде довго жити і не слабуватиме (Чубинській, 10, Гринцевич, 95). Таке саме значіне приписують пчиханю і при иньших обставинах.

Плач дитини віщує здоровле (Kolb, Maz. III., 93, Udziela, 80—81).

Добре заповідає крик або плач дитини; натомісь за алий знак уважають, коли скривить ся (Гринцевич, 95). У иньших народів беруть або одну або другу обставину за добрий знак. Так приміром в Туринії кажуть, що крик віщує довгий вік; подібно говорять і Венди в Саксонії та Швайцарії. Цілком противно думають на австрійським Шлеску і в Палятині (Ploss, 217, Kolb, Maz., III., 93, добре, Tetzner, [Полаби], 380 [умре]).

На судьбу має також вплив сьвященик і сьвящена вода. Сліди першого погляду затратили ся у нас, о скілько можна судити з записів: одначе колись був він в силі так, як іще до нині у численних народів, приміром у Німців і Чехів і Москалів (Ploss, 216, Успенській, 74—5). На се напроваджує нас наша пословиця: „дурний тебе під хрестив“, знана на цілій нашій території.

Цілий ряд вірувань привязаний до сьвяченої води і мира. На українським Поділю не вільно занурювати дівчини перед хлопцями, бо тоді дістане бороду (Гринцевич, 95). З тим самим поглядом стрічаємо ся і у иньших народів (Drechsler, 195), прим. у Мазурів, у Вендів, в Меклембурзі, в Альтмарк, в Ганновері, в Шкоції, і, т. д. В Прусії, в Ганновері, в Румунії і деінде вірає знов, що се причинюєть ся до легкости обычай обоїх дітей (Ploss, 217, Dan, 285—6).

В Новій Ушица кажуть, що попи мають два роди мира, один для муштин, а другий для жінок. Коли проте через помилку помаже ся дитину иньшим миром, то тоді дівчина дістане бороду, а хлопець ні! (Гринцевич, 95). Той сам погляд стрічаємо і у Польків у Пінчова (Siarkowski, 31).

Перед хрестом і по хресті, то єсть, коли беруть дитину від матери і коли її віддають, говорять у нас і можна сказати, у всіх

християнських народів одну сталу формулку, що безперечно походить з дуже давних часів (Чолаков, 4). В наших записах згадують ся більше про її істнованє тільки по хресті: одначе і аналогічна промова перед хрестом стрічаєть ся також (прим. Иванов, 29). В Галичині вийшла вона мабузь цілком з уживаня, коли вірити збіркам наших етнографів.

Вона звучить так: „Забяраемо в вас нехрищене, принесемо хрищене“ або „беремо поганяна, принесемо християнина“, перед хрестом; по хресті кажуть: „ми в вас бралинарождене, а вам даємо молитвяне і хрещене“ (Милорадович, 24).

З тим звичаєм стрічаємо ся іще усюди в Німеччині а меньше часто і у Славян (Ploss, 204, 207, Peiter, 115, Andree, Br V., Andrian, 109, Patschovsky, 55, John, Oberlohma, 131, Grüner, 33, 37, A. John, Sitte, 115, Kolb, XX., 131, Tetzner, 279, 325, Тоерпен, 82).

Підчас хресту цілує баба епатрахиль. В Моравії і декуди инде обходять з дитиною довкола вістаря (Vyhřidal, 30—40). Німці роблять се при самім виводі (Ploss, I., 255).

Взагалі уживаєть ся обходженє з дитиною довкола вістаря або стола досить часто у всіляких народів (Ploss, 219, 255, Tetzner, 431 [Словінці]).

Певного рода повіря привязані також і до крижма. На Полюкту остають вони в дарунку для дитини (Kolb, 209).

Дитина вже охрещена і цілий збір вертає до дому. Звичайно уважають, щоб скоро вертати, так само, як і скоро йшли до хресту. В Німеччані кладуть також велику вагу на се, щоб вертати тою самою дорогою.

Коли діти не ховають ся, тоді не вносять дитини дверми, лише подають через вікно (Гринцевич, 95, Kolb, Chelmskie, 175, Чубинскій, 10, Kosiński, 62, Kopernicki, 209, Drechsler, 195, Лепкій, 259). В однім селі уманського пов. обносять її перед хрестом довкола бігуна, а по хресті подають її в хату, виймивши шибу в вікні, аби смерть не могла ввійти звичайною дорогою за новородком (Ящуржинскій, 78).

Тим самим способом послугують ся також Німці, про що вже згадують ся в давнину в „Gestriegelte Rockenphilosophie“ (II, 85). Знають його рівнож Швайцарці і Поляки.

Цьлос догадують ся, що се старо-німецький звичай і що його розповсюдженє велике: до нині ще входить крізь вікно наречена чоловіка, якому попередні жінки умирали (Ploss, 215). В кождім

разі належить він до більше розповсюджених та стрічаєть ся часто і у славянських народів.

В противенстві до того існує у деяких народів наказ подавати дитину крізь вікно, бо через те не буде рости, (Ploss, 215, Ö. U. M. in Wort u. Bild, 332, (Поляки), Lilientalowa, 150). У Поляків в Ріпчицькім пов. потягає се за собою хворобу дитини. (Udziela, 80—1).

Прийшовши до дому передає кума дитину матері, почім старість ся іще раз забезпечити її перед уроками, проповісти їй щасливу долю, а матері плідність. У Гуцулів рубає зараз кума дитині волосок срібним грошем примовляючи при тім: „абсє було таке шєсливе, як шєсливе є срібло“. Гріш лашають дитині на „рєтини“, а дитину передають матері з словами: „Най ростє здоровє та шєсливе“; притім сьвятять сьвічку (Шухевич, 5).

На Україні кладуть принесену дитину на кожух або обносять довкола стола, щоб їй приготувити рай (Сумцов, О н. в., 82). Також обв'язують її „полоскунами“, щоб була плідна (Чубни., IV., 6).

5. Надаванє імен. З хрестом злучений обряд надаваня імені дитині. Існує він майже усюди, на цілій земській кулі: ріжниці бачимо тільки в тім, хто вибирає імя, як його вибираєть ся, коли і яке.

З наших записів знаємо, що імя дитині вибирають родичі; одначє не дуже настають на се, аби їй дати вибране ними імя, полишаючи се до волі сьвященника. Часто навіть переймає сей обов'язок повитуха. Куми, о скілько виходить з даної літератури, не дуже тим займають ся.

У иньших народів вибирають імя родичі, а передовсім батько, повитуха або куми: декуди нараджуєть ся над тим навіть ціла родина (Ploss, 161—162).

Богато звичаїв відносить ся до того, які імена вибрати. У нас переважно надають імя сьвятого, коли уродила ся дитина (Малинка, 261, Шухевич, 5, Милорад., 23—24).

Деколи вибирають імена свояків або добрих знайомих, хотьби вони навіть уже повмирили (Гринцевич, 94). Подібно роблять і Великороси (А. Балов, 95). Иньші народи поводять ся тут всіляко: одні беруть імена батька, иньші матери або знайомих. Декуди переходить імя з кума, як приміром у Німеччині (Ploss, 180, Reiter, 115). Ще частійше надаєть ся імя діда. Так було між иншим у старинних Греків, а до нині бачимо се декуди у Німців, Славян, також і у нас.

На імена бувають моди і кожде село має своїх святих, якими хрестять діти. Улюблені імена остають відтак часто в родині і треба аж якогось випадку або нового припливу моди, щоб його заступило иньше. Родичі просять тому нераз священників о надане певного імени. Переважно одначе робить усе священник і він впроваджує нові імена, які, розуміється, можуть прийняти ся або противно викликати опір зі сторони населеня, що відтак їх самовільно зміняє або перекручує. У нас найчастійше подибуємо імя Івана і Миколи у мушчин а Марії і Анни у женщин. До деяких імен привязують часом певні погляди: так на Україні не надають імени Атари, бо дитина збожеволіла-б (Гринцевич, 94); декуди знов не хотять називати Микитою, думаючи, що дитина буде злодієм. При виборі імен з календаря дивлять ся взагалі на се, щоб не йти занадто назад (Гринченко, Этн. М. I, 28, Świątek, 605, Drechsler, 194), а відтак на се, яке імя добре і популярне. Бувають випадки, що декуди кермують ся при виборі імени дитини іменами володарів, папи або і иньших зверхників та славних людей (Ploss, 181. Meier, 24).

При надаваню імен уважають у нас і у иньших народів на се, щоб не брати імени померших осіб, особливо з рідні, бо се приносить смерть дитині (Гринцевич, 95, Lud, I, 143, Züricher-Reinhardt, 131, Andrian, Altausseer, 111, Tetzner, 461, Drechsler, 193, Hoffmann-Krauer, Volksmedizinisches, (Schw. Ar. 1904), 141—7).

Той сам наслідок має декуди і імя родичів (Lud, Z. C. 144, Wuttke, 363. Kolb, Pok, 177, Drechsler, 193, M. Adler, Allerlei Brauch und Glauben a. d. Geiseltal, Z. f. d. V. f. Vk., 1904, 427—30). Не вільно також надавати того самого імени двом особам, бо одна з тих умерла-б ((Гринцев., 94, Ленкій, 269, Świątek, 604, Drechsler, 193 Fossel, 62).

Загально розширений погляд, що коли дитина недужа, то треба тільки перемінити її імя: в сей спосіб впроваджується в блуд даного демона, що спровадив слабість або нещастя (Гринченко, Из у. в., 23). Пор. ще Lilientalowa, 155, Schmidt, 538.

В Харківщині думають цілком противно і приписують зміні імени усякі нещастя (Милорадович, 24).

Стрічаємо сю віру головно у диких народів (Ploss, 161, 175), але також і у культурних. У Ляплянців надають священники імена предків, але змінюють їх на випадок небезпечної слабости дитини

або в наслідок обіцянки, даної иньшому сьвятому (А. В., Обряды и обычаи, Этн. Обзор., VIII. с. 146—7).

З иньших способів уживаних на се, щоб дитина вела ся, не хорувала і не померла, знаний також доволі далеко поза границями України звичай продавати. „Як у кого мруть діти“ — каже Грінченко — „то треба, як дитя занедужає, щоб хто його закупив. Той, хто закупав, дає матці копійок 2, 3 і вішає на шиї дитини хрещик“ (Из. у. н. 60—1). Ту особу уважають відтак хрестним батьком; приписують, щоб „закупний кум“ поклав гроші, а кума зничайне крижио (Милорадович, 23). В дальшій мірі можна продати і першому лїпшому прохожому (Сумцов, К., II. XXVII. с. 34. Грінченко, Э. М. I, 31., Сумцов, О н. в., 89).

Жиди Кавказці викуплюють також дитину, щоб охоронити її перед злим духом Нум-Нетіром (Сумцов, ib., 34). Галицькі Жиди відпродують дитину бабі або иньшій особі, що має діти (Segel, 57—8, Lilientalowa, 155).

Тут згадаю про один звичай, знаний і поза границями України. Коли діти вмирають, то разом з дитячим місцем закопують живого когута і курку або дві ляльки з шматок, мушину і жемчужину (Малинка, 263, Temesváry, 58).

В звязку з обома попередніми поглядами стоїть звичай затаювати якийсь час імя новородка. На Волині несе кума дитину впрост до поліжницї і шепче їй в ухо імя, бо мати мусить його перша почути. Иньшому не скаже зі страху перед уроками. Коли-ж хто запитаєть ся о імя, тоді всевідуча баба поспішає зараз відповісти: „Кума напилася і забулася“ (Корегніcki, 132). В Харківщинї могло-б се спровадити смерть (Милорадович, 23).

На Моравії існує той сам звичай, але пояснюють так, що се робить ся, щоб дитина не була балаклива (Václavěk, 122). Декуди триває се навіть до 7 дня, щоб дитя було „prostofeké a všetečné“ (Bartoš, 5),

В Холмщинї, коли діти не ховають ся, називають часом хлопця іменем батька, що зрештою заборонене (Kolberg, 177). Подібно поступають і Хорвати (Krauss, Sitte, 542).

Імя надають у нас при хрестї, подібно як і у иньших народів християнських: що до дня, то тут панує велика різнородність. У деяких народів, між иньшим і у нас, відбуваєть ся хрест зараз по уродженю, у иньших, як се вже буже було згадане, пізнійше, звичайно-ж одначе в протязї першого місяця (Ploss, 185—188). У Пилпони́в аж 40 дня (Tetzner, 241).

Належить ще додати про нерівномірне трактоване дитяй неправого ложа у деяких народів. У нас надають їм звичайно двачні імена, як Феопумп, Онисфор, Амфилох, Фіфрона, Глікерія і, т. д. (Наші записи, Kolberg, Pok., 210).

Так само роблять і пермяки (Янович, 150), Німці і н. (Meu-er, D, V. 113). Противно надають ся тоді на Шлеску імена святих, припадаючих на тойже день (Vuhlfdal, 38—40).

До того розділу прошу ще порівнати статю O. Jiriczek'a, Seelenglauben und Namengebung, Mitt. d. Schles. Gesel. f. Volksk., 1894/5, N. 3, 30—35.

6. Хрестини. Хрестинами називають пир в честь новородка і поліжницї, який стрічаємо без винятка у всіх народів, що тільки знають обряд хресту. Цілий ряд звичаїв, в які не можу запустити ся, товаришить сьому звичаєви. Пльос зіставив їх в окремім розділі своєї праці про дитину: „Fest- und Kindtaufsmahl“ (221—234), вичерпуючи переважно німецький матеріал. Наші звичаї не виказують в основі великих ріжниць і ріжнять ся лише в подробицях.

На хрестинах беруть участь не тільки свояки, але і запрошені гості. Звичай, знаний загально і у иньших народів, наказує лише, щоб принести який будь подарунок. У Гуцулів приносять жінки перемітка, полотно, хліби або кидають васильки у купіль; мушцини дають звичайно гроші у купіль (Шухевич, 5). На Поділю дарують по більшій часті муку, горох, сушню і яйці (Ящуржинській, 77). В Ніжиньськім повіті несуть жінки гречані вареники з сиром, з капустою, або з сушеними грушками, при чім кажуть: „як вареник повний, щоб така була породіля: що вийшло з єї, то щоб наповнилось“. В Холмищині приговорюють тоді: „Niech się zapuła ten dołek, gdzie siedział pacholek“ (Kolberg, 175), а у нас також. „На тобі паляницю та затули бочки, де були сини і дочки“ (Чубинс., 10), або: „На, кума, кусочок, та закладай куточок, де був синочок“ (Иванов, 50).

Приносять також гречані бліви, паляницї, кусні хліба, печену курку, сьвіжу рибу, оселедців і иньші роди рыб, мід, яйці, ковбасу, сало, крупи на кашу і овочі (Малинка, 268). На Покуттю сходять ся куми на похрестини з всілякими припасами поживи, як з фасолею, горохом, бобом, сиром, сілю і, т. д. а мушцини з хлібом (Kolb, 209); так само приміром і у Поляків (Kolb, XX., 132, Świętek, 127).

Хрестини обходжено колись дуже виставно, доки на се зволяли обставини (Милорадович, 27); тепер вони не тривають

довше двох днів. Про них читаємо вже в літописи під роком 1196: руські князі „быша въ радости, и въ веселіи, и въ любви розидоша ся во свояси“. Що до страв, то в усюди певний приписаний порядок. Передовсім знають декуди спеціально на той день роблені печива, паляниці. В Ніжинськiм повіті пече їх баба зараз по родах, а першу з них кладе породілі за пазуху під праву руку (Малинка, 268). Гуцули роблять колачки, від чого і цілий обряд зве ся колачинами (Шухевич, 5). Щось подібного знають і Німці; у них лагодять т. зв. „Kindtaufskuchen“ (Ploss, 227—8).

З інших страв мусить бути майже усюди каша, що належить взагалі до страв обрядових і уживається і при інших торжественних нагодах, приміром на весілю. В стариннім Цвiгніку згадується, що „бабы каши варять на собраніе, роженицамъ“ а те саме читаємо і в однім збірнику з XV. столітя (Сумцов, О н. в. 85—6). Кашу їдять приміром у Вороніжській губернії (Этн. Сбор. I., 218), на Покутю (Kolb, 210), в Ходовичах (Kolessa, 119).

Знають її також Білоруси і Москалі (Этн. Сбор., I., 184, Сумцов, О н. в. 85). Про її уживане у Римлян згадує вже Пліній (*fritilla puls.*) (Сумцов, О н. ч. 85).

Зрештою дають на хрестини все, що тільки уходить за найліпше. Передовсім мусить бути горівка, від якої усе починається і на якій усе кінчить ся. Звичайно заварюють її медом (Kolb Chem., 174) або цукром (Kolb, Pok., 209) або иньшими субстанціями. Відповідно до того має вона всілякі назви. В Холмщині називають її крупником, на Покутю косматю, на Україні варенухою, в Любенщині „ковалевою горівкою“ (від батька, Милорад., 24) і, т. д., в Ніжинськiм повіті знають іще горівки, настояні на калгані (*radix galangae*), моштуковій голці, кальцибі (*pux vomica*, *semen strychni*) і „семибратньої крові“ (червоनावий камінець) (Малинка, 269).

Порядок страв у кожній околиці иньший. В Ніжинськiм повіті подають по горівці закуску, себ то сметану, варені яйці, картоплі, мясо, а в піст солену і варену рибу (Малинка, 209). В Любенщині приготує баба обід зложений з мяса, а в пісний день з риби, з борщу, локшини, книшів, пирогів і жаркого. (Милорад., 24). Де інде дають борщ, юшку, мясо і рибу (Чубинський, 10). На Покутю подає господар горівку, а кухарка закуску зложеною з мяса, фасолі, капусти, помащеної олієм, каші, з голубців з каші і, т. д. (Kolb, Pok., 210). В Ходовичах такий порядок: сир, масло,

бітос, капуста (перед її подавем молять ся і пють горівку), борщ, мясо з борщу, росіл, мясо і каша на молоці (Kolessa, 119).

По вечері дає баба виноград, т. є. варені яблока або яблока. При тім роздає „квітки“, зимою з колосків жита або пшениці, літом з барвінку, васильків і калини, щоб дитина була здорова. Ту квітку мусить кождий нести до дому, бо инакше може його стрінати нещастє. Підносячи квітку, частує баба усіх „варенухою“ (Чубинскій, 12—13). Такий саміський звичай подибуємо на цілій нашій території (Kolberg, Pok., 212, Ястребов, 142, Ящурж., 79, Милорад., 24, Корєннїскі, 133).

Гості мають також обовязок до сповнення, а се віншувати і побажати дитині усього найліпшого (Kolessa, 111, Kolb, Pok., 209).

З обрядів хрестинних згадати ще треба подарунки з грошей, які роблять куми і гості: звичайно вкидають гріш до купелі, але декуди дають його такн дитині в колыску. (Милорад., 27).

Подібний звичай знають і иньші Славяни та Німці (Сумцов, О н. в., 84, Świątek, 130, Siarkowski, 31, Чолаков, 4, Drechsler, 186).

В Галичині і на Угоршині збирають також гроші в келішок, почім кладе їх собі мати за паузу, щоб дитина вже з молоком виссала любов до грошей і через то нильнійше працювала (Де Воллан, 12, Kolberg, Pok, 212).

Крім того обрядового кидання грошей, збираєть ся іще певна сума для дитини і для баби (Kolb, Pok., 213). З иньшого заслугує іще на увагу звичай волинський виставляти бабу на сьміх (Корєннїскі, 133), за для того, що він находить анальоїї в Німеччині (Ploss, 231—2).

Хрестини і похрестини кінчать ся тим, що баба йде до коршми гостити иньших.

По хрестинах заборонено дитину купати. Поляки кажуть, що то дієть ся, щоб не змити сьвяченої води (Siarkowski, Mat., 31).

Поліжниця відвідує по якимось часі кумів і приносить їм дарунки (Brykczuński, 81).

7. Зливки, виводини. Зливки відбувають ся з малими змінами однаково в всіх сторонах України (Чубин., Богданович, Сборн. свѣдѣній о Полт. г. 1877, с. 177, Арендаренко, Запис о Полт. г., 1849. II., 214, ва. з Милорадовича, 24).

Баба поливає руки породїлі, що стоїть одною ногою в мисці, на вінику або на топорі, і прощаєть ся з нею. Є се звичайне очищенє поліжницї, що стала нечистою в наслідок родів, яке стрічаємо в трохи відмінній формі також у диках народів, а до нинї у чи-

сленних племен всіляких країв (Сумцов, К. II., N. 83, idem О н. в., 78—79, Ploss, D. Weib, II., 352—4, Schmidt, 507, Petrović, 286).

Доперва по зливках може поліжниця йти до виводу, що у нас наступає по 40 днів подібно як у Жидів, Єгиптян, Греків, Суагелів (Zache, Z. f. Ethn. XXXI., с. 64) і у інших народів. Перед тим не суміє вона ніде виходити і вважається взагалі нечистою (Ястребов, 144, Шухевич, 5, Р'д'ько, 110, Drechsler 204—5).

Подібно як і при молитвуванню баба, старість ся тут поліжниця діткнутається апаратів с'вященника. Се має у численних народів добрі наслідки. Поляки думають, що дитина матиме довге волосє (Kolb, XX, 132).

8. Смерть поліжницї і дитини. Коли поліжниця умре, то кажуть, що відтак приходить до дитини і дає їй ссати (Ploss, I., 105—7, Drechsler, 297).

Дитина йде по смерті до неба, коли вже охрещена. Перед хрестом стає потерчатем, навкою або блудним огником (Численні паралелі, Ploss, Kind, I., 90—105; пор. Siarkowski, 59, Saloni, 248, Шухевич, 9—10, Лепкій, 269, Krauss, Sitte, 552—3)

Тому й ховають нехрещених дітей поза мурами цвингара (Ploss, I, 100).

I.

Жінка і її полове жите перед вагітністю і в часі вагітності.

Чого тіко не переведеть ся з людиною тею,
Поки ті люди вийдуть з неї?

Людська помітка.

Сьвітове — кажуть — лихо діти :
Треба якось і герпіти!

Бог знав, на що ті діти дав:
Знатиме, як і держатиме.

Знайшли сина з першого завіту.

1. Люди не вірять „баб'ячим видумкам“.

Всякі люди є, всякі й очі мають, не одно й уремя буває. Треба глядіти ся. Старі мати усе було розказують нам про всячину і за старих людей; такі знаючіші були до всього. І не женили, поки всему не навчать, як слід, і заміж не давали. А невісток перш всього понаучують і що там хто і скаже, а знать не міша. Є такі невістки, що ще до замужу подобігали всього. Добре-ж, як знає на усе усячину, як коло діток обійти, як будуть, як коло скотинки, як часом розживеть ся чоловік і як знає багато заміток від всього, коли хто нарощне що поробить.

Молоді чоловіки понаставали тепер такі, що на те все нарі-кають і не вірять, кажуть, „баб'ячі видумки“. Але як кому що станеть ся або як дорогу перейде хто нечистий з жінок або зайде у садок чи на христини, то зараз і присяде. Лихо навчить і до баби повернуть ся. [Пор. N. 50].

2. Назви складові людського організму і привязані до нього повіря.

Організм цілий називають „тушка“. Перш усього кажуть це на вівцю як зарізана або так нежива, потім кажуть на людину.

Говорять: „І сватали-б люди, колиж там сама тушка, а розуму не жди-б то“ або „Тушку Бог создав, а душі розумної не вклав“. Так кажуть на придуркуватого, себ-то — се лиш сама тушка, а душі нема. Не чути, щоб хто на живу людину казав „тушка“, на мертво кажуть — я сам чув: „Над тушкою скіко не плач, то все однаково, не оживе: тушка все тушкою.

Тушкою звать часом і самий тулупець, але се вже рідко.

Тушку можна поділити головво на голову і тулуп, нарешті на ноги і руки.

Голова, кабак, башка. Частійше в гніві з прикрістю або насмішкою кажуть „не заступай своїм кабаком світу“, або „башка в тебе безклепа“.

На голові росте чуб = волося. Часом у докір або що кажуть грива, оселедець, а близше до чола буде чуприна. На висках чуб = пейси, особливо, коли великий. Під чубом череп, чирпок. Чирпок сей йде аж од лобу, од самого чола до брехні. Зараз коло брехні йде у верх потилиця, що по їй попотилишники дають, а далі тімя: як раз воно посеред голови, черепа. У всякої дитини тімя найвиднійше. У всякої дитини є тіминця. Тімя похоже на струп або на лишай: є се кістка, що аж видуваєть ся, як дитина дихав, а гнеть ся, як пальцем злегка ткнуть. Потім тімячко заростає і твердіє.

Помічають, що як є два вихрі на голові, то чоловік матиме дві жінки, а як голона роздаєть ся дуже на двох в черепку, то не житиме кажуть довго, а як житиме, то буде (дитя) розумне¹⁾.

Де в голові є мозок саме, про се не всяке знає. Часом можна почуть, як кажуть: „Чи в тебе в лобі мозок був“ або „В тебе в голові смалць є“ або ще подібно.

Як велика голова, то помічають не однаково, або розумна або велика та дурна, або маленька голова та розумна. Густиий волос та дебелий на голові, се в почестку²⁾, через те нарощне м'яють голову у храбуєті-зіллї. Завидують великій косї, але й поприкають, що то щось мати поробила, знає щось — од нечистого-б то те діло, бо не змінять того, що Богом найменовано. Кучері тіко в челяді річ не зайва.

На перед голови вид, саме важне й поважне назвисько, або лице, морда. На вид кажуть також усякі вразливі ймення: пика, рило, мармуза (се, як де, не дуже вразливе), харя. На виду, як в де-кого, бувають веснушки, ластівиння. Кажуть, що грїх дерти ластівиних гнізд, бо за це скарає Бог ряботннням по вид³⁾.

Лоб — звичайно чоло. „На чолі видно“ кажуть, що не будь лежить. Здасть ся, що в слові „лоб“ показана більш кістка, а в слові „чоло“ виднійша та видатнійша часть людвни.

В лобі є пара очий, зараз коло переніся по обидва боки. Часом кажуть: „чи в тебе в лобі очі були?“ Як хтось щось недотепне зробить. На очі теж помітен буває свѣт розуму: по очі видно, що в чоловікови є. Кожне око в ямці. В кожному оці є чоловічок, райок (те й друге уживаєть ся часто) або рідше зрачок. Чоловічок в кожній банці. Часом кажуть на око банька: „баньки витріщили“, або білки: „білками своїми як поверне!“ Над оком віко, а в віці ростуть віі, вище ямки брови.

Очі як карі або чорні, то то саме найлюбійші, „як терен“. Брови, як чорні та ще й рівні — „як на шнурку“, то теж дуже в почестку йдуть⁴⁾. Є посьмішка й на се „тріщівилупила“ „витрішками жартує“.

Ніс і ніздрі, се хрящі. Найбільш глузування над носом: здасть ся, нема похвали та покрас на ніс. Кажуть кирпатий, носатий, кирдатий (як за гривню сокира), гунявий, московська бурулька і багато иньших. Сплав, що йде з носа, називають сопляк, шмарклі, робак, що йде з очий кислі, кисляки, гній. Є люди прилоокі, що червоні віка мають і гній іде по закутках коло очий. Шмарклі дуже йдуть як слаба людина, застужена, а кислі, як голова слаба або і самі очі. Є й порода ще така, таке поріддя.

Вуста, рот. Вуста, се більш на губи вказує, ніж на горло, а рот більш на горлянку. В роті єсть передні зуби й кутні, а ті, що під очима, шкла. На зубах є поливо, самі зуби сидять в яснах, що на щелепах, чи як то кажуть, на челюстях. Челюсти більш з переду, а щелипи коло горлянки десь аж. З верху в роті під небіння, а низче язика жаба, що на підгорлі, або прямо кажуть підгорля саме. На губах вуса на верхній губі. Як у женщины є вуса, то то кажуть, що у вівтарі була. Низче губів борода, у жінки без волося, а у чоловіка з волосем. Як у чоловіка не має бороди, кажуть макогони та копистки лизав і через те так⁵⁾. На зуби кажуть і великі уроки бувають, через те болять вони так. Сьміють ся, як хто сьмієть ся: „продає кабачки“. Пародіюють і плач і сьміх: „сьмієть ся, що дурний“ „сьльозам не вір“, „сьмішки, сьмішки, а хвіст на бік“. Регіт = „хохот“, „слинить“, „реви“, „крики“, „реготун“. На беззубих кажуть шепелявий; на тих, що не гаразд вимовляють слова, гаркавий, заїкуватий, сербатий (сербало), недомова, як не допомо-

гаєть ся за своє. На говорунів кажуть балагури, пустомелі — пустомолоти.

Низче чуба, з лівого і з правого боку голови, коло вухів з переду, виски, саме чутке в голові місце, як ударитись. Зараз коло висків маслаки (або як у письменстві (?!) кажуть, скули) себ-то верхні щелепи.

Оба вуха (варяницї) бувають по порідді великі і менші, чого, не звісно, а то клапоухі бувають, через недогляд бабів та матерів ще в спсвітку. У вухах є багато сірки і їй треба прочищати, бо можна оглухнуть.

Од брехні, с. в. од ямки на потилиці між двома жилами, та од підборіддя навкруги, од голови до туловища шия — вязи. У вязів є кісточка, що так і бігає (у чоловіка більша, ніж у жінок), як говорить. То кажуть, що вона стала у людей, як застрягло було яблуко у Адама та в Еви ще.

Ту луп (або тулуб), тулубець = [взагалі тіло без голови, рук і ніг]. Рідко де кажуть на тулуп, туловище.

Груди ідуть од вязів зараз од ямки, що на неї кажуть душа: на їх є гробова дошка. Вона перед смертю підіймаєть ся, а ямка, що на неї кажуть „душа“, глибшає тоді. Дошка ся бо-лість починає: по цьому помічають, що вже не довго жити. Плече з сею дошкою счеплене ложичкою, що од неї йде на спину лопата. У сюж таку дошку йдуть і ребра од подовжного хряща. Під дошкою уся жисть і легкі і печінки і серце. Низче йде поясниця = глузди.

„Моя мати — [говорив один з присутних при розпитуваню] — усе було кажуть, як штани було осунуть ся: „глузди підв'язав би ти“. Звідсіля мабуть й примівка: „з глузду з'їхав“.

Далі в низ — кулші, що видають ся з тіла клубамн: — клуб, се верхня часть кулші. Трішки ще низче кулш, кряжі, похожі, як ото й лопати коло рук.

На кряжах починаєть ся та аж до коліна трохи не доходить стегно і кістка у стегні. (Як ту кістку звать, забув я). Коліно під чашкою, під покринкою або як найскорійше кажуть під п'ятячком у сугаві згинаєть ся. І од сугава до кісточки, що звать її і ківницею, йде кістка, гомілка зветь ся, а на їй литка (маєє тіло); в литці жижки: „аж жижки трасуть ся“.

У кісточки на ківниці ходить увесь ступак, нога. Кінець голінки ступ, на верх ступака під'єм. „У Києві у мощах показують самі ступаки та я забув якого святаго“ додав один, а тут підоспів і той, що церкву строїв саме у сьому селі і сказав: „У нас

була. Циганка стара та ходила прямо на ступах самих, а ступаків не було: поодгнівали чогось чи що. І всі це знали, що вона така була. Правда, під кінець уже вона не ходила, бо стара була^а. Інші наводили при тім приклади, як ноги одрізують, деревлянки вставляють, як очі і зуби з золота роблять, як вирізують горла і вставляють такі трубки.

Інші терміни.

Трунок, кендюх, жолудок.

Цівочка, трубочка, канал.

Колінця, пягачки, позвонки.

Пухирі, кашуки.

Мочá (р. сечь).

Бруд (р. калъ).

Дух, воздух.

Кожа, шкура, тіло.

Хвостик, кібчик.

На руці є перепіл од плеча до ліктя. Кажуть „У піл (по половині) буває перебитий перепіл“.

Під переполом мишка, де лоскочуть.

Пахвина під плечем, під коліном.

Жили, пажили, пажилки (нерви).

Животи = члени полові.

Кров буває середова (насердни): її пускають з лівої руки вище ліктя з жили. Буває за шкурня кров — баньки треба ставити на ню; головяна кров із руки низче вже (показав коло пульса).

Хто його знає, а й оцю болість (ураз, поврежене матки) признали сюди, що і од неї декому помагаєть ся, як пустять крові. А вони вже й у слободу N. їздили до того, що пускає. Не схотів пустить.

„Як на їх кажуть, на тих, що щеплять?“

„Ні як не кажуть на того, що вісну щепить, хіба щепій“.

Потреба пускати кров у людей дуже велика. Закони дуже строго карають цих, що спускають кров в лютім; самі люди дуже їх закривають од невідомого чоловіка, щоб не донеслось де далі.

Жили та нерви, по шепотам бабським, та сустави всякі також полічено.

[Про калину, циган, секеляння і полове жите гляди далі].

Зібраний тут матеріал представляє першу більшу пробу угрупування назв з обсягу соматології так, як їх знає і розуміє сам

нарід. До тепер можна було стрінути тільки незначні збірки термінів в працях Чубинського і Верхратського (прим. в його Начерку Соматології (Ві Львові, 1897) і принагідно в деяких етнографічних розвідках та по словарях. Одначе увесь той матеріал був або неповний або перемішаний з науковими термінами, видуманими або перенятими з інших бесід, так, що не мав етнографічної вартости. В нашій збірці наводять ся назви не без звязи, ради самих слів, але для того, щоб передати вірно погляди народа на устрій людського організму, на його завданя, і означити становище в народних віруванях. Зрештою сам лексикальний матеріал багатий і в значній частині новий. Се бачимо з порівняня з іншими українськими словниками, а передовсім зі словником Желеховського: багато слів або цілком не зазначено у нього, або мають інше значінє.

Слово тушка, зазначене у Желеховського (туша = geschlachtetes Hausthier, також тушка і тушяка), не наведене в етимологічним словнику Мікльошіча ані в його працях про чужі слова в славянських мовах, ані в обох розвідках Маценауера (Cize slova), приходять також у Москалів (Даль, IV, 457). Слово кабак в значіню голови знає тільки у Українців.

Слово башка переняте з татарського (Miklosich, Die türkischen Elemente, 1884, I. 21—2) і знає у Москалів (Даль, I, 57) та у Болгар (звітка від д. Стоїлова); у нас лише на Україні (Номис, 217, Желеховс., I, 15). Оселедець чужого походження, як доказав Мікльошіч (Etym. Wört., 290). Слово пика обмежене мабуть тільки на територію полудневої і середньої Росії (Даль, III, 111): у Мікльошіча і Маценауера не наведене. Мармуза у Желехов. як Мармиза (Gefriss, Gesicht). Сл. Харя знає і у Москалів (Даль, IV, 559 = дурное, отвратительное лице); у Желех. нема. Райок на означене чоловіка у Даля (III, 55); у Желех. нема. Баньки = очі (Желех., I, 12); в Галичині кажуть: „вилупити баньки“. Слово кирдатий не занотоване ані у Желеховського ані у Даля. Гунявий, не зазначено у Желеховського і у Даля (I, 419), значить лисий але може також значити гугнявий (I, 416). Бурулька (Даль, I, 146), сопляк (Желех. II, 896). Робак і кислі, кисляки знає у Желех. в іншому значіню. Варяниці, брехня, глузди, ступак, пятачок не занотовані. Трунок у Желех. II, 988, Верхратського, Сомат., 80; позвонок, Жел., II, 681. Гомівка, Верхр., 12, 25, кібчик, Жел., I, 344, під'юм II, 641. Кулша місто кульша, у Желех. (Oberschenkel, Hüfte) I, 389, Верхр. VII, 24, переняте по гадці Мікльошіча (Et. W., 147) з литовського Kulše. Прошу також по-

ривнати Matzenauer'a i L. Malinowski, Niektóre wyrazy polskie litewskiego pochodzenia, Prace filologiczne, 1885, 182—3.

1) В Науевичах кажуть, що як у хлопця на тімені є одно „гніздо“, то буде мати одну жінку, а як два, то дві.

2) Довге волосє означає взагалі щастє і богацтво (Штебня, О мнєщескомъ значєніи, Чтенія, 1865, II, 69—70). Особливо важно, коли руки і груди порослі. С. Сагуны, Ворон. Г, Живая Стар., 1905, 179; Житє й Слово 1895, V. 186, Франко, Нар. вір. I, 180, 5, Lilientalowa, Dz., 145, Ploss, Kind I., 49, Knorr, 175). Декуди, приміром у Лінцу, означає се сильного чоловіка (Устно від П. Людвіг). В Норвегії кажуть, що коли дівчина має довге волосє, то буде богата (Liebrecht, Zur Volksk., 327). В Вороніжчині думають навіть, що жінка, у якої полові органи поросли сильно волосєм, може переходити дорогу, бо се на щастє (Жив. Стар. 179).

3) Гляд не вільно дерти. Франко, Нар. вір. I., 175, 2, Колесса Л, в, 81, Świętek, Lud Nadr., 583.

4) На Україні, як видно з пісень, подобають ся більше чорняві: приміром читаємо у Халанського (Народные говоры Курской г., 1903, 351): „а в мого миленького брови на шнурочку“. В бойківських горах, приміром у Коростові, Лавочнім і Гребеніві за гарнійших уважають білявих.

5) Макогін заборонюєть ся лизати: в Бережанщині кажуть, що жінка буде мати лисого чоловіка; так само і в Орельці (Франко, Н. в., 193).

Заговори від зубів прим. у Ястребова, Матер, 107—108.

Спусканє крови загально розповсюджене. Прошу для приміру порівняти Соколовъ, О кровоупущаніи з рукописи ст. Жив. Стар. 1890, IV., 314—5.

3. Секеляннє.

[Секеляннє або тьорка (занесений термін) стрічаєть ся і між парубоцтвом і дівоцтвом. Одначє про те не зібрано багато матеріалу, бо збирати його трудно. При слідуючім оповіданю згадає автор в примітці, як тяжко приходить розвідуватись про подібні речі. Коли оповідач хотів розказати якусь „казку“ про те, як секеляють ся великі, дівки з дівками або чоловіки з чоловіками, то не дали йому, бо казка занадто стидка].

4. Секеляннє у дітти.

Хайби вже хлопчик та дівчинка собі секелялись, а то й дівчата з дівчатами! Ще й гаразд і їсти не тямлять, а вже сучі діти

й шморгають ся одне з одним. Лізе одне на одне, як поросята ті одне на одне.

Оця Марійка та наша Хівринька, то соромно було й навирнуть ся у повітку: все там вони любили собі грать ся. Позаголюють ся обидві та повзають одне на одному. Стидив, стидив було, то вони де инче збіжать ся собі.

А оцей Лабузненко, то було на полу все звалить котре з дїтий тай лежить, сьмієть ся. То його було і ганчіркою бють та стидять — а воно йому байдуже. Що то воно за химерія у дїтий буває?!

Та воно усї дїти отакі бувають, що пустують собі.

„Та хай і пустують! А вже хіба ж инакше не можна?“

„То пусте! Он уже більшенькі, то вже трохи і розбирає тай то буває алізуть ся собі. Пастушки вже, тай то який з їх спрос: играшка тай годі! Звісно дїти!“

„Добра играшка! А про те ніяково, як застанеш їх! Діявол таки стягає їх“.

5. „Небилиця“ про секеляння.

Як був я на заробітках, — розкажує N. парубок — вус і бороди ще в мене не було, а парубок уже був. Ніхто не найма парубків, а хоч і найма, то дешево дає, а дївок беруть добре і ціну добру дають. Грошей у мене вже не стало, нема завіщо купить уже й хлїба. Я узав ув однії дівки сорочку, спідницю і платок, убрав ся в дївчачу форму так шо чисто так, як дівка. Приходе одна бариня з города наймать горнишної і попалось як раз мене спитать: чи ти дівко не наймисся до нас за горнишну? Даю сто карбованців! Я зрадїв, бо довго не їв, найняв ся на год за сто карбованців. Повели они мене у город — домá у їх здорові прездорові; зелена криша, думав жито зеленїє, а воно щирниця; між щирницею ростуть печариці, а дома високі, високі, високі: однією ногою стоїть на землі, другою аж на кришу достанеть. Повели мене в горницю, а там хороше, хороше: стїни облупані, а сьміття по колїна. Дали менї зараз їсти, покладали менї паляниці білої, білої, такої як земля -- здоровий шматок, на силу в рот убгав — насипали борщу і накидали кабака в борщ. Їв я, їв, на силу одну миску зїв. Почав я жить; у того же пана та було дві дочки і я коло їх ухажую. Сидимо у вечері раз у горниці, а вони давай сикилиця; вилїзла одна на другу і то сикилитця, а я дивлюсь. Тодї одна каже: Іди і ти Василю сикилитця. А я кажу: Менї як би зверху, то я-б сикилив. Вона каже: Ну то й зверху. Я виліз на неї, одсикилив, а вона каже: Який у тебе, Василю секіль

здоровий, та браво як ти сикилиш. Я й кажу їй: Ого, я як йшов на заробітки, а воно жарко, як ідеш та все треш, та за дорогу ого такий виріс. Одну оденкилав, а далі й другу. Вони узнали, що я браво., та все мене зверху заставляють. Прожив я довгенько. Так дивиця пан: чогось його дочки гладчають. Це каже мабуть хтось до них нишком ходить, і давай повірять. Узав одну, старшу дочку, посадив на табурета, подивився, аж не ціла. А бариня каже: Та то вона гладкая така. Узав другу, аж і в тії не ціла. Бариня й каже: Да то вони гладкіі такіі. Узави й мене; я сідаю на табуретку та [в тексті точки]. Як узав дурить, якось викрутився, дожив до году і розщитався.

Неприродне заспокоюване полових потреб знане тепер передовсім в цілій Європі, а крім того досить часто і у деяких позаєвропейських народів. Погляд лікарів XVIII ст. і початків XIX столітя, що се хороба новітших часів і що тут цілу винуватку треба приписати Європейцям, не справджує ся. Новітні студії виказали, що онанізм у всіляких видах був в ужиттю від найдавнітших часів і що Європейці не грають першої ролі. Найдавнітші сліди уживання онанізму стрічаємо в Біблії, де кажесть ся про Онана, що він спускав штучно своє насінє, щоб не запліднити жінки помершого брата, аби по нім не лишило ся потомство. Звідси і взято імя на означенє штучного заспокоювання пристрасти, хочая воно не відповідає вповні тому, що ми тепер розуміємо під тим словом. В новітших часах уживають більше слова мастурбація; Елліс впровадив крім того термін автоеротизм.

В старпну знали онанізм культурні народи, як се видно з даних, зібраних в праці Шльосса про жінку (I, 396—415 а передовсім 415—418), де також зведено богатий матеріал про його уживанє у сучасних, переважно у позаєвропейських народів. В Індії знали онанізм і віддавались йому надзвичайно. Автори індійських книг про штуку кохання Vātsyāyana і Yaśodhava розказують про се дуже багато. Перший з них знає про його істнованє у муштин, що не можуть заспокоїти своїх потреб, і у жінок в гаремі і подає цілий ряд знарядів, що уживали ся до того. Yaśodhava каже виразно, що онанізм знавий аж до пастухів (Schmidt, 253—4 і його -ж, Beiträge zur indischen Erotik).

В новітших часах онанізм не ввійшов цілком з уживання: противно, прибрал застрашаючі розміри на перекір усяким способам. Ellis представляє його сучасний стан, а також причини повставання і розширенє. Stern подає дуже багато матеріалу про Схід, про Греків, Вірмен і Турків в розділі „Onanie u. Künstliche

Instrumente* (235—243) своїй праці *Medizin u. Aberglaube in der Türkei*. В обох працях обговорені також способи, яких уживають при онанізації і вчислені усі прилади. У Китайців, у Даяків і між населенням Балї знають навіть роблені з воску члени в виді *membra virilis* (Schmidt, 261). Онанізують ся без різниці пола і віку, і мушцини і жінки і хлопці та дівчата. Ellis наводять багато примірів про малолітні діти. Schmidt говорить, що „*Masturbation bei Kindern beiderlei Geschlechtes kommt vielfach vor*“ на островах Індійського архіпелагу. І Славяни не роблять тут виньку. Школа починаєть ся тут значно до розповсюдження. Я сам бачив в Бережанах на пасовиську, як забавляли ся 6—12 літні пастухи цілком не стидяючись: свою роботу називали вони „робити пиво“. Особливо підпадають сьому міщанські діти.

Крім онанізму існують інші способи заспокоювання полових потреб, які вже треба причислити до психопатичних прояв. Крафт-Ебінг розслідив їх в звісній книжці „*Psychopathia sexualis*“ і в часті в своїм підручнику психіатрії. Про сю тему існує велика і богата література, в якій подано або медичні обсервації або зібраний етнографічний матеріал. Не маючи на меті займатися докладніше сєю темою, відсилаю до праць: Ellis, Mann und Weib; Dr. A. Hagen, *Sexuelle Oosphresiology*, Berlin 1900, Dr. E. Dühren, *Studien zur Geschichte des menschlichen Geschlechtslebens. (Der Marquis de Sade u. seine Zeit)*, I, розд. 4—6, Berlin 1901. (3 вид.); Dr. E. Laurent, *Sexuelle Verirrungen: Sadismus und Masochismus*, B. 1905 (6 вид.); Dr. Laurent-Nagour, *Okkultismus und Liebe, Studien zur Geschichte der sexuellen Verirrungen*, Berlin; Dr. R. Günther, *Kulturgeschichte der Liebe*, Berlin 1900; J. Müller, *Das sexuelle Leben der Naturvölker*, B. 1904; Dr J. Rosenbaum, *Geschichte der Lustseuche im Allertume nebst ausführlichen Untersuchungen über den Venus u. Phalluskultus...*, B. 1904, 7 вид.; Stern, *Medizin*; Krauss *Zeugung in Sitte u. Brauch*, і його-ж *Ἀνδρποφρονησία*, і т. д. Самого предмету доторкаю, о скільки того вимагає наша студія.

З записей автора не знаємо, чи знані і інші сексуальні збочення: відомість маємо лише про одно з них, про т. зв. секеляння (тьорка), знане між дітьми і мабуть між дорослими. Є се так звана в науковій літературі лесбійська любов або трібадія т. є. любов між жінками, полягаюча на тім, що одна з них, що має більший скоботень (clitoris), заступає мушцину¹). Лесбійська любов мала

¹) Декуди мають жінки особливо великий скоботень, так, що їм аж звисає. Тому в деяких полудневих краях, прим. в Абисинії обрізують його, (Ploss, *Das Kind*, II, 377—385).

в старинних часах передовсім процвітати на Сході розійшовшись а Митілене. Знали її і у Греків, Римлян, в Єгипті і т. д. Люкіян зробив її предметом розмови гетер. В середовічних часах існувала вона і у Німок, як се бачимо зі спису церковних кар, зібраного єпископом Бурхардом з Вормса в 12 століттю. В нинішніх часах концентруєть ся вона переважно на Сході. Численні дані наведені у Sterna, 223—234, у Ploss'a, Weib, I., 415—418, Крафт-Ебінга, Dühren'a і т. д. Про населенє Балї каже Якобе, що лесбійська любов (mētjèngtjèng) розповсюджена там дуже, до чого причиняєть ся сильне розвиненє скоботня (Schmidt, 262). По даним Parent-Duchatelet знана вона і в Західній Європі.

6. Назви на означенє місячки.

Цигани — це так у нашій слободі кажуть на оте, що сходить що місяця на пелену у дівчат, як уже вона на дівочій порі стане, та у жінок, як не ходять беременними. „Цигани“ — се слово відоме усякому, звичайно старшим, а всі його мають за стидне, не кажуть його при других, бо й не вштиво таке слово казати при других, особливе при старших або при чужих. Жінки, то ще сяка-така одна одній скаже, хоч і з нишка таки, а при чоловіках стережуть ся казати.

Через те ото, що воно таке „стидне“, видумали замісь його казати „шарівські“.

І баба наші, як оце Хтодоська не вбираєть ся до церкви і мнєть ся назмисне, щоб достати ся найпозадніш од усіх, що йдуть до церкви, а потім і зовсім зостанєть ся дома, — кажуть зараз: „А чом це ти не вбираєш ся, чи не шарівські до тебе заїхали?“ цеб-то, чи не напали цигани. То вона помовчить або щось так „угукне“ (муркне) та й сидить дома.

Чого то вже оте, що сходить що місяць у дівчат та у жінок, звєть ся циганами або й шарівськими, то хто його зна. Так почало одно щось казати, а за ним і всі. Мабуть се видумано через те, що воно, як і ті цигани, що просять милостині та неждано і непрошено зявляють ся по слободах. Нарошне смитати кого в слободі, то ніхто не скаже, звідки і з чого взяло ся те слово. А що „шарівськими“ їх називають, то це, як мати кажуть, через те, що оці живі цигани, що ходять по слободах, дуже скрізь шарять за всім, коль-б де і виворожмть і вибрехать і виканючить і вкрасть, та щоб зарвати де що. Або й ще через те, що як нападуть жіночі або дівочі цыгани, то зараз зашарієть ся сорочка, за-

чирвоної. „Ось як зашарілась“ кажуть, як хто зачервонить ся. — А місцевий диякон пояснював се так, що у Полтавській губернії був поміщик Шарій, чи піп, та переховував циган злодіїв і з того багатів.

Всяк ото можна угадувати, а як воно справді, то вже ніхто у слободі не скаже, од чого воно взялось. Позабували люди. Давніш, розказують і батько було наші, то так одне одному усячину було розкаже про усячину і навчав одно одного а тепер не те пішло. Усякий норовить, як би укрить ся од другого усячиною, і не люблять, щоб що казати кому про що. Хиба де ненароком забалакають тай почнуть про що казати, то й замітивши що небудь і візьмеш у товк, або як заспорять ся де-небудь, то ото вже і викажуть, що хто про що зва. От і коли питати про оці цигани, то й ніхто не скаже про отаке не-гарне діло. А давніші люди мабуть це усе знали.

Або чого ото не можна, як попадуть вони кого, та в церкву йти? „Піп мабуть який-такій був та упретив ходити з ними до церкви жінкам та дівкам“ — так хиба скажуть. Скажуть хиба ще, що „борода у теї виросте, що піде з циганами до церкви“. Так звикли казати, як спитати, чом жінці не можна йти у вітвар, а чоловікам можна.

Досить, що не одважують ся йти з циганами до церкви. Хиба яка прудка вже дуже натура буде, то та не подивить ся ні нащо а піде, як їй хочеть ся побути у церкві, щоб на кого подивить ся або похвастать чим.

Більш ото ніяк й не кажуть поміж собою у слободі на оте; перед якими поважними людьми або перед ким з панів або з духовенства, то замість „циган“ скажуть, як допитуватиметь ся хто, прямо „місяшне“, бо воно ото що місяця та й є; а дехто то „рубашне“ каже на їх, бо його видно на сорочці. Як дехто, то каже, щоб усе не однаково було сорочане лихо“; кажуть також „женське“ тим, що їх у чоловіків нема.

На означеня місячки знає нарід багато всіляких назв. Гуцули називають се „полá“ (Верхратський, Начерк соматології, с. 116; Шухевич, Гуцульщина, III. стр. 2); у Бойків „червоний Іван“, у Наг. „має на собі“, „переса“; Подоляки кажуть „кров“ або „той час“, на Україні уживають слова „кошуля“, „сорочка“ (Talko-Grunciewicz, Zagrysy, стр. 36). Знані також особливо між інтелігенцією назви „регули“ (на Україні) „місяшне“, „свій час“.

Назви у інших народів звязані звичайно з їх місячною появою і з червоною барвою. Біблія говорить про „жіночий звичай“,

„час“, „жіночу хоробу“; у Німців знані слова „Regel“, „Unwohlsein“, „Periode“, „Blut“, „monatliche Reinigung“, „Rother König“ (Стирія), (Пльос) „rothe Tante“, „ich habe Besuch“ (п. П. Людвіг з Лінцу), Monat, Zeit, G'schicht, Sach, (Fossel: Volksmedizin, стр. 125).

Япанці кажуть „місячне, місячні вістуні“. Жіночими цвітими називають місячку Лотиші, Серби і населена Малябару.

7. Коли починаєть ся місячка.

На дівчат з циганами кажуть, що „перуть ся“: яка мала, а вже „переть ся“. Деякі, то і в 14 год уже перуть ся, а інші, то в 20-тім, але тих, що в чотирнадяти, далеко більше. Звичайно-ж в 16 і 17 літ — то саме пора дівоча. Змисленна дівочка стане, то й усе все дівоче в неї буде з цього часу.

Є у порідні, що циган у дівки не буде, поки заміж не піде, год і в 20-тий. І не буває їх, хоть дівка здорова і весела, а вийде заміж, стануть їти з того часу. Так було з нашою Варкою.

І то правда, що деякі і не житимуть, коли їх нема. Сохнуть, жовтіють і хиріють, поки не зляжуть.

Місячка починаєть ся не у всіх краях і не у всіх рас в один час. Подрібні студії виказали, що її перша поява залежить від багато обставин, між иньшим від підсоня, раси, занятя, полових зносин, дідичности, температури і т. д. (Ploss, Das Weib I., X. стр. 286—307). У полудневих народів появляєть ся місячка о много скорше, чим у північних. В Італії і Еспанії зачинаєть ся вона з 12 роком, в старих Індіях по заміткам лікаря Суерутти менше-більше в той самий час (Schmidt, Liebe, стр. 203—211), в Палестині по Тальмуду з 13 роком. Вагагалі припадає перша поява місячки в горячій стрейфі між р. 11 а 14, в уміркованій між 14 а 16, а в зимній між 15 а 18. Пльос наводить докладний виказ, коли вона являєть ся у всіляких народів (стр. 295—301) і дістає по обчисленю пересічне число 15 рік і $7\frac{1}{2}$ місяць. Пересічне число для Петербурга вносило по трьом обчисленням $14\frac{1}{2}$ (Вебер), 15.6 (Кітер) 17.53 (Горвіц), для Австрії ок. 16

і Ближші дані про місячку можна подибати у Elliss'a, Mann und Weib, розділ XI., Temesvary, Volksbräuche, I. Erstes Auftreten der Menstruation, Höfler, Krankheitsbuch, стр. 56, 57; Mitteilungen aus dem Frauenleben der Ôrang Bèlendas, der Ôrang Djâkun u. der Ôrang Lât, von Hrolf. Vaughan Stevens. Bearbeitet v. M. Bartels; Zeit. f. Ethnol. 1896. XXVIII. стр. 170—1, і т. д.

8. Хоробливі появи що до місячки.

Од чого-ж то воно так, що у деяких дівчат та не має циган, не знає ніхто. Станеться так, та й усе. Як запримітять, що хиравіє, жовтіє, то знають, що на порі є не має їх. От і старають ся зараз ліків у людей.

У скіко год воно настає, то не однаково: по людині діється і по порідді. Оце, як здоровенька дівчина та порідні такої здорової, і що рано виростає, та так і в роду було у її, що рано починали дівувать, то й у неї буде раніш ця справа. Або і вдасть ся таки таке дорідне. Часом і батьки і матери не такі були, а дівчина буде инакша.

[Тепер вже знає дехто, як деінде діється, хоть таких мало: а старі розказують, що давніше инакше було].

Так то знають, що і не на одній порі стають у дівчат цигани: у одної в стіко год, а у другої в стіко. За те вже кожна знає, що як почались вони уже у неї, то через місяць, як раз у ті самі порі будуть знов і так усю живиць, поки зістаріють ся людина.

Часом переминюють ся время, що їх гляда, не має, то ото вже й треба і боять ся лиха якогось: або дуже потрудилась, або застудялась або злякалась, борони Боже; тоді вже й треба старать ся людей. А як благоподушнo, то кожного місяця під один час і ждуть їх і через те ото і надівають другі сорочки і лягають на такому, щоб не шкідне було.

Як у якої, то за день або ближче перед циганами болить живіт. Це вже знають. А ще молоде яке воно, само не вгадає і пожалуєть ся матери на живіт, то мати зараз каже: „Та то воно у всякої людипи, дочко!“

Задержанє місячки або сьильнійший кровотік, се звичайно наслідки простудження або утоми чи то роботою чи то ходом. У деяких народів, особливо на півночи, стрічаєть ся часто слаба місячка або й брак її (Ploss, Das Weib I. 310 - 312); се бачимо й у Українців.

У галицьких Поляків задержанє або брак місячки сьвідчить, що дівчина буде неплідна (Ś więtek, с. 598).

9. В жнива нема місячки.

І мати мої кажуть було, що жнивнами місяців з три нема циганів у дівок; а у которій є і жнивнами, так це погане зілля, то то така вже вона й дівка. Тіко звання, що дівка, а вона вже пряма

молодиця, тіко не пов'язана ще. От дурить! А чого-ж то воно, що у чесної, доброї ще дівки та в жнива не буває, а вже аж під осінь одкриваєть ся! На що вже Настя яка була, а і в неї не було в жнива.

Бог уже так устроїв. Кажуть ще, що є і такі, що і не „прогуляні“ (з „каліною“), а перуть ся і в жнива, але я таких не знаю і мені здаєть ся, що то тіко дурять, що то дівки, а воно вже ка зна що не дівка. Та і мати таке було кажуть, що то вже не дівка, як жнивами в неї є. Хай і важко робить, хай хоч і як, а в літку не буває у дівчат цього лиха. І в нас і в усіх то так було: як жнива, то ми і не перемось жадна з нас. І в наймишок моїх цілі жнива була чисто.

Так само буває і в великий мороз.

9. Ліки на викликане місячки.

Яке ото воно не гарне діло ті „цигани“, а лишенько і без їх. Кажуть, і це воно таки так і є, що і жить не буде довго отака людина, що нема їх у неї. Така вже стать природня у жінок, що без них і життя не вірне. Оце чахне, сохне і кричить з животом.

Тай було ж таки так з нашою Васьюкою, як не було у неї довго циган. Трохи не вмерла. Та дізнались способу, як щоб стали в неї цигани. А Наталка чуть таки не пропала: мучить ся з животом тай мучить ся. Та приходить її мати до нас, -- а в нас було вже це лихо і вона знала про його — і просить поратувать. Ми їй і дали чирвоних васильків, а нами сто справжне було і у неї. От вона намняла тих васильків та забрала аж трое справжніх на-мистів, обмила їх у воді та з водою тію змішала помняті васильки. Та як напилась, то на другий день як почало з неї лить ся, так думала, що й кров'ю зійде. А як перестало лить ся, то тоді стала жыть, як і люде.

Так само спасла ся і наша Наталка.

Українці знають багато ліків на викликане місячки, не меньше від вньших народів (Дані зібрані у Пльоса, *Das Weib.*, с. 313 до 316, *Schmidt'a, Liebe* 207 – 8, *Stern'a, Medizin*, стр. 143 – 151, *Krauss'a, Sitte und Brauch*, стр. 534. [Коли дівчина не має місячки, виливає воду, в якій умивала ся, під рожу. Анальогічний погляд на Шлеску, *Drechsler, Sitte und Brauch*, стр. 222, лиш там дістає від того тільки червоні ляця], О. Новорка, *Volksmoedi-zin*, стр. 248, *Fossel, Volksmedizin*, стр. 125, Миликевич, 187.

Талько-Гринцевич вичисляє в Zagysach, стр. 41—42, 25 ліків, між тим 16 відварів, як румянок, кровавник, любчик, сьвято-яньське зіле, чорнобиль, гречка, дикий часник і т. д. Крім відварів їдять насіне кропиви, хрін (в Галичині), цибулю з оцтом, сиру моркву і пють сок з кропиви, воду, в якій полоскалось крупи, мило розпущене в воді, коралі, втерті на попіл і попіл зі спаленого сита. Krebel, Volksmedecin und Volksmittel, стр. 111 і Ploss D. Weib I. стр. 314—315 згадують іще про кілька ліків. На Україні пють відвар з так зв. Петрового хреста (*Lathraea squamaria*) з водою або з горівкою (Talko-Hrunczewicz, 41, В. Демичъ, Очерки русской нар. медицины, стр. 21), або відвар з вишневих галузок, арізуваних ножем з долини до гори (Koregn., 211). Пор. також Gustawicz Br., Podania, Zbiór V., стр. 215. Даві з першого тому Чубинського використані у Гринцевича.

II. З о п р а н н ь.

Була в мене Івашківна, нанялась до мене од Худяцького попа. Дивлюсь, а вона сховала одну сорочку у рукав. Ну, це-ж видно, чого це вона її так хова; це-ж місяць уже пройде і вона не буде бгати тії сорочки усеї в один рукав. Аж не діждала неділі: і цю сорочку бгає усю в рукав. Я промовчала, а це й третя.

„А чого то воно, Марте, в тебе усе так, що треба ховатись з сорочкою?“

„Та хйба в чортів так не є, як ось у мене“, то така откровенна, так і рубне в вічі. „Воно так і не було в мене, та в отого попа дівка була і тітка його. Та в усіх трех у нас було. Я не знала того, що воно треба їх стерегтись. Посолила сорочки ув однім жлукті, а вони й зопрались. У теї дівки нічого не стало того. Чорт його знає, чи воно їй вредило, чи ні, а вона з мене усе сьміється. Може воно так і є, що не богато того стане, як зопереться з ким. Але оця того нічого не знала — одначе сьміялась. Чорт її знає, може і примовляла що, а сорочки, то знаю добре, що склала усеї з нас трех одну на другу. І од того й стало. І ото в мене добре, як з неділю тіко пійде, а то й більше. Уже й сама не знаю де-б і дїть ся і що робити“.

„Треба, кажу, людий питать. Я піду і до баби“.

Сходила я до неї. Вона й сьміється з нас обох. „Ото-ж“ каже „вона та суча дівка склала їх сорочки усеї нечисті одну по-верх одної. А цеї сама низча була, то і заперлось у неї. Не робіть нічого, хай заполоще, що скине з одного місяця, та воду цю

вилле на чорну свиню і скаже: „Ти діти водиш, і чиста ходиш“, (себ-то, хай на тебе переходить).

А то є, що замість цього пізнають по своєму, инакше, не на свиню виливають, а на чисту, бігучу воду несуть, на річку, тай пустять за водою, і здасть ся нічого не кажуть. І ми з Івашківною на воду не понесли, а вилили на свиню, і Бог помилував. Стала як і дівка вже усяка. І вже як у жлукто складали, то хоч з чотирех зберуть ся було нечесті сорочки, бо наймичок служить дві, три за разом, то вже одну коло одної складаем у рядок, у в один шнур і в один шар, хоч і як уже зажмякають ся дуже сорочки, а вже боїмось, щоб не зопралась когора з которою і щоб не перейшло з однеї до другої.

А В., то ця вже щось инче робить. Узять три пригорщі глини губою та внести в хату у тряпці, а глиняник поставять у глухім кінці порога. Пригорщами і треба вкунуть сю глину, розколотить і поставить на день чи на три дні і дати тоді тої води, що останется ся в глинянику, випити, то й минеть ся, як що вона тіко од зопрання бідує.

Ненормальне місячковане, а передовсім дуже сильний кровотік походить звідси, що дві жінки зопрали разом сорочки. Се — по загальній думці — дуже шкідливе. Тільки-Гринцевич подає трохи иньший лік на усуненє того недомогана (стр. 37–8). Воду, в якій випрало ся сорочку з слідами місячки, вливає ся до нецок, ставляєть ся на порозі, а по обох боках ставить ся горців. Недужа сідає на порозі так, що її права нога в хаті, вливає одну ложку води до горця в хаті а дві до горця на дворі, разом 9 і 18 ложок і закопує перший горнець під порогом а другий в городі, під випнею, приговорюючи: „Тоді до тебе другий раз буду нести, як будеш цвісти“ (П. Звенигородский). В Юрковщині п. Звягельського наливаєть ся води до чужого начиня і до свого і чуже закопуєть ся (Корєницькі, Przyczunek, стр. 212, Милорадович, Нар. мед. 332).

Щоби не набавитись кровотоку, треба осторожно прати кожду сорочку в окремій воді і перекладати місячне біле мужеськими штаями; також належить воду виливати тільки в кут (Корєницькі, стр. 209, Talko-Hryniewicz, стр. 38).

Віра в зопране стрічаєть ся також у иньших народів, прим. у Італіянців (Ploss, в провінції Беллюмо і Тревізо).

Щоб здержати обильну місячку, на те є також багато способів. Вони вчислені у Гринцевича на стр. 39—40 і у Милорадовича, Нар. мед. 332.

12. Оповіданє про початок місячки і про її відносини до вагітності.

Коли запитаєте, од чого і на що ті цигани, то кажуть, що ще Ева, як прогрішила, то Бог дав їй те, щоб і всі жінки теє знали. Кажуть також, що без їх та дітей не мали-б жінки і миру хрещеного-б не стало. Бо то-ж запримітили усі, що немає цих циган, то й життя доброго й немає і дитини не буде. А чого воно, так ніхто не скаже.

Добре ото знають уже люде, що як і зайде на дитину у такої, що цигани в неї, то беззапременно зараз з'являть ся вони у неї. І хоть і не пора їм, приходять зараз як зайде на дитину. Це перша примівка, що дитина буде вже. Після цих циган других уже не буде, аж поки не знайдець ся дитина. Ніхто не знає, де вони дівають ся. Чутка ходить, що вони вже збирають ся коло дитятка, що на його зайшло уже: але чи так воно, ніхто не скаже. Аж по родах вертають вони в свої права і зачинають навідувати жінку по шести неділях, а як котра здорова, то і за три неділі, і усе будуть припадати в одну пору, аж доки не зайде на другу дитину.

Аж коли циган не стане, то знають, що дітей вже не буде.

Початок місячки обслонений у всіх народів великою таємничістю. Одні приписують се звірям, як крокодилъ, вуж і т. д., що представляють нечисту силу, иньші роблять се впрост залежним від впливу богів. Усі ті погляди зіставлені докладно у Пльоса, I, розділ 100 і 101 (стр. 353—357). Старинні Інди думали, що се зіслав Бог Індра на жінок, аби увільнитись від вини за забитє одного півбога (Schmidt, Erotik стр. 382 і д., idem, Liebe, стр. 202—3).

Українці думають також, що місячку зіслав Бог за кару. Крім погляду, наведеного тут автором, стрічаємо часто і другий, який мусить бути знаний на цілім просторі України. Талько Гринцевич записав його в звенигородськiм повіті (Zar., 37.), а Коперницький в гірських околицях Галичини, мабуть на Гуцульщині. Варіант посліднього спочиває поки що в рукописній збірці, перехованій в Академії Наук у Кракові.

Легенда розказує, що до Христа не було місячки тільки по-породові очищення. Спала вона на жінок за кару. Коли Мати Божя породила Христа, казала слугі винести на воду обкровавлену со-

рочку і просила не розвивати і не оглядати її. Одначе слуга не могла здержати ся з цікавості і за її провинну покарала Мати Божа усіх.

Загальна віра, що місячка устає в часі вагітності, не вповні відповідає дійсності. Деколи стрічають ся випадки, що місячка приходить точно і в часі вагітності (Ploss, I., с. 528—9).

Причини повстання місячки неясні і для лікарів. Два найвишнійші учені англійські заявили, „що первісна причина менструації ще не розяснена“ і „так темна, як до тепер“, (W. Heape, *The Menstruation of Fem.* Entellus (Phil. Trs. 1894), і Bland Sutton, *Surgical Diseases of the Ovaries*, 1896); також Ellis (op. cit. стр. 88, *Das Phänomen der Sexualperiodicität*) в той гадки: „Wir stehen heute noch vor einem Rätsel nicht nur bezüglich ihrer Ursache, sondern auch bezüglich ihres präcisen Mechanismus“.

13. Що дозволено, а що заборонено жінці в часі місячки.

Не можна тоді брати у куми або йти, коли просять, бо треба цілувати хрест, а до святишів не можна приторкати ся. Через те ніхто тоді ані в куми не піде, ані на присягу не стане. І вінчання тоді не буде, бо замічають, що як їй тоді припада, то життя буде якесь неладне і тому вже наперед питають ся про це у неї.

А як піп чи дяк ходить по слободі з молитвою або з христом та й трапить ся у котрій хаті така людина, що з циганами, то певне не поцілує христа чи ікони. Хоч і піднесе їй піп, то вона скаже „мені не можна“, а як така, що не осмілить ся прямо сказати у вічі, то вийде собі на той час із хати. Тото вже їй не питають, чого вийшла і втікла від хреста, бо знають, яке їй лихо, і знають, що як нечисте виходить, то до святишого годі не приторкати ся. А то через те, що не буде ніяка страва смашна од такої жінки і чи курку заріже, чи так що варитиме, то як солома буде без смаку.

І те ще так; треба глядіть, щоб дороги не переходить такий жінці. Це не звичайно. Але є й такі люде, що цього закону не глядять. Таких треба найдужче стерегти ся, бо як перейде шлях кому, то не минеть ся; щось йому та за недогіддя буде. Хіба знає од цього що небудь, бо є людя знаючі, що від усячини вміють одмовити ся і ніщо не матиме сили. Одначе це вже безсовісно назвуть ту, що переходить шлях кому. Часом тому і пристають жінки, чи дівчата, як трапить ся, що хто їде або йде, а вона у по-

перед іде. Поважним людям хазяєвннм ароду не обсьмілять ся переходити пуття.

Хати як мажуть, не годить ся першого валька класти тій, що цигани має, бо буде нечисть водить ся в хатї.

Печі накладать не годить ся також тоді. Взагалї це лихо так і кольне тебе, як що починать тоді робить.

У садоґ з циганами нїяк не годить ся ходити, а на дерево лїзти прямо грїх, бо, кажуть, і дерево те всхне, що на його полїзе така людина, і садок буде неродючий.

Молодиць та дївчат дуже стережуть ся і хазяйка небезпремінно розпитає кожну, яка вона. Найгірш боять ся, щоб ще й у тїй самїй сорочці прийшла, що з циганами. На пакість буває нарощне йдуть через садок, як злобу мають на кого, нїби за ділом за яким. Одначе їм і не вдасть ся, бо ті, що садки мають, то ті і од лиха знають. Є таке лихо, що на злобу та оджимають ту сорочку і під найкращу деревину і виллють: кажуть, усхне зараз, як не доглянеть ся хазяїн. А щоб не пошкодило, треба жаром посипать на тїм місці і примовить — люде знають, що й казать — і так і спасуть деревину. Лають було мати і за те, як квасннну ото саме тоді жінка готує. І багато в усяких заміток, але тепер такі люде цонаставали, що не глядять і не боять, хоть і знають.

Гулять з циганами скрізь можна йти, лиш на христини не можна, бо це і безсовісно дуже було б і шкідливо. Кажуть, як втерпить отака людина та піде погулять на христини, то на дитинї мороблять ся струпи. То краще не йти, як має таке од того стати ся.

Хоч і од цього вже повчили ся, що робить. Щоб не завадили дятвнї цїй цигани, то та, шо йде з ними, бере у пазуху трїшки проса. Та й баби, шо пуца ріжуть, стережуть ся цього лиха, бо буває впорядить ся яка а не знає, що за лихо буде од цього і проса не бере з собою, через те то вони самн вивішують на жердці на перед шо небудь чирвоное на всякий случай. Часом котора і втаскасть ся нарощне або ще дурна і не знає цього — то не пошкодить тоді. Забачить можна на христинах часто або крайку або нояса чирвоного або китаїку, оте все проти цього лиха, циган.

Знать, звісно, треба всячину, і якже й жити, як не знать, як і шо воно де стасть ся. „Хто зна, то не погиба“ кажуть старші люди, „а дурних цїлий вік пропада“.

Усі ті закаи походять звідси, шо наш нарід уважає менструуючу жінку за нечисту так само, як і родильницю від родів до виводу (Талько-Гринцевич стр. 38, Сумцовъ, Культурныя пе-

реживанія, Розмывки К. Стар. с. 35, Ив. Бѣнѣковскій, Народный взглядъ на „нечистую“ женщину. Кіев. Стар. 1899. LXV. стр. 128—131). Сю віру поділяють також всілякі иньші европейські і позаєвропейські народи, без ріжницї, на яким стоять степені культури. Пльос, що зібрав багатий матеріал в першій томі своєї праці про жінку (XIII. Die Menstruation im Volksglauben, стр. 335—357), прийшов до результату, що на цілій земській кулі уважають ся жінку підчас місячки (і по породі) за нечисту, хотяй степенъ нечистоти не всюди рівний. У диких народів доходить він до найвищої точки: жінка мусить мешкати окремо і не може навіть показати ся на сьвітло денне. Деінде сї погляди більше або меньше лагідніші і не обмежують занадто свободи жінки. Се дїється переодовсім у европейських народів, а між ними й у Українців.

Погляд про нечистість жінки повстав у поодиноких народів безперечно самостійно. Спершу мусїли уважати жінку в часі місячки за істоту, якої не можна дотикати ся, бо в ній відбуває ся щось таємничого. Жінка стала tabu, а звідси і рівняло ся її значїне становищу сьвященників. Одначе з часом забуло ся первісне розумїне сього феномену і з нетикальної зробила ся вона поволи нечистою (Ellis, Einfluss d. Menstruation auf die Stellung der Frau, стр. 295—311, E. Durkheim, La prohibition de l'inceste et ses origines, L'année sociologique I., 1898).

Звістки про нечистість жінки стрічаємо вже в найдавніших писаних пам'ятниках. Старинні народи, як Меди, Перси, Бактри, і Жиди вірили сьвято в шкідливість жінки підчас місячки: Мойсей видав про се цілий ряд постанов, так само Магомет і иньші творці релігій. Пліній знав багато оповідати про те, що жінкам на той час заборонено. В Римі гадали, що коли нечиста жінка зблизить ся до полевих плодів, то вони стають неплодними, до паростий, то вони висихають, до неферментованого вина, то воно скисне, і коли стане під деревом, то самі овочі спадатимуть на землю.

Нинїшні народи надзвичайно годять ся в своїх поглядах на нечисту жінку.

Подібно, як і в нас, не вільно йти до саду і дотикати ся пупляхів, бо усе повсихає, також у Німців, про що вже згадував сьвятий Гільдетард (Ploss, Fossil, с. 124, Drechsler стр. 221), у Італіянців і деінде (Даринскій, Семья у Кавказских горцевъ, 119—121).

Коли нечиста жінка перейде дорогу, то се ворожить нещасте не лише у нас; так само думають Французи, Німці, населена Кипра і Кавдії.

Крім наведених тут приписів існує і у нас ще цілий ряд інших, які знаємо з розвідок Біньковського і Талька Гринцевича.

На Волині не сьміє „нечиста“ жінка нічого зачинати робити, бо ніщо не вдасть ся, не печи, не варити, не доїти коров, не дотикати ся бочок з капустою, з огірками, з пивом, з медом, з квасом, бо усе зіпсуєть ся (Біньковскій), а крім того переступати через діти, бо не будуть рости (Гринцевич, стр. 39).

На весіля і хрестини не йшли тоді також і в Німеччині. Quatimonius з 1610 р. закаує взагалі йти між людей і цілувати та дотикати ся дітний. Те саме приказувала і грецька церква. У богато народів не дозволяєть ся нечистій жінці сповнювати релігійні функції (Японці, Турки). В християнській церкві муїли вони стояти в передсінку і не сьміли дотикати ся хреста або сьвятого образа. В византійській церкві заборонювали канонічні приписи ¹⁾ Діонізія Александрійського і Тимофея Ал. входити жінкам нечистим до церкви і причащати ся. Йоасаф, митрополит Ефеський з XV ст. відповідає так на питанє „Можеть ли женщина, находящая ся въ мѣсячномъ очищеніи, воспринимать дитя отъ сьвятого крещенія, или благословиться въ замужество или мазаться елеємъ?“: „Эго совершенно возбранено, ибо если (женщинѣ въ такомъ положеніи) совсѣмъ не позволено входитъ въ церковь, то какъ она можетъ дѣлать что либо подобное?“ В Псевдо-Зонаринім Номоканоні читаємо знов між иньшии: „Жена прежде даже не очистит ся отъ еже бываемое по обычаю ея, просфоры да не творятъ, ниже да коснется ей никакоже. Имоущія обычная и на конецъ смерти пришедши, причащенію да сподобляется невозбранно“, (Стратинський Требникъ, стр. 675., А. И. А л м а з о в ъ, Каноническіе отвѣты Іоасафа, митрополита Ефесскаго. Малоизвѣстный памятникъ Греческой церкви XV вѣка. Одесса, 1903 стр. 27—28, 52. Пор. Византійс. Временникъ, 1904 VI. с. 171—2). Те саме було приписано, коли в ніч перед тим зносила ся жінка з чоловіком. В лєтєнді з XV. ст. оповідаеть ся, як Бог покарав жінку, що прийшла на посьвяченє церкви а перед тим „плотною похотью съ своимъ мужемъ смѣспя, Божья соуда не убояся“ і ставить ся моральну науку: „Мужіе и жены, не мוזите въ церквѣ внити окалявше плоть свою“ (Костомаровъ, Памятники стар. русскои литер. 1860 I., стр. 210). Византійські жінки, як се бачили і згадують численні подорожники, муїли, коли були нечисті, стояти перед дверми.

¹⁾ Вступ нечистим жінкам заборонив нікейський собор

Щоб задалегідь охоронити ся перед впливом нечистих жінок, придумано для них всілякі відзнаки. Так прим. в Індіях носять на шії дівчата кусень полотна, забарвленого кровю.

14. Полові зносини підчас місячки.

Кажуть, що саме на циганах жінки і дівки чогось зліші, а воно хто його знає. Не добре тоді терти ся з чоловіками, а то-б вона усе з ним, як-би люди не говорили. Їй того хочеть ся, а ніяково якось їй. Та в такі, що не цурають ся і мають їх та не бо-ять ся. Одначе це вже безсовісні — якже це можна.

Лікарі ствердили, що найбільшу пристрасть відчуває жінка в часі місячки. Ellis наводить зізнання багато жінок, які говорили, що найбільший неспокій почували завсіди під ту пору і що се змушувало їх заспокоювати свої потреби в неприродний спосіб. В противенстві до того удержав ся одначе майже у всіх народів погляд, що зносини з нечистою жінкою грішні і шкідливі. Зенд-Авеста зажаує полові зносини; Зороастер посплає за се до пекла (Ploss, 339), Могаммед поставив остру заборону. Один могомеданський правничий збірник Sidi Khelil містить навіть такий зворот: „Хто діткне ся задля роскоші жінки підчас місячки, стратить силу духового спокою“. Зносини відбивають ся по загальним поглядам дуже шкідливо на здоровлю: з того повстають всілякі слабости, тратить ся силу і т. д. На Угорщині гадають, що дитина родить ся з ранами (Temesvary с. 2 - 5). В Індіях читаємо в одній книзі: „Хто зблизить ся до жінки в часі місячки, то зникне його розум, енергія, краса, лице і життєва сила“ (Schmidt, Liebe с. 205). В деяких краях карали навіть за се смертю (Ploss, Б'ньковській, 130), пр. у Жидів.

Лише декуди поручають зносини підчас місячки: в деяких околицях Азії уважаєть ся навіть за гріх, коли мушнина завед-бує тоді свої обовязки. В Європі здержують ся тоді від зносин, але зі статистики уроджень виходить, що дуже велике число заплоднень припадає саме на час місячки. Одною з причин, що спиноє мушнини від зносин, є крім прийнятої традиції іще й погляд, що се приносить різачку. Лікарі не потвердили одначе того і не знайшли ніяких наслідків, коли не числити спорадичних випадків легкого запаленя.

Ближші дані у Пльоса і у Штерна, Medizin, стр. 149—151. Що полові зносини підчас місячки усувають неплодність, про се гляди далі.

15. Початки полового життя і полові зносини взагалі.

З чого саме починають ся [полове життя] у людини, про це ніхто не скаже. Стає на порі, от і кортячка бере. Сама дівка хвалить ся або й молодиця, що як вийдуть на вулицю між хлопців, то кортячка їх бере. Тіко одна у перед це зачує, а друга пізніше. Так і хлопці. Стане мріяти уже — і в дома не вдерживши його. Зараз і запримітили, що парубкови легше без улиці, як дівчині. Парубки не викрадають ся вікнами, як батьки не пускають, а дівка то чисте горе. І з хати втече і приспить усіх — це-ж усім відомо. Так ото з того часу, аж поки й не минеть ся кортячка.

А як запізнають ся і поберуть ся, то живуть зі собою як можна. Чи є які звичаї, коли починають жить на дітей, то не знати того, бо люде скривають ся. Але це мабуть не людська річ, а попівська вигадка. Є стара поведінка, що як жінка зайде на поступки, то пють могорич, але тепер мало вже тих могоричів. Хоч і як радий хто чому, то не хоче замогоричувать, бо ні з чим гаразд. [Другого обряду не має, хіба сей про ламання валяни, про який була згадка].

Доки живуть зі собою, доти сплять разом, але дід і баба не сплять вже зі собою у куші. Навіть не дуже то вже старі люди, а не хотять цього дива знать. Це й зараз помітять люди тай кажуть; „От вже й руки помили“. Але і тут, коли ця річ минаєть ся, не має віяких обрядів. То хіба в якій бесіді саме котре признаєть ся, що вже „хвалить Бога, забуваємо того дива“. А люди кажуть „руки помито“, се-б то — вже годі і не буде береміння. Як старі а таки іще приведуть дитину на світ, то й сами соромлять ся, а люди сміють ся і довго балакають про се. А воно так є, що часом год і десять, як уже нема дітей, гляди, і на тобі іще одно або й двох. То вже звісно ремствують сами на Бога, а люди сміють ся, мов і тут негарне щось є. [Одначе і їх не мило вражає, коли чують, як старші люди хвалять ся, що вже перестали жити з собою].

До сього розділу прошу порівняти студию Кравса Die Zeugung in Sitte, Brauch u. Glauben der Südslaven і 'Ανδροπορνεία, I. Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen. Leipzig 1905, розділ I, II, IX.

16. Жінка більше пристрасна від чоловіка.

1. [Дівчата показують більше пристрасности від парубків. Кажуть, „як забачить дівчина по очіх, що тобі схотілось, то тобі на палиць

схочить ся, а їй на лікоть^а. Звіден заспокоюють її частійше в неприродний спосіб: багато в таких, що „пальцем сами себе шморгають“ і то не лише між дівчатами, але й між жінками].

2. Що діти часто родять ся, то це звертають на жінку. Кажуть, що вони дужше „хотять“ ніж чоловіки; тіко то вони криються і дурять чоловіків. Ніби стидять ся а їх воно дуже кортить і багато в таких, що і прямо кажуть „нум!“^а, як хотять дуже. На улиці це найвидніше все, кому дуже допіка, чи дівчатам, чи хлопцям. Воно такв якось і поділено неначе. Оце тобі та робота, жінко, а тобі та; [я вкидаю тіко зерно, а ти виведи з нього чоловіка]. Кожне робить, що його натура потребує. Каже Іван: „Я своє робив, я не робив їй дитини“, як присікались до його, на що він обідив ховнійську дочку, та ще й сироту. І вона плаче: „І я не знаю, де воно взялось! Ми собі спали тіко та в притули грали“. Тай заміжні так само кажуть: „Що, що, нема й де дівать ся, що як воно-ж і без цього ніяк жить“.

3. Балакають, що жінки дужче хотять, ніж чоловіки. Жінка — земля, чоловік сім'я, зерно.

Від найдавніших часів вкорінив ся погляд про більшу пристрасність жінок. В дійсности маєть ся річ як раз противно. R. Kraft-Ebing каже про се в „Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung“ 12 вид. Stuttgart 1903, с. 13: „Без сумніву відчуває мущина живійше потребу полових зносин, ніж жінка“; „коли жінка нормально розвинена і добре вихована, то її пристрасть (sinnliches Verlangen) незначна: в вивішім разі мусів би бути цілий світ великим домом розпусти і не могло би бути мови про подружжя і родину“. Взагалі має жінка в подружжю далеко меньше відчувати полову розкіш, чим мущина. Дав. Krauss, *Ἀνδρολοφότης*, I. розд. XVII.

17. Жінки бажують мати діти.

Воно, правда, що хоч жінки дужче хотять од чоловіків, щоб пожить з ним, а думка та, щоби пожить, потертись, тай годі; одначе окрім того йде й бажання дітей, бо в їй такі, що живуть як слід, а дітей у них не має, і журять ся тим не менш чоловіків: „Не вгодна, не достойна в Бога“ зараз себе назве. Воно, видно, тіко природа вже так узаконила, щоб хотіння те було, а в жінки ще й білш ніж у чоловіка, бо їй багато треба перетерпіть за те хотіння. От як би воно було мале, то ні одна б не хотіла жить

з чоловіком, а так то воно переважа і ті труди її. А чоловікови байдуже од того, то він і без великого хотіння згодить ся з нею пожить. А в тім хто його розбере, як воно є, яка де в чому сила є. Така то думка у людей. От худоба, як беременна, то вже її до того не тягне а в жінки то і перед родами ще кортячка є. Мабуть така вона, ця кортячка велика, що й з дитиною вже жінка, а вона не проходить у неї.

18. Снохацтво.

Чи не живуть у гурт брати з жінками?

Цього нема нігде, противне це совісті людській. Снохачів, чи як ви їх звете, тут і зроду нема. Минали-б таку сімю і слободу, не то, щоб ще сами жили.

Снохацтво, с. є. звичай, що свекор живе в полових зносинах з своєю невісткою, стрічає ся у народів, що ще живють на патріархальний лад. У Великоросії він дуже розповсюджений, на Україні доховали ся тільки його незначні останки. (М. Ганенко, Семейно-имущественныя отношенія крестьянскаго населенія въ Елисаветградскомъ уѣздѣ. Степъ. Спб. 1886). Більше відомостей маємо про сліди снохацтва в карпатських горах; вони зіставлені в студії І. Франка, Сліди снохацтва в наших горах. Житє і Слово. II. с. 101—104.

19. Нічні уплави і плідність мушин.

Цигани в чоловіка є також, але ніхто не скаже, що це потрібне, щоб виродить дитину. Його діло при тому, спустить плоть, от і все. Щоб назвать оце, що сходить нераз таке слизьке на його штани, того не знають люди; чоловічими циганами не називають, так якось остало воно без назвиська, звісно, не потрібне ні нащо. А знають, що воно од того буває у чоловіка, що дуже роз'ярить ся і дуже йому схочеть ся, а не має з ким: от і воно в ночи само йому сходить; приснить ся йому щось таке і ото й зійде; що мала-б дитина бути, то воно так змарнувалось. І його не шкодує ніхто й трішки, бо цього добра дуже багато, а жінкам то свіко буде положено, а вже дитина буде. Але є й такі, що їм плоть сходить, а дітей немає. От якби яка жінка дітей не мала з яким чоловіком, а з другим і має вже, то це звісно вже, що він був неплідний; з того-ж ще не знати, чи в його плоть сходила, чи ні, так, що не знати, чи є в їй яка сила, чи був се лише пустяк. Одначе ніхто за се на чоловіка не пинає. І думки не має, щоб це воно на цигане

було похоче. Та про це все може в голову і багато кому входить, але з другими рідко хто говорить. Дехто то ще боїть ся, щоби хто і не посьміяв ся, мовби це і невштыва мова і через те не буде забалакувать ся.

Щоб батьки синам що розказували про се — цього нема нігде: „Він же — кажуть — сам, як такий буде, то догадасть ся. Матері то инча річ: дочкам багато дечого розказують про своє, а і синам дають деякі навчання. І буває, що й батьки гримають на матерів, що не вчать, як у чому помилить ся син. „І мати в його була; правда, та наша мати не така, щоби чому бува учить дітей“ — часом жаліть ся перед другим де трапить ся хозяїн, як скоїть ся яке нещастє в життю дітей уже зрослих.

Мужеські уплави відповідають до певної міри місячці жінки і вертають у зрілих людей, що здержують ся від полових зносин, що другий тиждень. Ellis і один його ученик заявили ся за періодичністю мужеських уплавів, попираючи свою гадку цифрами.

Про полюції маємо вже звістки у старинних письменників (Павзаній розказує се пр. про Зевеса). Вавилонці думали, що мущинам являєть ся в сні „дівчина ночі“, але не задоволяє їх. Жиди уважали нічні уплави за нечисті а так само і християни. В книзі Левит XV, V, 16—17 читаємо, що мущина мусить по тім змити водою ціле тіло і одіж і остає нечистий до вечера. Християнські теолоґи дивили ся всіляко на сей феномен: гріхом було викликувати його штучно, одначе, як каже сьв. Тома, „si pollutio placeat ut naturae exoneratio vel alleviatio, peccatum non creditur“. Сей погляд удержуєть ся і нині. Migne, Dictionaire de Théologie Morale, sub voce Pollution, Ellis, Schamgefühl, стр. 187, 188 і д.

20. Чортики з людського сімени.

Казав один жид при розмові про „изверженіє плоті“. Так каже той жид, що треба женить ся, бо як ото чоловік спускає плоть на землю чи у сні без зношеня з жінкою якою-б не було, то од того родять ся чортики, котрі так за тим чоловіком і ходять слідом і то його в ночи лякають, як де небудь іде, а як умре, то за ним до ями так і йдуть і кажуть: „І ми будем із тобою, бо й ми од твоєї криві“. Це каже так у законї написано.

З сим поглядом стрічаємо ся в грецькій мітєлогії. Агдістіс уродив ся з сімени Зевса, спущеного в сні на землю: земля привела його на сьвіт в виді пів мущини і пів жінки (Braun J.,

Naturgeschichte der Sage. II B. стр. 113). Кентаври мали повстати з незручних зносин Зевса з Афродитою. Ерехтес-Тифон завдячує свій початок сімени Гефайста, яке спало на землю в часі його незручних зносин з Атеною. По однім переказі уродив ся Агдістос, коли Зевес хотів „auf dem Berg Agdos in Phrygien die Kybele umarmen, die sich ihm entzog, so dass er unfreiwillig mit jenem Felsberg die mannweibliche Agdistis erzeugte“ (i b. c. 113).

21. Про дитину, як ще її на світі не було.

Доки не знайде в матирені вутробі на дитину, скажуть до поступок, того все кажуть, що дитини ще й на світі не було. Христили оцеґо, що десь він у послушниках, чи що, Тирленка. Піп і довідав ся од когось то, що його батько помер в москалях. — „Чи живий ще був Тирлишин чоловік, як забеременіла вона?“ спитав він у кумів. „Та воно гріх, каже, казати, — одказала кума, — щоби оцеї дитини та й на світі не було, як він помер, бо вже вона ходила ним тоді“. — Так само і на вилику вже людину кажуть, що поки не зародилось її у материні вутробі, доти їго, оцеї людани, й на світі не було. Оце зійдуть ся де люде і заведуть собі балачку. Гляди й копнеть ся мова про що давне. Хто небудь і каже: „Та це ще тоді було, як тебе й на світі не було, ще чи й батько твій жив тоді у світі!“ — Ось за огород змагання почалось. Один каже: „Тибезж й на світі не було, як цей рів копано, а ти так багато дуже знаєш. Спитай краще у людей, що тоді були при тому, а не вкажеш мені сам, де він перше був. Той рів! Та де ділівська межа йшла. Люди ж були тоді, то й скажуть, де вона, межа була, а ми цего не скажем, бо нас зовсім не було тоді! Хай тодішні люде скажуть!“ Так ото й позвикали всі казати, що й дитини ще й на світі не було, доки не зайшла в матирені вутробі. Білш ото віяє і не кажуть на людину, як ще вона не зародилась, тіко, що ще її на світі не було.

Раз тіко й доводилось почуть, що прямо замісь цего та нена-світнім названо чоловічка. Завелись наші з Гацаєм. Як дійшло до сварки і криків, сказали наші на його, що він такий собі „пада-лшній“ байстрюк. За це слово він і не змагав ся, пішов собі од їх. А він знайшов ся швидко після того, як батько його вмер, че-рез те й поговорі пішов. Коли, чують, пішов позиватця. А воно й на позвах правда вийшла: він таки ненасвітнім був, як помер його батько. Та ото й доси про його кажуть наші мати: Воно таке не-насвітне ще було, як помер його батько. — Це тіко раз ото і до-велось про се почуть так. А то все кажуть прямо „і на світі не

було^а. Часом кажуть на людину, що на світі її не було, як ще вона саме в утробі була. Та тіко се не навсправжки так кажуть а так, аби як одбуть ту мову. Як коли дїдо не на сина завіщає добро яке, а на внука. Так було в N. Він одказав усе своє добро внучати своєму, як буде сні у сина, а невістка саме родила такого. Син цей нездужав дуже. Це і люде чули і так і коли той онук уже уродив ся, то то добро не батькове і не дїдівське, а його. Вмер дїдо і батько пошти разом, а тїтка його і почала вередувать, що мов то їй же там повинно щось прийти, бо тож вона сестрою була його батькови. Запозвались. Вона судцям й каже: Та його ще й на світі не було, як дїд померав його, як могли наші на його одказувать усе добро? Їй люде і кажуть: То ти кажеш, ніби і не знавш, що саме тоді ним ходила його мати, дїдова невістка. Та як присїкались до неї за правду — а вона тоді: А хїба-ж воно тоді бачило цей світ, що вже мерщій і напалось на мене; воно у матери було, а не на світі. Та і полаяли добре словами і внукови одсудили все. То це так хитрят тіко: знають, що було воно уже, а кажуть, що й на світі не було, хоч ще й не народилось.

Траплялось чуть то само і в нячія ролї (як дитина в утробі, а кажуть „ще на світі не було“), коли хотять коли не сказать, що беременною саме тоді ходила, мовби не можна так при комусь казать, незвичайно при комусь старшому та нагадувать про таке дїло, що мов мати носила в собі. Жїнки то ще білш цього ствядять ся. Замість того, щоб сказать, що мов утробне воно було, то кажуть, що й на світі його не було ще. Декотра то таки добавить зараз, що мов: або й було воно, та ще не вродилось тоді — як уже хоче до правди довести, а як яка то й зна, що не так завернула, то й мовчить, тай думає, що із цього шкоди не буде нікому, а викладать не гаразд. Инче дїло між рівнею та між собою; тоді прямо кажуть: на світі не було, як ще й не заходило на дитину а як вже зайшло, то инча річ тоді. Тоді й усе розмежують гаразд. (Приміром:)

а) Сховали дїда N. Хлопчик пита: Мамо! коли наші баба вмерли, то я й не бачив?

— Е, сину, ти ще тоді чи й був на світі, як вони померли.
— Мабуть я ходила ним тоді? обернулась до чоловіка свого.

— Ні! одказав тоді той, його ще і на світі не було. Яж у святцах записав.

— Бачь, сину, тато каже, що тебе ще й на світі не було, як баба вмерли. (Як показало ся з книжки святых, баба справді вмерла до двох років, як родив ся цей хлопець).

б) Присильчане і слободяне, як сходять ся коло церкви, то все дорікають одні одним: Та ще мабуть і батьків наших не було на світі, як слобода сюди ця перейшла і церква ця нашою стала. А церква справді була тут у присілку.

в) — Чи мали ми його уже у себе, чи ще й на світі не було його, як люстрація була — каже до жінки чоловік.

— Не можна сказати, шоби не було його на світі, бо ходила ним тоді саме я — одказує та.

І десятини не присудили.

22. Чи була дитина перед уродженем на світі?

Чи було що небудь з мене, чи овсім нічого не було, доки я не зародив ся ще в материні утробі? А як я та який небудь, може і не такий овсім, як бувають люди, та був ще з поконвіку, ще й тоді, як кажуть, що мене і на світі не було, то який я був, і де бував? А як шо я був десь у Бога, чи дегам, то як я з батьком жив та з ріднею, як ще і їх не було на світі і мене також?

Як воно так, шо з нічого ніби тай треба, шоби у мене й батько був і мати і без їх я не був би отакий, як оце є на світі, — як воно так? З нічого, та треба, шоб і я конче згодив ся, шоби і з мене пішли діти і люди? Чи може зовсім цього нічого й не було й нема, а люде так собі, як і всячина на світі, візьме тай вродить ся собі аж уже тоді, як саме його вже й людям можна помітити, що вже зародилось воно, а того нічого не було? — Отакі та всякі инчі видумки багато разів набігають на язик, як зійдеть ся декілько людей. Оце почнуть собі оден одного питати, той такої той сякої, а той ще инакшої. А другі, гляди, беруть ся що небудь і одказати на се. І почнуть ся, той сяк, той так каже. А той сьмієть ся з цього всего, а другий і задумаєть ся. А нарешті вийде, шо такі і покінчать розмову. Хіба хто небудь розкаже на се яку там казку, чи байку забайть. То ото хоч послухають і дехто то й у товк собі возьме шо небудь з того. Ото й усе. А як, прямо сказати, кого завгодно спитайте з нашої слободи, чи воно мабуть так і скрізь однаково, то скажуть, шо то воно нічого того не було з тої дитини, як на світі її ще не було, аж доки не зайшло у материні утробі од батька на дитину. До сего часу, всякий скаже, шо людини й признаки не було. І вся річ уже повернеть ся до правди тоді вже, аж як зайшло на дитину, почина воно врожувать ся. Отак усяке й скаже, кого не спитать, бо так таки

усї собі й думають. Так воно усїм і здаєть ся. Та инакше думать і нїяк таки. То казка казкою, а діло ділом.

23. Звідки бере ся дитина. Душа.

[Поки не зайшло на дитину, доти люди кажуть, що вона була лише їм на гадці. Чи взагалі дитина могла істнувати перед зачатєм, чи нї, про се люди навіть не думають. Звичайно в розмові висказують ся про се, що вона тоді ще в Бога була. Як хто хоче полаятись то каже; „Хиба в чорта в зубах, а на сьвітї його не було“ або ще поганійше: „в гузнї хиба сидить“. Як хто посварить ся за яку річ, і каже, що був при тім, що вже давно стало ся, то йому кажуть: „Ти ще в гузнї тоді був, як греміло це діло“.

Про причини, звідки дитина взяла ся, оповідають звичайно прямо в сей спосіб, що се наслідок того, що хлопець зійдець ся з дївчиною. От так оповідав і дід Ол. з тамошного села, як його спитати, звідки взяла ся у його дочки дитина, тай додає: „Чий грїх, а наша шкода, кажуть: не слїдили за дочкою, колишим тепер байстря“.

Розумієть ся, що ніхто не думає про се, де була душа, бо гадають, що душа разом з тілом приходять].

24. Діти приходять на сьвіт проти волї родичів. Жура і сварнї через діти.

Те нічого, що усї до одного собі влучать, що того чоловіка, що тепер живе, та ще й на сьвітї не було. аж доки не зародивсь він од батька та од матери. Це дарма! Бо про чоловіка ще й думки не було, щоби зародить ся, а про те про його скілько то теї мови у людей, скілько думки та гадки про його родини на перед іще! І в мислях не зведеш усього, такого багато, а його ще й в думці нема нїде. А річ ведуть ось наче він уже й є, наче він уже шось робить у сьвітї, ще й не побрались собі молоді виростки. Ще тіко що стали розбирать, де той чоловік береть ся і яка тому причина і на силу ще обісмілились ходить одно до одного хлопчак та дївчина, а вже й ті собі заходи знаходять проти чоловіка, щоби не зародив ся він у їх, щоби не наробила бува та дитина, що ще й нема її нїде, їм слави та біди якої. А то бува й про те рахнують ся собі, чи гаразд, чи не гаразд, що родять ся отак ті діти. Шо як би инакше як ті люде нарождались у сьвітї? Шоб таки не так, як оце тепер ведеть ся. Може-б краще тоді було їм обом та і дру-

гви також. А то чи зійшовсь чи й ні і вспівш і зійтись у двох як слід, а воно тобі і на верстї за те! А в їх уже головах закома-шить ся буває думка, чи добре це так воно чи не гаразд щось ді-сть ся тут. Радячись отак, ше скоро кров почала зводить вирощать оцих до купи; про те, чи сьак, чи так мов краще жить на сьвітї, спитають самих себе, чи добре їм самим, шо на сьвітї живуть і чи дякують вони своїх батька та матїрь рїдних, шо їх на сьвіт зро-дили, а далї пригадають і те, шо другї за свос життя, чи дякують батькам чи ні. Отак все більше про се собі думают і ще й не побрали ся, а вже ці речї в їх як слід проведенї в мислях. Поберуть ся і вже готове в їх в усе. Вже й не балакають тепер, а по-глянуть хьба одно на друге, шоб подивить ся, чи й досп думка одна, і потїм уже і рають, чого їм дужче хочеть ся; час мати тїх дїтей, час — краще їх би і не знать. „Як би, мовляв, инакше як собі вони велись тї дїти, то їх годї би рещту залишив, хьба одно би там годувать собі. А тоб собі жили як слїд і дїтей он, клопоту того-б не мали. А так, то хоч не живи жїнці з чоловіком, а ему з нею, бо і не встерезеш ся, коли й матимеш дитину ту.

Наперед уже обрїшина ця справа у молодят, як поберуть ся вже вони. Може зрїдка де то й не поладнали ся собі ще, бо може мало як заводилось їм бувать у куші, та може котре соромязливе удалось таке, ну тоді цю рахубу доводить ся уже, як поберуть ся, обрїшать. І тепер їм зараз до мисли приїде про дїтей, чи мати-ж дїтвору оту, чи краще і не знать їх. І за цим уже аж разом собі проведуть сю мову до кінца і якое там і витолкують собі і диво не одно. Мови — то лихая година, як богато, а ще-ж і немає ні одної дитини. Часом і обміркують собі діло так: нехай одно, або там двох, а білш борони вже Боже, шоб було. То вже чисте горе. Так обрїшать та не встерезуть ся ніяк: одно за бдним — душ сїм або й десяток. О тоді вже мови тїї. [А на хрестянах повно нарікань, по що то Бог дав]. Скрїзь по слободї сварка йде і рем-ство, а чого, спитавш — сами знають, через дїтей набїлш, по за не-достатки через їх. І Бога зневажають: „І лихо з вами, чого ви кричите, підождїть снїгу — не пропадете; чом вас не забере лиха година і хвороба не задушить? Хто їх видумав, цих дїтей!“ Так само і батько: „Наплодила цих дїтей; плїдна вдала ся, то й годуй сама, на мене не питай!“ Отак у господї переведеть ся, а злоба на дїтей переходить і на мову по слободї; оце де дїти чи по чужому тиву полазиви, чи в городї чужому де ходили, скрїзь чувш од лю-дей: „Понапложували їх, сьакі такі, цих дїтей тай не глядять, по городах розпускають, най годують чужї люди!“ О так наче тобі

кожне й кличе: годі водить дітей. Не вбереш і в мисли, скіко балаканки за дітей. А часом і почнуть жалувать ся усяким людім, та допитувать ся средства, шоби їх не було. І говорять так, наче-б вже вони й ходять, а їх ще й на світі нема. Ось які нелюдські мови є у наші слободі.

25. Старший брат не може женити ся через бідність, молодший обіцяє тому не ділитись.

Два брати є у батька. Я менший, а він старший. Він і я з заробітків поприходили аж ген-те літо. Бачу, й батько мостять, як би оженить його і він не од тих гроший. Та тіко отягаєть ся він щось і погляда на мене. Я добре бачив, що мулить його дуже, та все ждав, він скаже, а тимчасом я обдумаюсь гарненько. Стало мені й жаль його; бачу, що пора прийшла женитись йому. В його і слези показують ся як коли, а не каже він мені. Не втерпів я: „Матвію, брате! Я бачу, чого ти отягаєш ся з сватанням. Мені тебе і шкода, та що-ж підсобить тобі не маю чим. Жить у нас на цім добрі не має й одному як жить гаразд, а двом, як ще поженимось ми, і кури загребуть тебе й мене. Як уживеш сам на усім добрі, женись. Ти ще й мастерний до того, якось проживеш. Женись сьміло, а я тобі не пошкодю. Може я й не оженюсь ніколи, а може як підійде пора, то я десь собі пристановище знайду! Женись, не бійсь!“ Бідний, цього тіко й ждав, поплакали ми трохи та він і хліб у вечері приніс. То вже як оженили, невістка на самоті казала, який він бідний радий був той вечір: „Тепер я не боюсь женитись, хоч і будуть діти, якось проживем. Хата добра, грядки сякі-такі будуть а майструвать буду. Спасибі, що оце він не ділитиме мене“. Це казав до неї, доки не повінчались.

26. Дівки виходять за богатих, щоб не бідувати.

Бісові дівки, які мудрі стали. Знала ся, кохала ся з царубком. І слово подала йому, а виходить за вдівця.

Багатий бач! І дітий чужих глядіть не боїть ся — зна, що є на чім. Стане і своїх ще харчувать.

А в цього? — як з заробітків не принесе, не матиме нічого.

27. Біда з дітьми, коли їх нема з чого удержувати.

Як би був знав, що отаке життя буде, зроду-б не женив ся. Отак би й вік провікував. Яб собі сам десь у доброго хазяїна десь в Чорноморії став в строк. Наїджений і напийний був би. Не

знав би, де й береться що. А й копійки тії зажив би. Було-б з чим і вмерти. А як оце і поквапився, що брат з половини оступився та десь у Чорноморію зайшов — взяв та й оженився на ґрунті жить. Як би-ж дітей гейсом не було, то з жінкою якимось би й прожив таки. Хочби клоцотався з халяйством, то знав би за що — а то дітей — їх і не багато — четвірко, та пухнеш з голоду через їх і вони бідують, бідні діти. Чим ти його вдягнеш чи взуєш, — а на случай який, чим одбудеш. Мучишся душею, а не живеш. Оце тіко й добра, що женився. Ну добре ще, що я оце корчія маю та не маємо ще дітей. А як би таки хоч одно. От Ливівський старий був у Чорноморії з жінкою. З першу діток не було у їх. І добре, хвалить ся, було їм. І він і жінка заробляли і мали в чім ходять і як чим жить. Годів тричи й пожили — пішли діти в їх. Уже він тіко заробляє, а вона ні. Та вже і на неї треба заробить, а тут і заробітки лихі настали. Стало трое тих діток. Прийшов до батька жить.

Правда — найстарший, але ніхто мастрів тих не слухає, як нічим жить.

28. Чому не хотять мати дітей? Убожество.

Не диво, як боять ся за дитину, щоб не було, й ще ті, що не побрали ся собі, а так ото ще радять одно до одного, аби у купці там пожить, хочай не так як слід, а вже так якимось воно легше, як у купці хоч побудуть. Цім не диво — вони боять ся тої слави і є там чого. Ото диковина, як люди й поберуть ся вже, та й ті туди на цей бік вернуть, щоб дітей тих не було і всякі заходи на се вважають дуже. А чого-б, здасть ся, їм наїздить на тих дітей? Хай би, здасть ся, коли вже поведенця така, собі були вони. Колесь же якимось з нами та мирили ся батьки наші. То хай би і ми якимось та були у світі непослідні з дітьми. Так ні, не те все кажуть, не такі тепер настали люди. І як воно сталось так, що як зговорив ся, наче люди усі про тих дітей наструпились. Куди не заглянь і в багатий двір і в бідницький і там лайка, ремство за діти і туть однакова напасть на їх. А чого це все воно настало так? Чом перше так не хвалив ся ніхто, щоб так було?

Нарошне я питаю про се багатих (бо дуже багатів великих і нема) і бідних розуміших. Усі звертають на убожество велике і силу божу одрікають, що вона дітей дає, а кажуть, що то саміж і винні, що дітей багато мають. Бог тут ніпричім. А коли одвертають силу божу над дітьми, а кажуть, що вони самі повинні

в тому, що родять ся вони — так само як повинна дівка, що честь згубила, тут нікого не виниш, то й самі беруть ся й розпоряжать ся ними.

Колись як панські ще були, та такі дітей і гудували, то на се й звертатъ ся ніхто не думав: „Хай родять ся собі ті діти!“ Або як ще колись було давно, що багачами всі були та не було тіснення отакого як тепер, — тоді й байдуже про ці діти всім було, а ще й хотіли. Так було і Богу наскучали, як дітей не було тих, щоб хоч чудом їх послав у хату. А тепер инакше стало, то й инакше і дітей тримати стали. Усі, як зговорились наче, кажуть: „Нашо-ж дітей багато маєм — лучше було-б не мати їх, — як годувать, не вигодуєш сам“. Таж це знав ще наперед. Наперед було-б і про дітей подумать, чи треба їх тобі, чи нащо вони здались тобі? От би і не каляв ся-б ніколи і не старюводив ся-б із ними. Багатчі так найбільш навчають других і самі так роблять. Через те й багатчають вони, що не має теї грижі, клопоту того, дітей. Усе-усе на сугужність повертають, як спитать, чого тих дітей мати не хотять. Через те тепер отак завелось у нашій слободі, що як дітей багато, то ніяк жить із ними. Такі люди і неспокійно і дуже бідно живуть собі. А як не має тих дітей, то як так у світі й проживеш іще. А вже дітям, то Бог знає, де й дівать ся доведеть ся їм: ні землі нема, ні заробітків не стає. Таке настало, що ті, що кажуть, що не треба тих дітей і вже так собі й живуть, не водячи дітей, прямо сьміють ся над тими, що не перестануть як тих дітей водить собі, — а злидні посідають їх. Хай тіко хто такий, що з багатьма дітьми, та похвалить ся життям своїм, що вжитків нікоторих і що понівірять ся за собаку скрізь, — зараз і на сьмішки підведуть: „Хтож винен, що їх гибіль навели у себе?“ — або ще й гірше як штрикать стануть ввічі отакому. Ці самі, що живуть розкішніше трохи через те, що дітей мати не хотять, та так само хвалять таких, як і вони, і дружать наче більше з ними і за розумних себе меж собою мають. Тих, що довго не женять ся, тих, що в чинці йдуть, удівців, що вдруге не беруть ся, — не то що, а й тих жінок, що так собі тягають ся, аби дітей тих не було — оцих вони вдобряють і за розумних мають. Усе-ж через те так, що злиднів та старців не наводять в світі.

— Добре ото робить Прокінець, що не женить ся у друге. То була птичка у його — ну, Бог прийняв її із світа, та він уже, як і дітей до себе позабирав Господь, не женить ся собі. Менше старців у світі буде. А так: Сама роби, сама й знай.

Не то що — а й як женять сина свого, де хотять, то дивлять ся на рід. Дивлять ся не на те, щоб знатнійший він був, або багатчий, а на те, чи плідний. І ото й кажуть синові: „Ото плідного заводу сину, — тебе, як ти ще слабкий у нас такий, із'їдять ті діти. У її баби 16-о було дітей. Або й у матері їх живих дев'ятеро, а вмерло, то й не згадаю в пам'ять свіко“. То син поширебе себе по голові, — а там своєї дума. Десь дума, хай і найплідніша буде, то вже ми своя зробим. І візьме оце таку, а про те дітей, або одно буде в їх, або й ні одного не буде.

Оттаке настало в сьвітї. Намагають ся народ звести, або хоч скоротить свій рід. Чогось не люблять тих дітей. Більш через те, що з ними так клопіт всілякий, а супокою тепер і так нема. А сутужність всьому сила. Всі на неї звертають. Воно й правді і самому тепер не має де дїть ся, не то ще з дїтьми. Одна річ — не люблять і не хотять тих дітей, щоб вони були на сьвітї. Хоч би й мир перевів ся, їм байдуже!

29. Богато не хоче мати дїтїй.

а) Чоловік невдоволений з приросту.

Ховали дитину. Баби сіли, а перша каже: „Не з добра й умерло! Поті товкли його, поті товкли, поки й дотовкли до краю“.

Друга: „А чом же ніхто не визна?“

Перша: „Так! Хіба це в їх одних ведеть ся?“

Третя: „Он наш то казав, що й убє, як ще хоч одно приведе! Сам же винен. Лізе до неї і її все гатить!“

б) Ліпше без дїтїй.

„Щось у наших уже і час який як побрались, а і признаки ще не знать. Чи не добігли лиш чого?“

„Грають ся псявіри з вогнем!“

„Та воно й справніше: меньше лиха того в хатї“.

в) Придумують способи, щоб дїтїй не було.

Завелись лаять ся молодиці, а через сїни собі жили.

Перша: „Думавш, не знаю, чого ти летїла в досьвіта до Куйдих старої? Лаїш моїх дїтей, а своїх уже їси! Ще й не скриплась після весїлля а вже й хитрить бере ся. Думавш, не знаю?! Гляди лишень, щоб не набїгала собі лиха!“

г) Клопіт з малими дїтьми.

На що женить ся? Хіба не видно, що то є в тїй людинї, що з дїтьми живе? У нас є уже жонаті, а добре бачу, як вони жи-

вуть. Лайка все у хаті. Клопіт з дітьми малими. Та як тепер життя не довге наше, то діти тіко шо найшли ся, а ти вже умиравш зараа.

д) Жінка не хоче мати дітти.

Яб йому дала, Господи, як я його люблю, коли-ж зараа так і кричить уже перед мною дитина. Він і просить буде; і я бігла-б до його, та одно спиня, — дитина. Не знаю, як він, чи це йому у думці є, чи байдуже.

30. Яких уживають способів, щоб не було дітти: а) притула, б) сорочка з циганами, в) перевязуванє пута, г) даваннє.

Яких тіко средств не добігають, щоб дітей тих не було. Звертають ся до знаючих баб, шо тіко тим і живуть, шо даваннє обсячній знають, звертають ся і до других людей, шо десь подобігали вже всякого знаннє і без бабів уже собі своє уміють поробить. Та хяба десяте не знає, шо роблять, щоб дитини не було після того, як поживуть собі який там раз хто з ким. Московки та покртки, шо обдурено її перший раз, — добре все це знають. Та їм і не диво. Не диво, бо ось уже і ті, шо побрались і хааяннюють собі браво, — та й ті позаводили таке у себе, щоб і жить і дітей не мать. Средства звичайно одні у всіх. І средств цих багато. Хто за яке ухопить ся. Найбілш за средства ці бируть ся, ях ще не зайшло на дитину. Наперед ще роблять так, щоб не зайшло на дитину в жінку. От які ті найвидвіші средства для всіх у нашє слободі:

а) Притула. Звісно, тягне чоловіка до жінки, а жінку до його. От вони ше, як скоро кров заграла, вони уже ідуть одне до одного і хоть потруть ся собі в купі, погуляють, полапають ся, посплять (як і так де збіжать ся і як і сплять, то лапають ся, все звичайно білше є так, шо він її лапає, а вона хяба рідко його — соромить ся і вдає все, шо й не хоче вона лапять ся, наче не дасть ся все; але це вже знають, шо то вона так собі, аби таки пограть ся та ще гірше роздразнить його; бо як не дуже охочий до лапаннє ляже з нею, то другий раз і не піде ночувать із ним і N. прямо казала: „Що то вам вдівець та ще й старий, а краще спить, як парубки ці нашє молоді — чом-же й не пійти за його?“). А там як гірше злюблять ся собі та обсвоять ся гаразд, то вже і в настоящій притули грають. Це гра така парубоча та дівоча. Він вилазить на неї і стулюють тоді вони животи з животами і дужчеб

шо робили та й те друге, боять ся слави і боять ся, щоб не „пробигь“ циб-то, щоб та перегородка (пліва дівственна) не знищена і через те і згублена честь дівоча, бо в цьому вся сила чести дівочої. Білш нічого і не роблять, а тіко грають ся, усе він адержуєть ся, щоб не пробить таки, а тіко трошки так собі вмочить у неї і плоть як сходить з його, не впускать у неї, бо і це вже знають. Було таке вже з N., шо тіко в прыгули й грала собі і доктор скаазав, шо вона ше ціла, а дитину мала в собі, — видно, переходить якоесь плоть і через перегородку ту дівочу. Отак награють ся собі та й усе. І так усі грають в іграшку оцю і всі так здавної знають, шо грать у неї можна, поки не поберуть ся собі молодята ці. Побрались, тоді не боять ся цього. Так було давно й тепер ще є. Така вже стать жіноча і чоловіка, не за нас стала не за нас і виведеть ся — закону не переставш, натура нагурою. Але ось що вийшло з цього. Як стали боять ся тих дітей, шо настало горе з ними у житті, то стали це робить, як і поберуть ся вже. Пригула і тоді однаково ведеть ся. Ото тіко як на весіллі він пробив її, та з того часу стережуть ся вже заходить глибше. Така вже пішла на се мода, шо аж величають ся собі оцим, оден перед другим хвалить ся собі. Найгірше видають себе перед людьми оці: N. N. і ці багатчі люде. І на мене вказують, шо й я так роблю, бо оден тіко син у мене й досі. На мене теж кажуть: „Правда, хоч не живе як слід, а в прытули тіко грає, а хоч гірше шось робить його жінка. Хвба отакі не добіжать?“ То оце перше, до чого хапають ся люди, як дітей боять ся. В согласію собі увійдуть він та вона і не живуть як слід, а або і зовсім не сплять одно з другим (є й такі), або і сплять, то як парубок із дівкою. Пограють ся собі в прытули тай квітні. Таких найбільше є.

б) Часом, шо не хотять цим задовольнит ся, або в согласію не звійдуть, шо він би й рад, а вона ні, або він ні, а вона рада і в прытули тіко грать, аби не було дитини, так або обоім не йде в діло, не нравить ся, тоді є друге средство, щоб не зайшло на дитину. За його беруть ся після того, як знають, шо будуть жить по правді та хотять, щоб дітей не було. І це средство відоме вам. Перш баби його знали тіко, а тепер усяка жінка вже знає, — це діло з циганами. От, щоб дітей не було, то чи покритка, чи й жінка, як цього боять ся, зараз беруть ту сорочку, шо з циганами буде, як вперше нападуть, та одіжмуть її і потім якоесь замазують у челюстях. Либонь не буде вже дітей, як так робить. Це всім звісно, тіко шо кажуть, шо гріх робить цього і не

розказують до чиста всього, як і що ще коло цього заходу робить ся.

Є такі запеклі люде, шо не хотять, шоб і їх дитина, шо народить ся оце, та як виросте, то шоб плідна була. Не хотять, шоб багато внуків мать. Через ту сугужність таки й боять ся, шоб у кожної дитини та й діти те були, а хотять: хай, мов, у одного тіко й будуть, а той, мов, і собі так хай робить, шоб одно плідне було, а другі усї ні. От усе на ґрунті білш не буде, як одно, все посімейство зоставить ся. А для цього, шоб другі неплідні були, от як роблять. Або просять бабу, шо пупа вяже, або і сами її обманять, шоб і ще й не розказала кому там. Хоча баби ці і сами гаразд знають, шо про все мовчати треба і кліщами язика не витягнеш у неї шоб розпитать ся що про всі заходи її. Звичайно баба ця та вяже пупа народженному. От і дадуть прядівця того їй, та тіко замісь матірки та плоскінь подадуть. А це вже всім відомо, як пупа плоскіню завяже — дітей не буде, хоч хлопцєви це зробить, хоч дівчати. Дехто й каже, шо не йміть мов віри цьому — однаково чи плоскіню чи матіркою завязать той пуп, а діти будуть. Але це так тіко кажуть, а вірять по свому таки. І де хотять плоду мати, або де гріха боять ся, з роду плоскіню не дадуть пупа завязать народженному. „Не годить ся, гріх, скажуть, зараз плід засікати“. (І де вони подобігають? Звідкиж добирають оці средства?)

г) Це все такі, шо не боять ся виявляти їх, заходи, шоб дитини, — як ще й на світі її немає, — та і не появилсь таки її. А то є ще і такі, шо ніяк не допитаєс-ся. Я тіко ще малим собі підслухав, як дівки наші навчались у другої дівки, шо робить, шоб не привести дитини, як піддурить парубок який. Трохи тіко пригадую, шо скло стерти треба дуже та ще щось вмішати туди, то либонь і не зачнеть ся та дитина. Тепер чутка тіко йде усе про те, шо вже средства цього, шоб напийт ся якогось давання такого, шоб на дитину не зайшло, як уже з ким живе, та добіги скрізь, і мабуть всі його жінки знають, та й од чоловіків ховають ся, бо боять ся визнать, шоб не попастиь в позви. На мене першого так кажуть: „Хиба не добіжить отакій! Хиба не дознаєть ся отака. Одно собі привела та й руки білить наче“. А шоб довідать ся гаразд, яке воно средство, ще не можна поки що. Дуже скритно держать і допитать ся дуже трудно; не хотять казать. Оце і почну допитувати ся у якої попаду, підліяу як найкраще, то вича бачу і знає і аж трусить ся сказать, та боїть ся. Посмієть ся, одшуткуєть ся. А декотра, то ще й вилає тебе, а вича, то злякаєть ся тебе і на-

плете нікчемниця — убрешить ся по боки. Попадались і такі, що і не боїть наче та хоче, щоб їй тіко добре було, без дітей щоб быть, а другі хай, мов, таки водять — бо тоді, як усі робити муть це, то погано їм буде.

Економічні обставини впливають головню на те, що люди не не хотять мати дітей. До того уживають всіляких способів. Найбільше розповсюдженням способом є *ejaculatio extragenitalia*: знаємо про її існуванє у диких народів (Ploss I. Die Verhütung der Befruchtung, с. 541, як пр. у Кафрив і у Масаїв) і у культурних. Віра в силу недокінчених зносин закорінена глибоко навіть у інтелігентних верстов Европи і находить часте приміненє в подружнім житю. У наших верстов, де ще не знають штучних средств, беруть ся також того способу: на Угорщині належить він до найбільше знаних. (Temesvary, Volksbräuche стр. 16, „він оре а не сіє“). У нас знають його рівно-ж загально; в Галичині стрічає я його в Ставчанах, львівського п. і в Бережанах, про загальне розповсюдженє на Україні згадує Талько Гринцевич (с. 63).

Дуже широко розповсюджений погляд, що жінка не запліднить ся, коли зносить ся з кількома мущинами. Се стає у нас дуже часто причиною, що дівчата попадають в добрій вірі в роспусту. (Про Словаків і Марамороських Русинів у Temesvary, стр. 15).

Щоб не запліднитись, знають наші жінки прибирати відповідні положеня підчас зносин, а властиво в часі еякуляції, подібно як се дієть ся і у иньших народів.

Механічних способів зрештою досить богато. Декуди стискають живіт або кладуть ся при зносинах боком або на живіт або зносять ся з заду. Соранус радив втягати віддих підчас еякуляції, сидіти по зносинах з зігнутими колінами і насмарувати матичну шийку оливою або медом. (Ploss, I. с. 541 д., Temesvary, 15—16, Schmidt, Erotik 889, Liebe 482). В Семигороді стискають перед еякуляцією головку пеніса (се т. зв. Siebenbürger Verfahren); у Австралійців уміють жінки робити штучні рухи, щоб виквинути насіне.

Про підв'язуванє ніг висше колін на Україні читаємо у Гринцевича (с. 62). У нас в Галичині, о скілько знаю, думають також, що зараз по зносинах треба віддати моч, щоб усунути сімя. Сей погляд, знаний також і деінде (пор. Temesvary, стр. 16) полягає на тім, що прості жінки не знають добре будови полових знарядів. Уживаєть ся і вимиваня, у нас звичайно мочию, декуди водою, а на Угорщині навіть карболом (Temesvary, 16).

Крім тих способів знають жінки ще богато иньших, симпатичних средств. На Україні звертають між иньшим головну увагу

на сорочку. Про подібний звичай, як у нашого автора, довідуємося з Гринцевича; лише там не замазують водою челюстий, а вливають її до розпаленої печи, як би приладженої до печення хліба (с. 62). В Канівському повіті палять сорочку по зноснах (id. с. 63), а у Угорських Русинів носять тісну сорочку, бо думають, що дитина не вноситься (Тетесвагу, стр. 18). На Волні викидають містище і закопують його в землю, щоб не мати більше дітей (Гринцевич с. 78).

Про всілякі давання не міг автор нічого ближше довідатись. Дещо находимо у Гринцевича (с. 62 пити материнку в часі місячки); звістки про вніші народи у Ploss'a.

Щоб не мати дітей, про се вже дбають дівчата задалегідь. Котра не хоче їх мати, то присідає на посагу стілько пальців руки, кілька літ хотіла-б не мати: коли-б присіла цілу руку, то до смерти не родила-б. Одначе се гріх і до неба за се не приймають: як каже ся в лїрницькій пісні про сьв. Олексея:

„Приплодноє древо до раю пускають,
Мене несплодницу з раю виганяют“.

(Франко, Нар. вір., 179, Гринченко, Изъ у. н., N. 80).

Того самого способу беруть ся і дівчата вніших славянських народів (Federowski, 217, Bartoš, 320, Krauss, 547).

31. Що роблять дівчата, щоб не було дітей.

Шоб була калпна ціла, то для цього дівчата уміють хитрувать, именно грають у притули. Як ходе ночувать парубок до дівки, то якже йому тут от буває, шо обов люблять ся собі гарно, він її жалїє, шоб не обідить, як шо такий парубок, шо щитає це діло так, шо без його якось можна й обійтись, а як шо вже дуже кортить, буває дуже тревожний, а до другої не хоче ходить, шоб цїї не россердить. Та ще буває, й нема милїйшої за цю, і думають обов собі прожить гарно. А притули так як діло обикновенне і найпростїше. І то вже як би не було, то притули повинна дівка без морочки давать, як тіко уже вона знає, шо цей парубок на неї не набреше і вже таки ночував з нею. А так, шоб за першим разом, то рідко кому удасть ся, хоч воно і слїдує. Ну тепер дівки такі настали, шо не дуже поживе ся на щот того діла. Ну все таки при таких случаях, як ото вище написані, то дав притули всяка; тіко-ж як дав одна, котра не дуже до цього добивалась, то дав так, а котра чула як і сама хитра, то ця вначе — звісно, як котра вмїє і як цївить калпну, чи дуже дорого, чи буде то буде, а як же

не буде, то й так буде, то в тієї звісно, що пошти усякий добеться, як тіко піде ночувать. Або ото-ж в такі, що не зна, що треба стеретись, щоб хлопці не одурили, а то зразу повіре, а потім уже й однаково обділя хлопців по троху. А котрої зразу не обдурять хлопці, скоро почне ночувать, то та вже розбере діло, що треба хлопців одбувать притулою, — бо як так ходить ночувать, щоб і притули не давать, то хлопці будуть цурать ся. І тоді вже вона з ким хоче, з тим не піде ночувать, а треба вже йти з тим, хто буде підмовлять ся, а це їй не гарно і перед дівками, бо з нею ніхто не хоче йти ночувать, а парубки глумлять ся з таких дівок. Звісно, як дуже розумна дівка, що з'уміє быть такою розумною, і як гарна вродою, перед хлопцями сказати, що простим хлопцям не дасть сама себе розкопанать, яка вона пмено, а так кажесть ся таки вона лучшою од усіх і на виду гарна, а що вже між челядю з'уміє обійтись, — так хто його зна, як та ще буває і таки з хазяйського двору, то то вже звісно, що й без притули будуть хлопці запобігать, щоб з такою дівкою хоч переночувать. Богато таки й таких находить ся парубків, що як би його быть таким, щоб вона таки може й заміж пішла-б за його, і так вона і продіває як що не дуже охоча до гульні. Буває так, що не зна, що то даже й за притула; чує, що балакають, а сама мало ходе ночувать і не піддаєть ся ніякому парубкови.

А то котора порішила ніяк більш тіко притули, то ця вже приспособляєть ся до хлопців, котрий чого бажа. Як що не з одним ходе, то то вона иначе не дасть, як із боку, хіба вже з котрим хоче ночувать, так тому годить, щоб і другий раз прийшов. То буває так, що пuste й на верх, тікож ноги держить тісно у купі і то вже сама боїть ся, щоб він не одурив. Бо притула різних сортів є. Одна з боку; отой ноги здави, а то є, що одну ногу підніме трохи, щоб там якось способніш йому там було трохи. Друга притула в зверху, тіко ноги у купі здавлені. А то є одну ногу його опускає між свої ноги, тож годить йому. А то є пускає обидві ноги у середину, тіко не допускає, щоб він робив діло настоаящо, а так тіко на половину „члена“ або й менче, тіко це сама страшніша. Так буває, як уже вона його дуже любить, або дуже знає його натуру, що він имено не схоче її обідить, а тіко имено, щоб йому способніш було. І цеж воно так само як і на ділі там шось мало разлиця. Із цієї самої притули буває, що вона загуби калпну не зна й коли. Ото й кажуть: таки, каже, я имено не знаю, де вона ділась та калина. Є й такі, що може й не знає таки, а в тім хто його зна. А в такі, що то обдурюють людей, щоб не видать

себе, що вона нарештє загубила свою калину. От є ще й так: ото як уже вона зна, що це вона не притули дає а на ділі, то є такі, що хитрують. І тут це мож буває й з його боку і буває з її. Ну, все таки в її сила — він силою нічого не може зробити. Як робить діло, то от уже як доходе до того, що от от іадасть, то цеж і вона примітить по йому, а він сам дак добре зна — і саме в той момент, сказать в „ізверженіє плотн“, як що він не хоче робить її позорною, то сам вихвачує, щоб плоть сюди туди розійшлась. А як не може цього зробити, бо це-ж самий розгар, то вона сама викрутнеть ся або що, ну все таки не допусти до того, щоб таки соединяла ся плоть з плотю. А як же незнакомому, то вона так не дасть, а тїко притули. От вона і дївує собі — нема дитини і мало хто зна, що вона така дївчина, що й подїляеть ся. І так проживає аж поки заміж. І тоді як схоче, то одуре чоловіка і людей. То се вже й кончилось її дївування.

А є й такі собі дївки, що знає вона цю штуку, що як неодному давай, то не буде дїтей. Або в вичої є така совість, що вона не вмєє одказувать; як лізе та проси: „дай“ — вона і дає без усякої мороки. Тїко таких мало є, що не вмють одказувать, а то більше тих, що думаютъ, що видатрять та одурить. І так вони собі й дїлять ся, то такі а то вначі, і розмишля кожна по своему, хоч буває, як подруги, то зна одна об другій, а роблять, як знають.

Про пожитє між хлопцями а дївчатами знають у нас дуже мало. Дочєрва остатнїми часами звернено більшу увагу на досвїтки і вечєрницї: Су м ц о в ъ, Досвѣтки и посидѣлки (Кїевс. Стар. 1886 III.); М а р к е в и ч ъ, Мѣры противъ вечєрницъ и кулачныхъ боевъ въ Малороссїи, Кїев. Стар. 1884, N. 9, стр. 177—180; Б о р ж к о в с к і й, „Парубоцтво“ как особая группа въ малор. сельскомъ обществѣ, ib. 1887, N. 8, с. 765—776; Н. Чернишевъ, Къ вопросу о „парубоцтвѣ“ какъ особой общєст. группѣ, ib. 1887, N. 11, с. 491—505.; В. Ястребовъ, Новыя данныя о союзахъ неженатой молодежи на югѣ Россїи, ib. 1896, LV., с. 110—128 і особливо стр. 120 і д., Х в. В о в к, Свадебные обряды въ Болгарїи (Этнограф. Обзор. XXVII. 1895, с. 24 і д.); Д и к а р е в, Програма до збїрання відомости про громади і збїрки сїльської молодї, Матєр. до укр. р. етноль. III. с. 1—27). З даннх наведених у вичислєних студїях, а також і в праці проф. В о в к а „Rites et usages nuptiaux en Ukraine“ (L' Antropologie 1892) виходить, що колись були зносини між обома полами о много свобіднїйші, на що вже між иньшим

вказує і знане місце в Найстаршій літописі. Нині остались з того тільки пережитки (Сумцов, Культур. переживання, стр. 188—9) в формі вечерниць та досвітків і дозволу спати молодим перед шлюбом.

На вечерницях заховують ся у нас переважно морально. Чубинський констатує, що любов остаєть ся плятонічною і обмежує ся тільки до пестощів, цілованя, а що найбільше до спільного спаня (Труды VII., с. 352). До такого самого результату дійшов і Рамм в праці „Der Verkehr der Geschlechter unter den Slaven in seinen gegensätzlichen Erscheinungen“ (Globus, том 82), Ястребов (с. 122) та Кольберт, Pokucie I., 78—79. Одначе в послідних часах почали під впливом міста ширити ся свободнійші погляди; се бачимо і з наших записів (Дикарев с. 14). Не можу поминути характеристичних заміток Ястребова. „Дуже рідко — каже він — стрічають ся випадки нарушеня дівочої чести. Впрочім парубки відносять ся в тих випадках в деяких селах не тільки без осудженя, але противно уважають се за спеціальну гарну відзнаку і називають несмілого чи скромного товариша дурним, бабою або нездатним (Трушки, Глодосси і т. д.)... За зведенє дівчини виганяють парубка з вечерниць, а крім того уймаєть ся за нею родина і силує його, щоби женив ся або оплатив ся грішми. Одначе коли справа рознесе ся, то хлопці метять ся на дівчині і роблять їй всілякі пакости. І тут бачимо те саме, що і в наших записях: „Страхъ огласки и позора иногда доводитъ дѣвушку до полного развращенія“. Зведена дівчина мусить уже слухати свого любка, бо боїть ся, щоб не розповів иншим; коли-ж розповість і усеї сьміють ся з неї, то тоді вона стає розпусною, аби „люди не даром говорили“ (с. 122—3).

Упадок народної колись строгої моралі констатує і проф. Сумцов (Очерки н. быта, 26—7 і д.) і признає рацію наріканням старих людей, що молоде покоління зачинає свободнійше дивити ся на подружі і родинні відносини. Причини того бачить автор в економічнім положеню, а особливо в упадку домашнього промислу, чумацтва і пасічництва.

„Джитуни“ появляють ся тепер частійше по наших селах: одначе і давнійше їх не хибувало (О. Левицькій, Очерки народной жизни въ Малороссіи, Київ. Стар. 1901, т. 73, с. 176). Гірські околиці доховали до тепер давню свободу пожитя. Гуцули а подекуди і Бойки не знають великих церемоній як на самих сходинах молодіжи, так і в подружнім житю.

Література про відносини між хлопцями а дівчатами зібрана в студії проф. Вовка.

До тепер знаній у нас звичай, що молодий спить з молодою аж до шлюбу. На Україні в він ще в повній силі: в Галичині зачинає він, головню на долах, чим-раз більше зникати. В літературі приймаєть ся тихо, що його вже цілком нема; одначе се не правда. В поодиноких гірських селах, прим. у Головецьку, дивлять ся усі на нього, як на щось природного (коли люблять ся). І на долах стрічав ся я з ним спорадично, прим. у Ставчанах. Звичай сей стоїть найпевнійше в звязку з пробними ночами і доховав ся до нині у численних народів (про се гл. студії проф. Воєвка, Ploss, D. Weib I. с. 491—2, Liebrecht, Zur Volkskunde, с. 378 і д.), прим. у Шотляндії і в Чехії. (В нім. зах. Чехії приходить хлопець в ночи до дівчини до комори, звичайно в суботу, A. John, Sitten und Bräuche, 1903, с. 123). Декуди спільне спавн обмежуєть ся тільки до притули (так і в Ставчанськїм випадку), але деколи приходять і до близьких зносин. (В Чехії „wird der Liebesverkehr geduldet, nicht aber der geschlechtliche Verkehr“. John, стр. 125). Переважно одначе не приходять до важких наслідків (Θ. Николайчикъ, Новия свадебныя малорусскія пѣсни, Києв. Стар. 1883, II. с. 370).

Хлопці знають ся більше з замужними жінками, з молодичками. Особливо подибуємо се в горах, де чоловіки нераз цілими місяцями не бувають дома, пересиджуючи на заробітках у лісі. З дівчатами заходять ся мало, щоб не робити сорому дівчині і щоб самому мати спокій. (Запорожское цѣломудріє в Записки о Южной Руси. I. 1856, 113). Вагалі прикладають у нас іще й тепер велику вагу до захованя дівочої чистоти. (Пор. у полудн. Славян — Krauss, Sitte, с. 197 і д.).

32. Хлопці піддурюють дівчину і по черзі ходять до неї.

У празник посходились молоді люде гулять. Zobравсь чималенький гурт; балакають то про се, то про те, а це підходе молодий чоловік, він недавно оженився. Як дійшло до того, що розкаже кожний як він гуляв, то цей каже: „Ось підождіть, я вам розкажу, як я був парубком та гуляв із товаришами. Так прямо шо хитро гуляли; ще тіко шо півкарти покупили, так і тоді й дівчат обдурювали й парубків старших од нас. А то вже, як стали більшими, то вже ми настоящі парубки, то ми правда у двох зразу все одпаювали. А то найшлись іще таких два хлопці, шо в одну дудку грали. От ми й придумали, шо з того, шо ми будем гулять так як і всі парубки; давай як небудь инакше. Та й видумали. Як ото понаровить ся дівчина і бачила таки вона, шо можна буде пож-

влять ся, то ми й радимось, як би його зробить, щоби було вигодно для нас. От ми настроїм такого хлопця, щоб вона підлюбляла, — бо ми, правда, усі зобрались такі, шо як схочем, то буде по нашому — підмовим їй такого, шо вона хоче з ним ночувать, а знаєм, шо він її брать не буде за жінку, а так тіко, то цеж до такої, шо ще вона не зна як ночувать. Піде він з нею ночувать, розкаже, як обнимать і тоді учить, як притули давать. Звісно, як дівчинна з роду не ночувала, або хоч і ночувала, то з таким, шо їй не дуже хотїлось та й він не вмів гаразд, то цей уже скаже, шо той не зна, ти слухай мене, то ти будеш перва дївка в слободі. Ти знавш, шо я як скажу, то тобі лучшої правди ніхто не розкаже; прямо ото не слухай нікого, а мене. Ти ще нікому притули не давала? Каже: „Нї ще“. Ну так от я тебе вивчу, щоб тебе, бував, хто не обдурив. От і почина з нею загравать. Ну як він каже, шо я тебе вивчу, то вона й не одгонить ся. Він її вчить; каже, тиж слухай мене, шо я тобі буду казать. Я тобі брехать не буду. Оце дивись, я закотив пелену, от тепер треба горізнак лежать, ноги розсунуть, щоб мої колїна помістались між твоїми ногами. От я покажу. Ну й покажує. Видно вже, як учить. Вона каже, шо я так не хочу і там ворущить ся, хоче перекинутись. То він каже: та ти тіко оце мене не послухавш, то ти пропаща на віки. От вона тоді хоч і з одговоркою, а все такн уступає його воли і дума, шо це він її іменно вчить на добре, бо хто його зна. як тїї притули давать, може воно й так. От цей раз він добре її з'умів обдурить. На другий раз упять цей іде і довго ходе, аж поки вже настоящо її обїдлає, шо вона йому чисто оддасть ся. Хоч вона коли й заспорить ся з ним, як уже почує, як притули а як настоящо, та стане сперечать ся, то він каже, шо я розкажу усім людїм і хлопцям, як із тобою жив. І то як попадеть ся, то нема дитини, тіко він полаєть ся з нею і перестане до неї ходити. А тут іде другий із твх же. І вона баче, шо той уже покіннув, іде з цим, а цей одну ніч переночував, іде другий, такоже само, потім упять той — і всі на один шталт притулу роблять. І вона й не перечить ся, дума, так й справді це притула. І так ми гуртом ходили, ходили. Та вже як порозрізнялись, то став один ходити до неї та шось довго походив, та вона дитину достала. Коли-ж така була собі, шо зразу не зайшло на дитину, а нам на руку ковінька,

33. Як люде перехитрюють Бога (на щот дїтей).

У наших селї проявилась новина: багато з'являється жінок, у котрих дїтей нема. А чого їх нема, опрос такий: не вже вони

всі коминиці? І так їх багато, що трудно вірити, і на перекір є справжні докази, чого в їх дітей нема. Поки було розкішніш живуть, то люде за дітей не думали і їх самих діти не тревожили, бо вони добре знали, що є в їх хліб і до хліба, хвати їм самим й для дітей, поки малі, а як виростуть, то вони й сами для себе найдуть хліб. Тепер же не так стали люде дивитця на цей „предмет“. Молоде покоління приглядаєтця до свого життя і бачить, що все воно проходить ні в чому инакше, як в недостатках. Обдумали вони й дитачу житку і бачать, що самим добре, а дітїм прийде тця ще краще. У цю саму пору розборки такого життя перед очима народа розкриваєтця картина життя людей беасімейних. Живуть, на приклад, чоловік і жінка. Нема у їх дітей, через кого-б там не було, через його, чи через неї. Обов здорові, способні до роботи, обов працюють, живуть доволно не більше, як на півтори десятині в те время, як чоловік сімейний живе на трех десятинах, або на пяти і тіко шо хватаєт хліба од нового до нового, а ще опріч своєї рідної землі побиваєтця безугавно, як би шо небудь придбать і то тіко, шо проживе. А якже той повинен мудрувать, котрому приходитця жить всего тіко на одній півдесятині? От він і вигадувє собі, шоб самому не мучитця на цїм світі і діти шоб не терпілє ще більшої муки, як він. І от через такі перечки багато таких з'являєтця, шо положили собі виплодити не більше, як парку, або троя дітей, не більше як для втіхи і обезпечення на счот старости. Спрос: а як парка цих дітей возьмуть тай умруть, шо тоді робить? Для цього є средство: для цього, шоб не оставить себе бездітними, вони грають у „висмика“. На приклад в саму хвилину райської сладости, за котру по народному „мвїнію“ Адам лишив ся раю, то саме тоді жінка як то скрутне, шоб не зійшлась плоть з плотю і не причепилась дитина: і таким робом перехитряють Бога. А то, поки не знали цього средства, то не успіє чоловік до жінки з матнею, а Бог уже й з душею.

І тепер більш менш народ упевнив ся в тому, шо як би Бог людїм давав дітей, то люде не знайшли-б средства, шоб не було дітей. А просто тут нема нічого такого, шоб Бог мішав ся до цього, а все воно робитця од природи, подібно скотині і всяким звірюкам. Так уроблять собі парку дітей і втішаютьця ними. Як же, бува, ці помруть, то вони зараз захожуютьця і роблять собі другі, значить, чоловік зробив ся майстром, а жінка робочою снадезою. Так собі й проживають обов доволні своїм життям.

А як люде вигадали для себе такі средства, то я догадуюсь, і воно так і є, шо це хтось рішив ся із жінок быть заміжною і

робить так, як дівки. Бо в мужистві це штука не хитра, а пошти вона обикновенна. На приклад: Дівка хоче начувать із парубком. Парубок її мордує на сей щот і їй може й самій скортить, як сотана під боком лежить. От вона дає зразу притули, як яка, а инча, то зразу на всі заставки, як парубок з'уміє обмошенничать. То шож, котра вже розумна і подума, що це-ж як я дістану дитину, то буде лад поганий, тож вона й схитрує, як бачить і чувствує, от-от уже парубок іздасть, так вона і поверне гузно на бік, шоб воно обійшло ся як-раз так, шоб ні йому не було пакости, ні їй, і таким робом викручуетця, шоб не причепила ся дитина, а сами остаютця довольні обов: парубкові в потіха і дівці не страшно. От із цього самого видно, що дівка, котра так робила дівуючи, стала жінкою, стала жить із чоловіком, як дівкою, а вже в полноті естественно, бо вона вже не боїтця, як буде в неї дитина, для неї вже повору не буде ніякого, хоч буде й дитина. Так именно, привела она одну дитину, ого! вже не так стало, як скоро побрались. Уже не дає спать не тіко жінці, але й чоловікові; не дуже то спати, як дитина кричить. Це трохи підтішили, то вже не спочивають. Зараз і друге в. Стало двоє, стало й гірш. Дві скрипки краще грають. Так і це їй матері його кобила бісів. Це діло погане. Радятця вони з чоловіком, шоб його зробить, шоб дітей не було, а вони-ж і самі це знають. Так вони давай і собі так робить; як дівкам можна, то значить і нам можна. Порадились собі і зробили так, як хотіли. Потім дізнались і другі; як побачили, що в їй дітей нема, а як таки живуть, давай і собі так робить. Потім розійшлось скрізь поміж людьми. То балакали секретно, а дальше білше. Як дужче вже всвїлилось, стали балакать открыто і тепер мало хто не зна такої штуки. І роблять його не всі ті, що знають, а тіко деякі, а то ще боятця гріха. І так мужики сміютця самі між собою, кажучи: тепер і Бог нічого не вдіє на щот дітей.

Мужики перехитрили Бога.

34. І попи не хотять мати дітей.

Та й по пошівстві се помітно, не тіко в мужистві. Та не тіко в нашій слободі, а й по других погляньте. У дяків — шось з четвіркою привели, — обов здорові, — а ось год скіко вже, та й не має білш, — а щез які молоді. А в попаді — мертві все чогось стали виглядять ся. А от N-ий піп (чужої слободи) та одно привів, а оце через десять аж чи що літ друге — та й усі. А в N. — одно, тай до докторів зараз стала їздить попадя, шоб не було білш. У N-ві

теж молоді й куми ще з нашим — теж двійко привели і годі. А вже жінки, щоб не довідались... Не дурно вони поговорюють, не дурно ото свикруха сіпала попадаю за коси і кричала: „Душогубка ти!“

Або ще й то: чи можна, щоб у панів такн по трошки дітей було? Вжеж вони щось та роблять на се.

35. Родичі не мають дітей і журять ся тим.

Так то водить ся поміж нами. Ще чи й буде та дитина, а вже на неї і заходи, як наче на живу. То це ці заходи є у людей, шо не хотять мати дітей. Так само є заходи і у тих, хто хоче їх мать, а не має. І тут так само — немає дітей, а балачка та замірів про їх чимало, теж білш як про живих уже іде розмова.

От як поберуть ся та довгенько поживуть, а діток нема — тоді вже гляди, й шкодують за ними, шо мов нема на кого і добра свого зоставить, як не дай Боже повмираєм. Поживуть далі — годків там чи десять, діток нема, а розжили ся вже гаразд, до батьківського добра ще й свого придбано чимало. Батько і мати повмирали. Зостались самі. Тепер ще дужче підступа до їх морока, як таки його та бути без дітей. Хочби одно по славі Господа — наслідника якого. „Як от у тих, де їх і годувать бракує чим, то їх нечималенько там, а в нас не має“. І почнеть ся вередування та ремствування на тих дітей, чом таки їх не має. Зверне з піввіку обом, уже й журять ся, а деколи і плачуть і жаліють ся усім своєю бідою. Оце під съвято і почнуть собі міркувать ся. Вже в думці ходить матірю і могричі не за могричами, родини, христини, а там свадьби і часом і за внуками могрич уже петь ся в голові. Хоча цього і не виказують словами, а в думці воно є. Може як яка, то й не втерпить, і в слух комусь почне свої заміри та могричі виказувать, щоб легше так душі було; воно-ж як похвалить ся кому бідою своєю, то все так здасть ся, що полегшало: хай і ще хто пошкодує, тай шо могричі так і зостануть ся даремно непиті.

І овечки осьде пригонять ся з паші, і з хури де повернеть ся там наймит, усе нагадуєт ся своя дитина. „Доглянуло-б худобу і повірив би йому і в грошіх. А то чужі руки — хйба вони добра тобі бажаяють? Тепер і своє та не мислить того добра багато, а щоб то чуже. Але наше, мов, здасть ся, й не таке було-б. Та й не жаль би було, як би де і взяло з хазайства де коційку у свою кшешню; не де-б діло — на себе-б же потратило і не шкода бу-

ло-б. А то чуже все переводить. Треба терпіть божу волю. Кому оце все достанеть ся? І овечки і худібка і ґрунтець — це в усе і вжитки от які хороші у дворіщі оцьому, а все ні защо комусь нетружному це достанеть ся усе. Такі ми вже вдались невгодні в Бога чи що, шо нащадку не мавмо й досі“.

Це саме розказувать почнеть ся і другим десь в ґурті, в гостіх де, чи так де на вигоні або що. А далі піде і инша річ. Піде питання та розпитування і в цыган і в стражників захожих, шоб його робить, шоб Бог таки помилував, хоч і на старість послав утіху. — І почнуть ся обрікання та ліки всякі і все це заміри йдуть на ту дитину, шо воно ше нікому нічого невинне і може його і не буде таки в їх ніколи. Про те і тут гоненія за ним іде тіко инше вже. Там не бажали його, а тут то вже і хотіли-б, шоб воно таки було. І себе потім нещасними прямо роблять: як ту суху лозину з саду викидають, так і неплодну з раю випи-хають.

Хоча буває, правда, так, шо ці, шо своїх дітей не мають, та чужих ше гірше не люблять і лають за їх людей, шо мають, мов дуже по багато, та старців наплужують. Є такі, шо хоча так і ка-жуть, проте в душі цього не думають і радіють, шо не має.

36. Люди таки хотять мати нащадка.

То вже не добро людське довило до того, шо вже аж наче всі не хотять, шоб сплищить свій приплід і викоремить рід, геть вибавить його. Воно з добра людина на се не поквапила ся-б так одразу — шо вже дійшло до того, шо і десятої части нема людей, шоб шкодували за дітьми тьми. Приглянуть ся й до усіх, шо виводять свою родину. Думаєте, шо і дуже й справді там вони радіють, шо дітей не мають? Де воно там в! Так воно ото здаєть ся тіко їм — розуму не хотять, як його повернуть ся в житті й з дітьми, шоб і йому і їм гаразд жилось, шоб у старці не йшли вони, та й порішати на тім, шо хай уже я сам якось там на сьвітї повертюсь, а вони — їм на шо отаке гірке вертіння? Та й почне ото своє робить — дітей виводить з роду. А воно як приглянуть ся прикро, то то не добро це робить, — воно з горя та в друге бредє те лихо, воно його підкусює таке життя, підточує, як червоточина життя його, — душа там у його, хоч і не в слух, а нидіа, болить за цим. На те вже з природи закон такий людський, шо як тіко виростком ще стане, уже його і тягне до життя у купі. Така вже сьтать у чоловіка та у жінки в, шо їх у купу стягує там

так, що одне без одного не хоче быть, — а кортить разом жить і сходить ся собі, щоб і дитину мати. Це не позичене, чи прикрадене в натурі наші, а воно своє і вибавить цього хотіння не вибавиш ніяк. А хто ото хоче якось обійти його, скрутить у бік чи як, щоб хотіння якось подавить, чи заспокоїть там, піддурить, чи як його, то хоч і обходить його всяк, проте не те воно таки, що справжнє шось повинно быть і через те ото і радість, що дітей нема, невелика там вона. Ще як не побрались та сходять ся собі впрочата ті, то якось там ще втерплюють це лихо, поки не поберуть ся. А проте не довго; таки кортить їм ше й побрать ся і кортить не через що, як не через те, щоб у купі те робить, чого тепер дуже стережуть ся, хоч і дуже їх кортить. — От і поберуть ся та й щож. Порадь по закону, як слід з природи ще і з давна так ведеть ся там пожить, і хоча й рахують ся собі, щоб не було дітей, а там як на своє почне тягти натура чоловіча та жіноча, то й согласять ся, — хай буде хоч одно, — якось так з одним управим ся; а далі вже як на друге та третє, то хоч і не хочеть ся, щоб були вони, а жить по закону, по звичаю людському таки дужче хочеть ся. То то здасть ся тіко обманюють себе, що кажуть: „Більше щастя, як дітей не буває, ніж як є вони“.

Через це, що так воно в натурі людській природжено, неначе так, щоб таки потомок мати той, то через це тож мабуть досадно буде, як не бачать того нащадку свого. Вонож радіє душа, як бачить, що ще і в неї корень не підсох. Ще будуть віти і в неї. Колись то всі це знали і давнїш оце й тримали і тоді усі й були такі, що дітьми раділи дуже і плакали, як не було нащадку того. То вже тепер настало, що може ще таких з десяток та і в на свободу усю. То отож воно і десяток цей через оце є, що природи не заглушить у собі, бо зна, що це святе бажання, — через це й хоче мати той нащадок і як не має, то побиваєть ся дуже і до Бога обертаєть ся, щоб Бог послав дитину ту. Через це, хоч і дуже рідко, а де-де та й почувш у чїї там хаті, що свекруха та вже і лає невістку за те, що дітей не має. Зараз і буде дорікати, поки й умре: „Поїла своїх дітей, та ще й не клопоче ся ніколи. Хочби людей питала та старала ся до Бога, — можеб що й було, а то байдуже тобі це...“ Отак поки й умре, все буде дорікати, що внука не побачить того. Є, правда, й невістки такі, що плачуть, як дітей не мають, або і самі як мають, то на других нападають, що так робить не можна, щоб діти вигублять. То все воно ото, хоч і не багато вже тепер є таких людей, щоб дітей бажали, а все таки і ці через те ото й хотять цього, що ніяк так бути без дітей; і ща-

славійший таки чоловік, що має дітей, ніж той, що не має. Воно як придивить ся, то ще і такі є люди, що хочать дітей, а це через те, що скупі дуже, що не хочать, щоб їх добро хто чужий пожив і через те ото і на церкві його позавдають усе. Хоча й хитає головою, що нема кому пожить добра того. „Взять би, каже, і приймака чи приймачку тим, щоб радувало таки мене, як я й помру. Але отам, як оддам на монастир усе, довше будуть згадувать. Вони хоча й не поминають, але Бог знатиме, що я того хотів“. То отакі люди, хоч і шкодують, але не дуже, бо він і сам каже: „Але прожив: ні мороки, ні крику того я не знав. Гуляв і спав з людьми і сам. Ніхто не попрікав і попрікати не буде. Шкода тіко, що оце добро мое все та марно пропаде. Як би так своя була родина“. Одна тіко скупість тут хоче, щоб дитина та була у його, а весь вік він не шкодував за ними. Такі заходи не запобігають та таких дуже та й не багато. Воно і таких там шось гризе, що дітей не має, та вже він тіко бреде за гуртом. Бо цього закону не переставиш ти ніяк: своє — своїм. Як умираєш, то не чужі поплачуть, так ради звичаю хіба, а своє ради того, що жаль роднини, що вмирає. Через те воно і не виведуть ся ніколи ці, що хочать потомок мати, люди, — хай ще гірше буде, як є оце між людьми.

37. Як поведуть ся ті, що не хочать дїтей і ті, що їх бажають.

З боку як хто гляне на життя у нашій слободі з дітьми, то помітить все і скаже: „Бог його знає: трудне життя, не має цю казати. Проте не требаб так робить: не треба тих знищувати дітей і рід свій вигублять. Колись цього не думали батьки над нами. А й їм воно закуці були усякі. Здавна те ведеть ся: Бог знав, як діти посилав, знав і нащо! Та й жили люди собі, гріха не приймаючи на душу“. Є там кілька тих людей, що живуть як слід, як і колись жили чоловік та жінка, а про дітей на Бога покладались — що буде, то те й буде. Та що-ж? Другі, що не так собі гадають про діло се, не покладають ся на Бога, а зараз сьміють ся над цими і очі вибивають їм усяк і обсьміють укрізь в очі й поза очі. Є такі, що наче й оступають ся за ними, але то тіко на словах, бо на ділі добре звісно, що і самі свій плід добре гублять. Та цих не багато, що хоч стидять ся перед людьми цим величать ся та радять. А то білш таких, що по все гарно себе хвалять за се і других дорікають. Оце і змовлять ся про вжитки, про сутужність. Хтось і почне клопотати ся дітьми, що багато є а нічим го-

дувать. А другий і почне: „Я цим не дуже клопочусь, хай хто инчий клопочить ся, хто голови на се не мав ще наперед, — а я байдуже“. Або і так де трапить ся, що прийде до заможнішого розжить ся там худоби чи що і той собі свої: „Чом-же ти не розжив ся, а на дітей ти умів розжить ся? То теж і май ото“. То це прямо в вічі. А поза очі то війдуть ся де чи на родинах, чи на меду, чи де далі і тут почнеть ся річ одна. Цяк звичайно, що нераді дітїм, білше скрізь і через те і право їх білше в у радї. Немає там кому і обізватись проти їх. Дурнем оброблять зараз, хто хоч пікне, що не гаразд ото воно повелось у сьвітї, що нарощне роблять так, щоб дітей не мать у себе. Так і посиплять ся звідусіль кряк та гук. Той: „І так старців понаплюжували, аби хто годував! А то й краси хіба та розбивать заставиш їх, бо білш робить у тебе нічого, а заробітків як і не бувало!“ Другий: „Сам коли-б прожив, клопочи ся ще і за дітей, — може де инче знайшов життя. От і в Таврію не приймають вже і розгірїя не дають. Сиди отам в халупинї, поки сидить ся. Бо як би діти мав, то не всидїв би нї дня!“ А хто й инчої почне: „Тепер і так бійсь, щоб, як ступиш де ногою по своїй землі, то щоб і чужого не погоптав та в позви не понав. А деж ступати муть ті діти, як понаплюжете їх? Спитаєте тих, що й є, чи не думають уже і вони, де їм дівать ся доведеть ся і чи не дякують вони вам, що рахубу, як наплодить їх, знайшли, а де їх діть, не знайдете рахуби? Та ще й як би й усіх по стїко привелось — щоб воно було?“ Ото і почнеть ся мова то в цїм кутку то в тім і скрізь і одобряють се, скрізь кажуть: „А воно й правда: краще й не женить ся і не плодить ся, як таке терпїть. До чогось воно дійдеть ся“. А воно правду люди кажуть, що як балакають, то й вибалакають щось. Отак воно і в дітїми цими. Здрїство, ненависть, зла того не перечуєш. Палать, троять, убивають. Тїснення усе це робить! Немає як, немає як і справді з дітїми повернуть ся. Розумніш, як їх не мать, краще і праведніше буде для дитини, як її зовсім у сьвітї не стане, ніж настане та осоруга та злїдарства та зла того набереть ся само і другому начинить.

Так само і по хатах, де мова зайде про дітей і про те, що плід вигубляють, і там річ рівна. — „Краще, мов, як не родилось, — підродилось, то на грїх людський і свою досаду та на муку“. Або: „Та й тїснява-ж таки й настала! Чи воно у наші слободї, чи й скрізь така — нема як і жить далі — добре оті роблять, що дітей не мають“.

Ті-ж, що хотять, щоб діти були і гріхом звать, як ті на діти не живуть, — ці хоча й хотять сами мати дітей, проте добре знають, яка живань їх між миром буде. Хотя й достаток буде, проте тепер повелось погано. Не має з ким по правді, по душі пожити. Воно-б і раде друге — достатку не хватає. Там позичить, не одробить, а там і так візьме. Не має з ким і як пожить: „Оце нас хазяїв з десяток там чи й є, що по правді роблять і живуть і дітей не сікають, то з цими ще якось там мирить ся можна-б. А з усіма другими тіко осуруга, а не життя. Ні закону нема ніякого, ні совісти людської. За розум наче все береть ся, а воно нічого з того та й не має. То, що дітей не водять — невелике щастя. Така вже то і живань“. І ото у вічі хоч і не дорікають, бо знають, що справді не має як їм повернуть ся, — але не хвалять у душі. І не дуже то завидують на їх. „Мов, хай собі щей так живе людина, а буде все по божому а не по людському“. Хотя як в серце заїде злість на такі діла і лають там своїх невісток чи й других людей, — однак це в серцях, а в злагоді, то хоть і негарно там себе чують і не по їхньому те робить ся, проте двлять ся на се, що мов це таке настало і сердить ся й не треба.

38. Способи на неплідність.

1.

То це скіко заходів на це, щоб як ще дитини і на сьвіті не має, то щоб таки й не було її ніколи. Не всі-ж одначе так роблять, бо не всі й цурають ся дітей мати і ці вже на перекір цим дошукують ся заходів, щоб зробилось так, щоб хоч одно та таки було. Хай, мовляв, тим і не треба та є, а в нас же таки і є як удержать їх — та й не має. Думають собі спершу, а там і почнуть людей старать ся і досліджувать ся, од чого то так, що у їх — і живуть як слід, а дітей не має. Зпершу на чоловіка накинуть ся, чи може він зроду неплідний, чи може йому помилилась баба, або обідила чим її та нарощне плоскінню завязала пупа, — чи може ще що каторжна ниче знала та поробила, щоб злість зігнать із себе на людей. А може це зроду неплідний він був, як і теж дерево є неплідне. А може слабів на віщо він. От як довідають ся од знаючих людей, то зараз і одроблюють що можна. Гляди й народить ся дитина. Як несправно що у його, то байдуже. Помирять ся з бідою та й усе — нарікання небагато тут, або його й зовсім не ведеть ся, бо не чують, щоб чоловіки та сами вбивали в собі плоть нарощне. І наче і не їх це діло дітей робить. Це, мов, жіноче діло.

І от як уже що в його та гаразд усе, а в їй несправно що, тоді вже лиха не обереть ся. Усі клюють її: „Дітей поїла, щоб ти й руки й ноги поод'їдала!“ — нарікають усе, думаючи, що нарощне та щось поробила собі, це вибила, або инакше щось зробила. І чужі так їй одвертають, як де заведуть ся. Ця тих, що мають дітей, лав та все каже: „Як собі тих наплужували — горащо плідні вдались!“ А ці звідтам: „То ти поїла своїх дітей!“ Понарікають ото на молодицю грохи, та й почнуть і про се доконувать ся, чого то таки дітей не має тих у неї. Як довідають ся, що кошени ця, цеб така жінка, що й родила ся без плоду, то то вже їй одна честь — невгодна між людьми і Бог її через те й неплідною зробив. І білш нічо й не старають ся. Хйба ото до церкви будуть і сами її старать ся і вона, щоб старала ся до неї. А ліків та средств ніяких. Як-же сама що заподіяла, то було-б їй — били-б, як у пеклі, поки затовкли-б. То добре ці уміють обдурювать, як справді що собі вчинила отаке. Як-же од слабости, то тіко до бабів і дорога, а білш, до докторів не знають шляху. От бабя почнуть і одроблять бувае, а бувае, що так і праця марно пропаде..

Намагають, правда, жить як найкраще, щоб зайшла таки чоловіка плоть у жіночу утробу і в дитину зародилась в ній. Як-же тіко довго не видно, то ото людей старають ся їй або йому. Білш того, що їй. Як що там роблять таки їй, чи одтягають в животі, чи купають, чи пристріт здіймають, переполох, усяку хворобу виводять. Тоді знають ще таке средство. Як тіко де в породіля, то бігають у її купіль після неї в йому купать ся. Кажуть би то, що як попасти в такий купіль, та до натури підійде неплідній оцій жінці, то почне уже водить ті діти. Або хоч одно та буде. А щоб знали таке средство, щоб зайшло од його на дитину, як довго не заходить на неї, так от як знають таке средство, щоб овсім не зайшло на неї, як боять ся тих дітей, то цього не знають. На те добігли справи, а на це ще ні. Таки от і не чуть ніде поміж людьми такого. Є, що побивають ся, як би його так знайти, щоб уже зайшло хоч над старість на дитину. Проте нічого не визнають. Одне тіко і в средство — обрікання. Обрікають ся чи на прощу сходить пішки, як Бог пошле дитину, чи подарувать на церкви що в добра свого. Наймають по церквах святим усяким. Найбілш ходить чутка, що те мають на це діло у Йони, як дійти до його, та у Софії, як подержать домовинку з мокрим Миколоам і помолить ся на тому, що й досі мокре це воно. Я сам ото, що одного тіко сина маю та й те не дуже якесь у нас вдалось — усе болів — знаю, що Бог має не через що дітей отих, а через те, що вона усе

слабіє на живіт. Хоча на мене й кажуть усі, що я нарошне так роблю, проте і я ходив і домовничку держав і місце бачив те; до Йони не ходив, а чув, що угадує зараз, у кого дітей не має і декому і напророче, що буде, і скаже, через що нема, а що робить треба, а декому то й скаже, що й не буде таки і до віку їх, і вісти такі дав...

А як воно є справді: чи є та людина де, чи її нема ніде, поки ще не зайшло на неї у матері або батька?

Де душа взяла ся і де тіло те набрало ся, як зайшло вже на людину? І як то воно так складаєть ся це діло там саме тоді, як заходить на дитину, чи на людину — все одно?

2.

Як дітей не має, то обрікають ся у Київ. Там у сьвятої Софії є Мокрий Миколай, мавюня домовничка. Її на хорах чинці дають неплодним подержать і кажуть, ніби діти будуть. Буває, що й Йона помагає, як на духу у його про се признать ся.

„А щоб тебе із твоїми дїтьми“ лав сусід, що дітей не має, другого, що діти на вгород його полїзали.

„Не лай, бо в тебе їх не має, дарма і до ченців ходила, і ті нічого не поробили“.

„А безесник [пор. польське: bezesnik] ти, ти Бога не боїш ся“.

„Чого? Хвба-ж не правда, що ти до Софії до мокрого Івана чи там Миколая ходила; та ба, й не дав же Господь, то що-ж я винен!“

Отак дойме одне одного тай розїдуть ся як і перше багато раз.

І хоч як деякі не хотять мати дїтей або бажать їх не багато, все таки уважають се люди за противне природі. Переважно приписують неплодність карі божій (пор. Талько-Гринцевич, с. 63) або думают, що се хтось наслав (Сумцов, Возз. с. 69, Милорадович, 11). Подібні погляди стрічаємо у всіляких иньших народів, прим. у Турків і у Славян в Істрії. Чарівникам і чарівницям приписують велику силу особливо в полудневій Австралії, в Росії, в Болгарії і на Угорщині (Пльосс, с. 534—5). Взагалі уважаєть ся неплодність за щось неприродного а навіть нечесного (Милорадович, 10). У Гебрейців було найбільшим соромом не мати дїтей (Genesis XI. 7. Exod. XXIII. 27, Engelmann, Die Geburt bei den Urvölkern, стр. 10). До нині ще уважають Жиди за найбільше щастє мати діти (Lilientalowa, Dz. Ż. стр. 141, Winternitz, Das Kind bei den Juden, с. 5, Am Urquell II). Рабини узя-

жали неплодного мушину за неживого, а кабалісти середовічних часів голосали, що хто не полишив потомків, сей не сповнив своєї місії і верне ще раз на світ, щоб виконати свій обов'язок (Am Urquell, II. стр. 6). Індійці і Могоммедани числили і числять неплодність за найбільший проклин, за найбільше нещасте (Schmidt, с. 475—6). Те саме бачимо і у иньших народів (Ploss, Stern стр. 262—3). У Славян думают не інакше (Glück, Skizzen aus der Volksmedizin in Bosnien u. Herzegovina, Wissenschaftl. Mitt. a. Bosnien, 1894, стр. 408; Сумцовъ, Возарвіня с. 69, в Болгарії, Московщині і на Україні). Неплодність була у Германців і у Славян поводом до розводу, се узнавало ся і узнасть ся церквою до тепер (В. Т. Балджиевъ, Студия върху нашето персонално съпруженствено право, Сбор. за нар. ум., IV. с. 176; Krauss, Sitte стр. 566; Ploss, Weib). У полудневих Славян істауе ще до тепер звичай, що коли жінка до 7 літ не має дїтей, то муж може її покинути.

Головну вину при неплодности приписувано усюди жінці (Schmidt, 480, Ploss, 535 і д., Glück, 408). Одначе вже від найдавніших часів роблено за се відвїчальним і мужа: про се знав уже Гіппократ а й Тальмуд звертав на се увагу. Нині знають переважно, що тут обов родичі можуть бути винні (Bartels, Isländ. Brauch, стр. 60), але більшу вину бачать все таки по стороні жінки. Щоб пізнати, чи і хто з подругів неплідний, уживают у нас всіляких способів. Так розбивают яйце, вкладають в лушпину землю і зерна жита і закопуют се на покуті. Коли зерна за три дні зійдуть, то подруги матимуть дїти. Коли ходять о те, хто винен, що нема дїтей, то завязают конопляне сімя в сорочки родичів і кладуть у нецка і ждуть, чи зійде: в тим випадку бував мабутъ так, як і з житом. Коли зійде сімя мушину, то він плідний, а жінка винна (Милорадович, 11). Неплідна жінка виставлена усюди на насмішки (пор. пр. Гр. Бунятовъ, Рождение... у Армянъ-Эриванской г., Этногр. Обзор. 1896, с. 252—3, Дерлиця, Сел. дїти, с. 121) зі стороны мужа і родини і людий. Тому уживае всіляких способів, щоб спекатись лиха. Сього не стыдали ся і найзнатїйші дами і коли не помагали лікарі, то вкликали на поміч і знахарів. В першій одначе мірі старають ся усюди переблагати Бога або просити його о поміч. Поминаючи численні приміри з жита народів, наведені у Пльоса (стр. 353—7), наведемо тільки дещо, про що нема згадки у нього. R. Andree в своїй найновїйшій праці „Votive und Weihegeschenke“ обговорюе дуже докладно, яким съвятим поклоняють ся Німці і як їх нагороджують, про що при-

носить деякі звістки і Fossil (с. 48). Вірмене приносять сьвятим всілякі жертви (Бу ня товъ, с. 253), Грузини купають ся в жерелі сьв. Давида (Гринцевич с. 64—5), Могамеданки носять амулєги і т. д. (Glück, с. 408). Дуже часто діють ся се і у нас (Гринцевич с. 64): є навіть дані про істнованє плодотворних криниць (П. Литвинова, Криниця-богиня плодотворія, Київ. Стар. 1884. IV., с. 695—8), які так улюблені особливо в Німеччині (Ploss, 551—3, і в Греції, Schmidt, с. 476 і д.).

На Поділю, подібно як і в иньших сторонах Галачини, ходять по монастирям і монахам, служать Акафисти Ісусу Христу, Матери Божій, молебні Симеону Богопріємцю і Севастіану, що малюють ся з дитиною на руці. Як бачимо з наших записів, розпосторений також звичай ходити на відпуст до Київської Лаври і „держать Младенчика“ т. є. замавляти в печерах обідню за 3 рублі, підчас котрої держать муж і жінка гробик з мощами одної з 14.000 убитих Іродом дитини (Ящуржпнскій, 74). Зі сьвятих звертають ся передовсім до Матери Божої: на легкі роди радить носити образ сьв. Варвари (Ивановъ, 22). Велику силу має вода, що капає з хреста при водосьвятію (Милор. 11).

Крім помочи божої прибігають жінки як наші, так і чужі до помочи баб і знахарів. Один заговір наведений прим. у Гринцевича стр. 64. За радою баб уживають, розуміть ся, цілий ряд средств, яких не можна-б навіть усіх вичислити. Ріжні народи знають всілякі способи: їх перечислює Пльосс у своїй праці. Так у Руснів зносять ся підчас місячки або зносять ся з иньшими мушцями. У численних народів уживають, як симпатичного средства сподень, гачів мушцини. Їдять всілякі рослини або пють наливки. Так у Сербії на 4 день місячки пють склянку соку з *Salvia hortensis* а чверть години пізнійше зносять ся, або їдять полові зяряди всіляких зьвірів (Glück, 409, Гринцевич, 64). У Циган і у иньших народів уживають крові з місячки або волося з частий родних. У Українців пють відвар барвінку, житних колосків або порошок, зложеній з усіляких корінїв, далі товщ заяця, котяче містище, воду, до якої влито 3 кроплі крові з пупа новородка; підкурюють ся листєм розмарину і альоесом, котячою мятекою і насїнем куколю (се ліки звані і деінде і дуже старі); вкладають в матицю яйце з зарізаної курки (у Жидів треба з'їсти послїдне яйце курки з двома жовтками, див. Spinner, Mittel Kinder zu gebären, Am Urquell, IV. с. 125), ковтають дрібну рибку, носять сорочки з жінок, що також роблять і Жидівки (Гринцевич, 63—5, Ящурж., 74, Segel, Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów. Lud. 1897. III.,

с. 57). У Угорських Русинів сідають на пляценті жінки, що перший раз породила (Тemesváry, стр. 10).

Оти́лість як перешкода знана була у Греків, тепер у Українців (Гринцевич, 62) і у Німців (Fossel, 48).

Порівняний матеріал про неплодність зібраний у Пльосса, Штерна (261—268), Шмідта, (473—483), Temesváry (5—20) Glüsk'a (408 і д.), Кравса, *'Αυθροποφυτεία*.

Про душу і про деякі звичаї при полових зносинах та про людське насінє буде далі.

39. Причини неплодности.

Богато нарікають на діти і з нагоди дітей. Нарікають і ті, що мають діти і ті, що не мають, а хотіли-б їх мати. Винаходять зараз всілякі причини; або „животи в його або в неї не підхожі, або в його за короткий або в неї осунені, або матка не на місці, або слабе котре з їх, або плоті не донесе до місця або спустить ся на перед і плоті не збіглись разом“. Одні знов нарікають на Бога, що дає діти, другі, що не дає; одні складають вину на себе, иньші на Бога. Одначе усі таки хотять мати дітей і завидують тим, що їх мають: „Щасливі!“ — кажуть про них або „у Бога вгодні видно“ або „поріддя мають, то й живуть“.

40. З чого зароджуєть ся дитина.

а.

Чого то так, що як калина ціла, то не буде дитини? Як спитать, то кажуть, що то так, що як і проламана калина, то инчий раз буває дитина, а другий і ні, або дуже не скоро після того; то тож і це кажуть, що Бог так дає.

Люди собі думають, хоч може й не всі, що як родить ся дитина, то через те, що плоть чоловікова як-раз збігла ся, як їй слід і бути, у місто з жіночою плоттю. А як не збіжить ся в купу, то не разом вийдуть у його і в неї, то марно так і проходить тоді плід.

Як то вже воно устроєно так, що треба так тоді зародить ся, а тоді ні, то це Бог його зна як. Так уже попадеть ся як-раз. Дехто думає, що чоловіча плоть іде в жіночу вутробу як у якесь своє місце і там якоесь уже воно зароджуєть ся в дитину. Чого то так, що один раз та плоть іде в діло, а другий раз ні, цього не скаже ніхто. Знають, що як по ширости одне з дру-

гим живе і здорові обоє, то як слід і плоти зійдуться, а як притрапиться, що або не підійде кров у котрого небудь під другого: тому хочеться з ним жити, а їй не має ніякої притяги до того, або в неї є жага до його, а в його не має, — то не будь нічого, або і будуть то калікуваті діти.

б.

Од чого дитина чіпляється?

Як вона його дуже любить, а він її, та розіграється його кров і її, так ото од того й дитина чіпляється.

Подібно, як у нас приймають і у інших народів, що до запліднення треба, щоб муж і жінка однакової зазнали розкоші і щоб їх натура зійшлася в один час (Ploss, 525 і д.). Без мужеського сімени нема й дитини. В Німеччині і у Франції вірять, що тільки тоді можна запліднитися, коли обі сторони дуже розгорячені і коли еякуляція настає рівночасно: по степені розгорячення відріжнюють гарячі і зимні натури і кажуть: вони годяться з собою або ні. Найскорше наступають поступки по місяці.

41. Хлопці піддурюють дівчину і ламають їй „каліну“.

Цю дівочу каліну багато ламають хлопці тоді, як ночують із дівчатами. Буває так, що вона його любить дуже, а він дуже її тим, що „я тебе возьму“, і вона буває, що здається на його слова і хоч їй дуже шкода загубити свою честь, ну по його великим „насилієм“ вона робить так, як йому хочеться. Буває так, що вона після того, як уже їй поламав каліну і ходить таки з нею ночувати, так вона все до його припадає та плаче, що він її тобто обидів. Буває, як так зробить ся, так той парубок на втіху їй, щоб ніхто не знав, купить їй платок чи спідницю. Тоді їй стає легше, бо в неї є надія, що він таки мене возьме.

Такий випадок розказувала Х. М. — тепер вона замужем таки в нашій слободі за Р. Х. Колись як ішли од жидів та збалакалися про ночування, от вона й почала розказувати, як вона була дівкою та любилася з одним парубком і раз-у-раз ночували у двох. От каже, що він усе підмошався до неї, щоб поламати цю каліну, а вона не подається, а він усе каже їй, що „я тебе возьму“.

Вона каже, що я трохи і йняла віри і не йняла, бо є багато таких, що цим самим піддурюють. Ну, я не йняла віри, аж поки не побачила, що він таки мене любить. От як прийшов один вечір, та як розмордувало його, як насівся ж він на мене, — я вже

й плакала й просила, а він таки одніє. Ну, він покляв ся передо мною, що він мене возьме і сказав, що зараз же й платок куплю, щоб не сумнівалась. Ну, так уже й було — і як я тоді таки й плакала дуже, а він таки не помилював. Ну, правда, платок купив. Так тіко я після того попоплакала, так мабуть із відро сліз вилила. Як тіко прийде ночувать, то я цілу ніч коло його плачу — так мені шкода, що він мене не пожалів.

Це було після великодня, а на осінь як поприходили із заробітків, то то він казав, що в осени я тебе возьму. Прийшла осінь, а він зараз після покрови оженивсь. А там постригли його в москалі, бо він був тоді некрут. А мені у щипівку наділи на голову очіпок. Що я попоплакала та його пополаяла, що він так мені зробив! Та я й забула, чи я перед постом оцю дитини найшла чи в піст; отак якось.

„Калиною“ називають дівочу плівку (Jungfernhaut).

42. З самої притули, коли ще калина не проломана, не може бути дитини.

а.

Такого у нас не поводить ся, щоб прямо всі люди сказали, що це з притули дитина, а хоч і бувають такі „случаї“ — так люди кажуть, що це брехня. От як іменно була така пришта з Палажкою. Вона тепер за одівцем за-мужем, а йшла вона за його покриткою. От як батько її побачив, що вона зачереватіла, то став її бить, лаять і прогонив із своєї хати: „А йди собі, куди хоч!“ Він був хазяїн і через те так ненавидів за те, що вона покрилась, бо це йому буде сором перед другими хазяїнами, що його дочка покрилась. Ну й сказав їй: „Хоч і за старця йди“, — а щоб у його дворі не привела дитини. Як раз і трапивсь одівець; прийшов сватать. Вона й пішла за його, хоч і не хотілось. Ну, як її батько настоював, щоб призналась, з ким вона його добула те байстря, так вона стояла перед ним навколішки і клялась, що „я цим ділом невинна“, каже „хоч ви мені голову одрубайте, а я не знаю, як воно до мене причепилось“. А пітім, як пішла уже заміж, то все чутка була, що в Палажки дитина з притули. Ну, люди проте не вірять, а кажуть: „І, вже! Бодай уже вона так на світі була, щоб таки воно од того! Прямо ото бреше нечиста сила. Так ото вона собі жила з парубком, та тіко то вона бреше, щоб її батько не так обіжав“. А в тім, хто його зна, як воно, — чи правда чи ні. Може воно й справді буває, що з притули дитина.

б.

Так само як про калину, кажуть і про циган. Доки вони є, то дїтий у жінки не буде.

Оба погляди не вповні вірні.

43. Дитина не зачинаєть ся від разу.

Про те, чи зачнеть ся дитина од одного разу, як ламають калину, так про це нема настоящего доказу, а так кажуть люди, що може быть, і кажуть, що неповинно, щоб це сталось. А в тім хто його зна, може і од разу. От звертають дівчата на москалів, як бувало розставляють їх по кватирях, і кажуть, що це ніби од їх. Раз переспала з ним, бо постій був тіко одну ніч, і од того дитина причепилась. А люди одні на це кажуть, що може й так, що це правда, а другі, що брехня. Звісно, не однаково думають.

Сей погляд і у Славян загально знаний, не опираєть ся на дійсности. Для заплодненя вистарчають і одноразові зносни: трапляли ся навіть випадки штучного заплодненя через перенесеня сімени в околицю полових знарядів. На тім тлі знає навіть судова практика кілька процесів.

44. Як чуєть ся дівчина, якій проломано калину.

На цей щот, щоб дознать ся, як чувствує вона себе, як поламали їй калину, хоч именно знавш, що воно в неї калина поламана, то ніяк, хоч би мабуть її й різав, то не признаєть ся. А вже од жінок можна як коли хоч не розпитать, то підслухать. А то таки й є такі, що й розказують, як вона чувствовала себе, як ламали їй ту калину. Це именно я чув, як балакали дві жінки про калину, та й я стояв коло їх і вони, хоч і побачили, то розказували — й прп мені ще гарячіш, бо це вже та собі хвалить ся про своє, а та про своє. Це було на весіллі, та саме як завели молодих та дуже довго чогось не виходило у їх діло, ну, так декотрі співають молодиці, а то балакають деякі одна з другою. Ці дві молодиці, що зо мною балакали, звать їх одну Параска а другу Марія. Параска й каже: „Ну, що воно видумало оцю калину та й морочить бідних людей молодих. На щоб оце єтіко клопоту? Ну так би привезли — тай нехай собі живуть. А тож ще заводить та дознавать ся, чи є там та калина і що вони там находять. Так хто

його зна? Я як ото пішла заміж, то вийшла нечесною, то цеб-то я дівкою її загубила, сю калину. Ну так именно не знаю, де вона ділась та калина. Ото иньча розкажує, що прямо болить довго, як ото поламають ту калину, і тоді прямо болить. Ну, а аж так і не примітила оце, коли вона й ділась. Може ви думаете, що я може або не хочу казати, що тоб то я дівкою була така, що, як кажуть, поділялась з хлопцями. Ну, то тепер же мені не страшно, я-ж уже замужем, мені-ж не страшно, або тут-же й нема нікого, щоб і підслухало. Ну хай-би я не признавалась за те, -- а що за калину, так именно-ж не брешу. Та прямо такн не чула, де вона у мене ділась, так не знаю, хоч би сце прямо як хто казав, що брешу, то мені прямо однаково. Як би я хоч замітила, де вона ділась, так тоді я хоч би думала, що може в у других; а то так, наче її і нема ні в кого“.

„Ну а я вже так не повірю, щоб не було. Я як дівувала“, каже Марія, „то мене тоді ніхто не обдурив на щот цього діла, то я як пішла заміж, так ото вже взнала, як то воно, як поламають калину. Прямо ото, щоб ви знали, що именно неділь дві буде болить. Не йміть нікому віри, що каже: „я не знаю, де вона ділась та калина“, а то именно дівкою загуби та тоді-ж і не признасться, щоб не стыдно було. А в тім, хто його зна, може в кому так, що й не чув, де вона дїнеться та калина, коли-ж такн мені не вірить ся. Уже-ж вона не родилась без калини, а такн вже, що воно там таке не в — чи воно там така перетика поставлена, щоб ніхто туду не ходив, поки не розлама, чи там така ниточка перепнута, чи прямо плїва така, цього я не скажу, як воно там зроблено. Ну таке воно там одним словом, що перечить тай усе. Бо як ішла гусаківська Приська за Гната за З., та то вже як завели у хлів, та то вже у Гната посуд нехристиянський, а вона дівчина була молода та ще й невеликого росту, так він то як почав ламать ту калину, так вона у крик, плаче та просе: Гнате, сердечко, не дуже! То тож видно, що болить, а другі кажуть, що нема: отож як би не було, то вона-б же не кричала, що болить; а то доходило до серця, що кричала з усієї сили. І воно-ж їй бідний довго болїло, коли так трудно було переносить із разу. А що то кажуть, що й не чув, де вона дїнеть ся, то то мабуть або дуже ярка та, що як розгорячить ся, то й не зна, де воно й дїветь ся, або ото не признасть ся, щоб люди не знали. Ну, це трудно надїятись, щоб такн не почуть. Це-ж я й по собі знаю, що прямо неділь дві болїло, а за других не знаю. Може й справді в такі, що й не чув, де воно й дїнеть ся. То така то штука“.

45. Молода піддурює молодого в коморі, молодий покриває нечесть жінки.

Ну от як заводять молоду та як уже прийдець ся, що ламає молодий ту калину, та як ото инча є, дуре чоловіка: хоч вона й нечесна, а каже, що я невинна, хоч именно чоловік догадаєть ся і знає, що це вона бреше. Ну тіко, що він не дуже виражаєть ся, а дума, нехай собі, як хоче, а я в цьому невинен; хай бере на свою голову гріх. Або й скаже їй, що „як що хоч брать гріх на свою голову, то бери, а на мене то нічого не складай ніякої вини: починай співать на свою голову“.

Що людей одурить, то це як раз плюнуть. Возьме, купить такого червоного як раз, як та калина, та там якось хитро покапа чи вбере ту сорочку як раз там, де треба, щоб була калина, — сказать значок, що в неї калина була неполамана. От люди бачать, що кров на сорочці є — то це-б то і калину вона додержала аж до цих пор. І щоб знать, що вона перед ними не бреше, то треба, щоб вона сама починала співать пісню:

„Темного лугу калина,
Доброго роду дитина“ і т. д.

От тоді підхвачують жінки, котрі прийшли, щоб узнать нарочито, чи молода чесна. От як молода перша проспівала, потім ці жінки, що дивились на сорочку, чи є калина, і ці як проспівують, то ті, що там стоять скрізь попід віконню та слухають, як перші проспівують, то ці вже так і підхватають і почнуть співать піснї, котрі до того придумані. І так підуть співи та гуки.

То неж так буває, як молодий скрие од усіх, що вона нечесна. А є й такі молоді, що каже: „Щоб я чорт зна кого покривав? Не слухайте її, бо вона бреше; вона нечесна. Яж знаю настоящо“.

Ну тіко такі случаї дуже рідко, а то більше покриває молодий молоду. Тіко їй скаже, що „починай співать на свою голову“ — значить, щоб сей гріх на їй окошивсь, а на його голову або на дятячу він не дозволя.

А що є вупують цю калину, то именно правда, бо люди балакають, що городський жид трахтирчик Шльома продав за одні м'ясиці на 25 рублів ції калини. І такі розмови про цю калину можна почуть часто при случаї, як балакають про калину.

46. Молода піддурює молодого в коморі, молодий не догадуєть ся.

Бував от ще й так, що як молодий такий, що не дуже вчашав до дівчат і не добивавсь, як воно те діло робитьця до тонкості, йому було байдуже про те, — так що хоч коли й ночував, то так собі полежав коло дівчини тай годі, а щоб розкоштувать та передумувать, то йому про те й гадки не було. Дівки дуже хитрі, як ото вже котра розбитна на ці штуки і знає добре хлопячу натуру й заходи тож розбитного хлопця і сама себе добре знає, що вона є за птичка. Так як уже ото приходиться йти заміж і молодий же як забере рушники, або так тіко запита, то на самий період іде ночувать для того, щоб хоч трохи одному другого знать. А після того, як що вже піде на дїрочки, щоб то вона „согласна“ йти за його а він її брать, то то з разу стараютьця одно другого узнать, на стіко є в кожного в голові. От як вона розібрала його, що він „матвій“ (це слово означа, що він нерозбирательний і в тім ділі як раз поніма тіко, як свиня в перці) і добре довідалась, що він її не вивіряє, а такий він же, от тоді вже вона добре зна, що це вже буде її верх. Як що вона хитра і то вже й підбира його в свої руки, сказать, глядить його, щоб він був на її руч. Скоро засватаєть ся і сватання одбудуть і повинчають ся, то вона ночує з ним аж до весілля, а все таки й раз не допустить, щоб він догадавсь, що вона вже доволі на ці штуки „розвита“ та тіко вона перед ним хитрує, щоб не видать себе перед людьми, щоб не було їй стидно, як вона буде нечесна. От для цього вона й придумує средства уже на самім ділі. Як прийдець ся, що заведуть їх у коморю чи деб там не було, як постеле старший буярин постелю, то її розберуть чисто з усеґо і кося розплетуть, останеть ся вона тіко в білій сорочці та як відьма. І воно тоді молодому стане якось погано, що недавно він бачив її такою, а тепер от якою. От остануть ся вони в двох; звісно, це вже дійшло до діла. Тут у неї є той припас, щоб людей одурить, а його то вона зна, що одуре. От вона якось ніг по хормі не розклада, а там їх іздави, а сама кричить, ойка і проси його з усїєї сили, щоб помаленьку, бо каже „болить, не видержу“. А установка така, що молодий повинен тіко калнуну поламать і доволі, а котрий допустить себе, щоб кончить діло, то цього пощитають безсовісним. От як вона покричала перед ним, посичала як гадюка, що буде вже, бо болить, то от вона його вже одурила. А те, що людей дурить, то вона вже зробила так, щоб ніхто не примітив. Туть обявляє дружкові, що вже кончено діло, тут же вона скинула сорочку і наділа вже другу, а ту дав тим,

хто прийшов з її роду, щоб знати, чи вона буде чесна, так само і з його роду дужче ще стережуть, щоб була гуртом не одурили. І тут же дружко має найбільшу власть до цього і він вважає ся найстарший хазяїн у цьому ділі. А потім передає на бабські руки. І вони як подивились на сорочку, котрим там слід було дивиться, то молода вже починає співати і сторожки підхвачують. І то вже по порядку пішло гуляння, вареною частування її завершило — і тепер вона молодця.

Звичай комори становив колись складову частину нашого весілля: тепер поволі забуваєть ся, особливо в Галичині і на українським Поділю. Ближші дані про комору знаходимо в численних студіях і збірках, до яких підсилаю: Volkov, Rites..., Ф. Волковъ, Свадбарскитъ обреди на славянскатъ народы, Сборн. за нар. умов. 1891 IV., стр. 215—223; Н. Сумцовъ, О свадебныхъ обрядахъ; Гринченко, Етногр. Матер. III., стр. 443 і д.; Чубинській, Труды IV., с. 434—455; П. Литвинова, Весільні обряди і звичаї у Черняхівщині, стр. 148 і д.; Николайчик, ор. сіт. стр. 395; Ол. Гриша, Весілья у гадацькому повіті. Мат. до укр. етн. I., с. 139; Дучинській, Свадебные обряды въ Ольгопольс. у. Подольской г. К. Стар. 1896, 501—522; А. Малинка, Малорус. весілья, Етногр. Обзор. 1897, N. 3, с. 126.

Про сей звичай у ньших Славян прошу ще крім студії проф. Вовка пор. Krauss, Sitte, с. 406 і д., 450, 457 і д.

47. Люди сьміють ся з молодого по шлюбній ночі.

Ще буває з усяким молодожоном, котрий вийде скоро після весілля гулять, і то вже як-раз іде між молоді мужики, бо вже од парубків одріжняеть ся. От він приходе до молодих мужиків, здоровкаеть ся з ними, дає руку кожному. Правда, з разу ще й хлопців не цураеть ся дуже, а дає руку при здоровканні. Ну тіко парубки зараз йому кажуть, що „ти вже оступиь од нас; не сходити із нами гулять та оженивь, так іди собі до жонатих, а до нас не мішайсь!“ То жених і каже:

„Та що-ж ви братця так мене дуже вностожавте? Яж такий чоловік, як і ви. Отже один тиждень назад я із вами й гуляв і вам дівчат підмовляв, а ви зо мною гуляли та мені підмовляли. І ми жили, не бились, не лаялись і ніколи доброї кумуанії не цурались. А це на тиждень розійшлись, та упять війшлись. Прийшов я до вас, як слід обійшовсь, поздоровкавь, поклонивсь, щоб усякий на

мене роздививсь, який я став, як оженився. Хто скаже як, чи я й досі вдалий, чи зараз став поганий. За це й не дивуйте братці ви мені“.

То то молоді мужики кажуть: „Ну, як (назвуть його на мення) схватив горячого? Чи дуже хрумало, як маламурив? Мабуть так ото хрящне як їж, то він тіко хрума, чи дуже тріщав чи помаленьку?“ „Та ви відумаете! Щоб же там хрумало! А може як у чиві жінок то й хрума, а я не розібрав, бо я з разу розігнався, не дуже й добивавсь. Так наче хрумало помаленьку, та то я не узнав“.

II.

Дитина до приходу на сьвіт.

48. Чому перше більше дітей плодилось?

Ось Ш.... ціж однаково, або К.... — це люди такі: не розбирає нічого; лізе та й усе. Кого не подай йому — скортіло і годі — він горячий, а про те й горя мало, чи будуть ті діти, чи ні. Своє робить — от і все. Це сліпа натура: от як Іван казав, як напали на його: „Хиба ж я винен, що я такий? Я своє зробив.“ А вона тож як каже: „Я не вдержусь ніяк“. К.... такн каже: „Упередше воно люди так не думали, а жили-ж по схочу-ж таки. І добре їм і жилось, бо тоді воїн було багато та людей треба було. Ну, то й тепер як би нас побільше, хиба-б і ми не позволювали-б усіх народів і геть усе добро-б собі забрали. А трохи-б і надбали. А як і весь світ зійдеш собі, то з ким воювати меш? І тоді треба вдержувать ся.

49. Нежурлива жінка.

Така собі була жінка, нежурлива все була. Дітей коло неї з десяток під ряд лежить, а з боку сама вона. А бідність у хаті!! Ані пилини чого їсти! Не журить ся вона собі. Лежить та й годі. А це чоловік лізе до неї... Зліз з неї... А вона й почувала, що гаразд пішло, в діло саме як-раз зійшла його плоть і каже: „Луплять ся собі діти, не дивлять ся, що не має чого у їх їсти“. Аж чоловік задумавсь її і каже: „Як і я лупивсь, то так мабуть казали“.

Одна селянка, яку я питав, чому у неї так багато дітей, відповіла мені: „Або то я винна! Та хлоп нічого иньшого не знає, тільки своє: коли ще до того більше наїсть ся. А мені то все одно, не буду му боронити“. (Ставчани п. Городок, 1903).

50. Звідки взяв ся чоловік.

„Люди од людей взяли ся. Знають добре всі, як почала ся людина: чоловіча та жіночина плоть збігли ся і злились у купу і цей злиток зостав ся у матері. То тоді з одної частини батьківської я вийшов, а мій знов батько вийшов з плоти діда і баби. Виходить, що кожна людина вийшла од людини“. [Пор. N. 39].

51. Погляди про початок чоловіка і людей.

З гарячу, як спитать кого: „Де душа ваяла ся“ або „де ти взяв ся“, то одразу скаже „Бог дав“. А як почать доконувать ся і розкладать аж ніби на пальцах, то і почнуть усяк витолковувать. Зараз скасують оце балачку про те, що душі од Бога, що людину Бог дає. Скажуть, що то воно казку так видумано і старі люди держали ся того, але тепер уже знають, що казка казкою, а діло ділом. Розказали зараз на самий перед казку про те, з чого плодили ся діти у людей, поки ще не вмiли робить дітей — себ-то казку про „Бзделика“. Нагадували також другу казку про Коти-горошка, як там з горошинки виплодилась у людей дитина і що з неї буде. Розказували, що є й другі цоговірки про це. На приклад розказують, як Бог зробив перших родичів та з чого люди повелись на сьвітi. Та тепер тіко знають, що колись про це розповідали, а тепер того нема, позабували люди, чи що.

Тепер з казок сьміють ся і не вірять їм, щоб так коли зачинав ся чоловік чи жінка. Як стати допитувать ся дужче: „де-ж та душа береть ся? чого таки тіло стає ся живе?“ то почнуть усяк виводити кінці. Звертають більш на те, що людина з теї плоти, що батько з себе випустить у матір. Плоть ся була вже і у діда і у прадіда, а душі в ній звісно не було; десь інде мала своє приставище. А вже з чого той самий перший чоловік увзяв ся, що з його мир увесь почав ся розмножувать ся, то це вже якось химерно, мабуть до того нігде не було людської плоти, пошкожої на ту, що тепер є. І чом і тепер так само людина не з'являєть ся, як той перший чоловік? На що-ж воно змінено усе? Цього не доведуть кінця. А як одкинуть це все та зупинять ся на тому, що воно так і споконвіку люди собі множать ся, як оце й тепер, що то краю і не було ніколи і що люди перш не такі були, як тепер і що покоління усе переводить ся на ниче, то тоді уже більш усе виражають, що воно людина, як уже зйдуть ся чоловіча плоть з жіночою, почина собі разом виростать у чоловічу форму і собі душі живої трохи возьме то з матері, то трохи і батькової, бо мабуть

і в батьковій плоті є щось таке живе, що воно і розростаєть ся собі разом і за дев'ять місяців ото вже й готове. Кажуть, що і зела оті усякі, билінки тощо, то теж мають собі і жінок і чоловіків, і садовина і ліс не будуть кажуть родить, як не має там хоч одного деревця внакшого полу: от-же в шоввуна і шовковиці.

А ото на яблуні сплітають ся дві гилляки; то люди і собі дуже запобігають цього ластя і прутиків. У нас то й купувала баба, бо вкрасти трудно через собак. А як би можна, то геть розкрали-б ту деревину знаючі люди, щоб варить її і напувать тих, що або не люблять ся або не мають дітей. Почнуть багато приводів усяких прикладать. То ото й виберуть, що наче воно з природи все береть ся. А то й такі знаходять ся, що кажуть, що ото воно все на розумови лежить; схоче собі людина мать дитину, покоління, то він собі добере скуства, як її мать, а не схоче, то так знайде, що робить, щоб її не було. Бо цеж усім видно, з чого воно це заходить на людину. І ото всі так і вірять, що як і в усякої ото билінки, чп худоби, в свов насіння і з його і виросте що небудь на те насіння похоже, так і в людині. Тіко там може воно цього й не бачить, а людина бачить і зна, що воно і з чого буде, от і стережить ся або робить, як схоче собі. Це всім так видно, що як запитати то й одвічають: „Хиба ти не знаєш, з чого ти взяв ся або з чого у тебе візьмуть ся діти?! Щей питаєш!“ Мабуть люди не багато роздумують, а те, що бачать, те й думають. Усяке знає, що з теї плоті, що впускає, як роз'ярить ся саме чоловік у жінку та як і вона разом з тим дуже роз'ярить ся і собі те-ж спустить плоть у один час, то вони як зійдуть ся разом, то змішають ся. От і почне вже тоді з того зливку іти жінці на поступки.

То й усе, що можна довідать ся од людей про це діло. Їм і думки наче про се не має; наче усе так злегка і по простому робить ся. І дивують ся дуже, коли їх розпитувать про це. І не одному прийде це на гадку і почне розказувати свої мисли. Але і той зверне швидко, до краю не дійде і аж сплуне та махне рукою на те запитання. А як так де при веселі, що усім то чогось весело, то ото і нападуть: „Хиба-ж ти не знаєш?! Адже-ж маєш дітей, то спитай у себе та й у жінки своєї, як воно“. А з гарячу, та ще при чужому кому, то таки найшвидче усяке скаже: „Бог так дав!“

От і що коли про це приходить гадка. Як заведе чоловік з жінкою ляять ся через злидні та за дітей, то зараз почне чоловік винуватить жінку, що багато дітей, а нема їх чим годувать:

„Понапложувала їх сяка така дочка“. Вона-ж зараз й одказує йому : „Хиба я винна, а ти хиба не винен?“ От і дійде до того, хто винен! Умішають ся і старіші, як є у хаті, і почнуть ся змагання, хто винен, що так часто діти родять ся. Звернуть тоді на те, з чого вони заводять ся, що за причина. Краю не доводять, одначе дуже часто беруть ся розсудить цю причину. Одначе пиняють на це, що обов гаряченькі, здоровенькі і що плоть їх збіглась у купу. Коло цього і найбільш вертить ся людська думка.

Розказують також, що діти можуть бути і з землі. В землі є ото „дух земляний“, то й то щось воно означа. Може з теї хмарної плоти та з земляного духу і вийшли люди. На що-ж ви смієтесь? На щось воно є і те!

А знов, як дитина де розкричить ся, чи коло церкви чи коло хати, то вже мати й нарікає: „І! Хто вас і видумав, то й не добрий чоловік“. Це часто не од одной матері приходить ся чуть у слободі. Часом короче котра скаже: „Лихий вас і видумав“.

Початок людям по загальній вірі людей дали боги: погляд сей так загально знаний, що не потребує наводити примірів. Побіч богів в добрім значію того слова кладуть декуди і злих демонів (у нас чортів) творцями чоловіка. Сліди сього бачимо в наших записях, а подібне читаємо і в Откровенію Меєодія Патарского: „Съдѣяци (монахня) въ келіи своей, услышнѣтъ въ виноградѣ своемъ птицу, поющу таковыя пѣсни, пже ни оумъ чловѣчь възможеть разумѣти. Она же, открывши оконца, и хотя обозрѣти птицу, птица възлетѣвши и зашибеть ея въ лице, черницы тоя, и въ томъ же часу зачнется у нея сынъ пагубѣ, окаянный Антихристѣ“ (Веселовскій, Опыты по исторіи развитія христ. лег. Ж. М. Н. Пр. 1875 Май, с. 72; І. Франко, Памятки т. IV, стор. 278, 289).

Бог сотворив чоловіка з землі; вже висше стрічали ми подібний погляд у Греків, де земля могла навіть приймати мужеське сімя і видавати дітей. Звідси загально називають людей дітьми землі.

Досить часто стрічаємо ся з віруваннями про походжене людей від звіврів або від рослини. Перший погляд подибуємо особливо часто у австралійських і американських диких народів, а у нас в Европі в роді пережитків давного світогляду в деяких переказах і в дуже многих казках. Знані казки про Медведеве ухо, героя уродженого від Медведя, розширені по Славянщині і поза її границями (Пор. пр. Драгоманов, Малор. н. пред. и разс., 255, Афанасьевъ, Р. Ск. VIII. 586, де паралелі, в збірці Шідді-Кур, Етногр. Сборн. VI. 21, і т. д.). Тут належить рад казок про Су-

чича, себ-то сина суки (прим. Чубинський, Труды II., 252, 256, Сученко, Nowosielski, Lud ukraiński I. 254, Сучич і т. д.) а дальше ряд казок по походженю героїв від kota, бика, корови і т. д. (Докладно розібрана ся тема Потебнею в його праці „К исторіи звуков русск. языка“ III. с. 68, 83 і доп. в розділі „Слѣпород, слѣру Mazur, Сучич“).

Ростини уважають ся також донекуди батьками людей. У Чубинського (Труды I. 145—7) в прим. натяк на се, що Бог сотворив жінку з рожі і взяв її на небо, а Адамови зробив відтак з ребра Еву.

Хотай приймають ся звичайно, що до запліднення треба доконче мужеського сімени, одначе в казках надбуємо часто погляд, що дитина може зачати ся штучно. Передовсім грають тут велику ролю овочі, які або їсть ся або лише нюхають ся. Наведу кілька примірів: Новакови порадили соколи, щоб дав жінці яблуко, зірване з яблуні сьв. Петра, а стане вагітна (Marienescu, Novak und Gruja. Ein rum. Volksepos. Ethnol. Mitt. aus Ungarn IV. с. 77—8). Чарівниця дає неплідній королеві яблуко, яке запліднює її (E. Teza, La tradizione; R. Köhler, Aufsätze über Märchen u. Volksl. 1894 с. 27—8). Про запліднюване яблуком іще у Köhlera, Kleinere Schriften II., с. 199, зернами ib. I. с. 175, 179, 369, 512. З фалюса *Ardista* виростає мітдал, що запліднює в купели німфу (Braun, op. cit. с. 113); з його крови виростає гранат і запліднює Нану (ib. 114). В казці про двох братів стає королева вагітна від априкоз і від тріски, що впала їй в рот. Ісус зачинає ся, коли Марія понюхала лїлію. З XII столітя знаємо старо-французьку віршу, в якій оповідають ся, що сьв. Анна родить ся, коли її мати понюхала дерево, на яким був розпятий Христос (Веселовскій, Отчетъ о 22 прис. нагр. Уварова, в розборі творів Чубинського, с. 13—17). Нюханє цвѣтів має також часто велику силу. Марє зачав ся за діткненєм цвѣтом (Ovidius, Fasti V. 229), у Пентамероні приходить Ліза на сьвіт через листок рожі (Benfey, Kleinere Schriften III., с. 75—76). В португальській піснї „Donna Ausenda“ дотикають ся дівчина зіля перед дверми і вагітнїє (Wolf, Rosa de Romances с. 97); в иньшій піснї спричинюють се лїлії (Wolf, Primavera, с. 66, A. Kaufmann, Die Gesetze Königs Alfonso des Weisen. Z. f. d. Myth. 1859 IV. с. 190—1), подібно, як і в одній казці Basile (II. 8 „La sciavotella“). Запліднюють ся жінки і рибамн, прим. княжна в ісландській казці петругом (Bartels, Isländ. Brauch) або в польській казці у С. Цішевського (Krawkowiacy 1894 N. 51, і численні до того паралелі наведені Полів-

кою в Čas. Čes. Mus. 1895. с. 356, між инь. і з Чуб. II. 252, 256—7). Більше даних цитує ще Köhler, Kl. Schr. II., с. 241 (штучною м'яса, рибкою) I. 369, 387, Liebrecht, Zum Pantschantantra, Jahrbuch III., с. 153, Веселовскій op. cit., Benfey, Kl. Schr. III., 75—76 і т. д.

Повстання в гороху знане з популярної казки Покотигорошок, до якої паралелі наводять Гринченко Изъ усть народа, с. 447—8, J. Moszyńska, Bajki i zagadki ludu ukraińskiego, Zbiór IX., 97, N. 7.

52. Мужеське насінє.

Чоловічий плід називається „покладом“. Поклади ці робить чоловік. Так думають люди. І на йому все це й зависа. Йому не вказано, скіко він повинен зробити за свою цілу жпзнь, а скіко схоче, скіко здужатиме! І вивуватять більш у цьому чоловіка, як він приведе на це жінку. А вона аж кладе поклад, аж як вивосить уже в собі. Тоді вже їй самій призначено це робить, а тепер то на чоловікови лежить ця признака. І він і розпоражається цими покладами. А відтак, то вже її річ: тоді вже більш винною остаєть ся жінка. Як негодить ся чоловік, то вже всім буде видно, і батькови і матері і другим, бо жінка сама похвалить ся. А як у його справно все, то і про себе вона теж не вмовчить; через те не раз і лайка між сватами буває.

В цьому покладови вся сила; одначе, щоби було яких приміток багато або знахурств до цього од знаючих людей, то не має того. Оце й саме мент якось покидають на волю його самого. Буде — буде, а ні то ні — така вже тоді й пісня буде. Кажуть, що деякі матері навчають невісток або дочок, щоби не вставали і не ходили зараз з постелі і не брались за важке, як саме ввійде в неї чоловіча плоть і вона почує, що й її спустилась тоді. По скотині замічають. Як у важку роботу брать ту корову, що тіко що одходила, то спустить з себе поклад і приплідку не буде. Добрі хазяїни то цілий день той не запрягають, а потім до трех днів не запряжуть. Але є й такі, що не дивлять ся на се. Роблять тай усе; а як яка тай удержить у собі поклад, а яка то й згубить. Так ото по цьому і на молодих молодичь однаково кажуть і навчають їх глядіть ся. Звуть, як коли цю жінку сировою („сирова мабуть була, то вода чи стужа її взяла“ — кажуть тоді баби) і не велять їй йти ў воду, бо заболіє, кров збунтується і буде лихо і не буде в ній плоду. Звісно, найбільше конопель боять ся мо-

чить і йти босою в осени через воду. Багато повівечилося жінок, що жнуть у воді траву на весні і мочать коноплі у восени.

Шепотів, заміток не знаходять ся у цей час.

53. Що роблять, щоб був хлопець або дівчина.

Щоб тепер ще можна що подіять, щоби була дівчина чи хлопчик, то цього ніяк не можна. Не можна і пізнати, на що цей поклад повернеть ся; це в божій таки силі криветь ся і чоловік цього ніяк не вгадає. Є, що щось роблять, як оце не має сина а його хочать, та не визнаєш, що. Є, що наймають і вчитують на голові, щоб було по їх думці. Сьміють ся часом люди, кажуть: що ото він її дужче любить, як дочки самі, або вона його, як самі сини. Часом то й на те звертають, що чи я плоть на перед вийде і чию обхопить, то то на те і піде: як жінчина увійде у перед, то буде дівчина, як чоловіча — то хлопець. Але це здогадом і сьміхом кажуть: та ще й чуть доводило ся од дуже молодих людей!

Бува вироджують ся з тих покладів несовершені люди, або дуже совершені: або силачі великі, або недоносчата-семаки, або опиряки всякі або і на обмінча перейде. Цього тепер люди ніяк не догадають ся і не пізнають ві почім, що воно має бути. О так на божу волю все здасть ся. Зайшло на дитину, але яка вона вийде, то хто його знає. І анї не роблять нічого проти того і не стережуть ся: так собі ждуть на те, що буде. Тіко старі люди розказують, од чого то воно на такі люди переходить і все більш на жінок повертають та на уремя, що таке підійде.

У нас думають, що родичі можуть запліднити, коли мають волю і можуть після охоти видавати хлопців або дівчат (Мило-жевић, Песме, с. 184; Когеніс, Život, с. 137). Загально думають, що пол дитини зависить від пристрасти подругів; хто пристрасніший, за тим іде дитина. Сей погляд розширений по цілій землі і сягає дуже давніх часів. З ним стрічаємо ся в Тальмуді і у індійських лікарів (Т. Гринцевич, с. 67., Schmidt, Temesvary с. 33 і д. Ploss, с. 475 і д.). Побіч нього знають і уживають люди багато иньших способів. На Україні вичисляє Гринцевич, с. 67—8 слідуєчі способи: 1) коли жінка хоче мати хлопця, держить мужа при зносинах за праве яйце; 2) зносини зараз по полозі приносять довжку; 3) пите в вині порошок з матиці заяця причиняє ся до уродження хлопця, а 4) з яєць поросят до уродження дівчини. Се, розумієть ся, тільки незначна частина того, що знає народ. Най-

більше примірів відносить ся до самого акту полового. В Тиролю сплять тоді мушани в черевиках, деінде в шапці, ближе голов ліжка (хлопець) або на своїх гачах, або в намащеним членом. Правий бік приносить хлопців, так само при зноснах з боку. Українці в Сагунах, Вороніжської г. знають, щоб не класти ся з жінкою з лівого боку, бо буде дівчина. Приписують також держати при зноснах ліву ногу коротше, а буде хлопець (Жив. Стар. 1905, 163). Залежить багато від часу і від погоди: коли прим. паде дощ у часі зносни, то се віщує в Німеччині дівчину. Коли чоловік засьмієть ся, то буде хлопець (Lovretić, Otok, Zbornik za nar. život i obič. juž. Slav. II., с. 309, там-же цілий ряд приміт). На Угорщині буде дівчина, коли жінка засьмієть ся або зробить шпилькою діру в одіжи мушани. (Тем. 32). На Галицькім Підгіррю знають спосіб на те, щоб парубковн не став: устромлюють голку з відломаним вухом у сорочку (Франко, Віруваня с. 188; пор. K Gauss, Volksglaube, 170). На Покуттю думають, що коли жінці смакує, то буде хлопець (Kolberg, Pokucie III., с. 174). Кладуть також декуди всілякі знаряди під ліжку: багато де чого знають знахарки (A. John, S. u. B. с. 158, Kreuzschnabel в першу ніч). Жидівок в Будапешті, коли опускають очищуючу купіль мікву, дотикаєть ся хлопець при дверех, щоби при слідуючих зноснах зачав ся хлопець (Temesváry, 5). Багато сили має містище. Його викидають у воду (Glück, в Боснії, с. 411, де інші приміри) або дають псам, щоб дістати хлопця (Segel, W. ib., с. 58). Від захованя жінки залежить рівно-ж багато.. Декуди є приписи, котрою ногою ступати до ліжка; у Суагелів як жінка засне при зноснах, уродить ся дівчина (H. Zache, Sitten u. Gebr. d. Suaheli, Z. f. Ethn. 1899 XXXI. 64).

Пол дитини роблять також залежним від стрічі: в Сагунах прим. думають, що коли при стрічі засьмієть ся жінка, то буде дівчина, коли розгніваєть ся, буде хлопець (Ж. Ст. 163).

Щоб мати хлопця, про се вже думають дівчата перед вінчанем і уживають всіляких чарів. В Герцеговині привязують на голе тіло зарученої дівчини мужеський пояс (Grgjić-Bjelokosić, 610).

Багато способів уживаєть ся на самім весілю. В Чехах бють хлопці молоду шапками. Загально розповсюджений звичай класти молодій на коліна хлопця підчас весіля: се робили в Індії, а також нині роблять се у Кашубів, Сербів, полуд. македонських Болгар, у Москалів і у Українців на Україні і на Угорській Русі (Ploss, W. I., с. 580, Сумцовъ, О нар. воз. с. 70—71).

В Герцеговині кладуть дитину мужеського пола до ліжка, заки молоді покладуть ся спати (Grgjić-Bjelokosić с. 611).

Тамже говорять молода при вінчаню імя судженого і шепче: „Кілько маєш зубів, тільки най тобі приведу хлопів“ (ib. 611) або робить се дома, згадуючи про хатні кути.

54. По чім пізнати, що жінка зайшла на дитину.

Пóступки. Як зайде в жінки на дитину, що вже воно зашветь ся в їй, то то в нашій слободі кажуть зараз, що жінка на поступках. Так само і на дитину ту кажуть, що ше тіко що на неї заходить має, що воно на поступках було, або що ходила ним, ще як на поступках була. О так кажуть. Так ото й кажуть усе „поступки“ тай усе, як де зайде мова про це діло. Може де по других слободах і инакше як хто каже, а в нас то ото так. „Поступки“ тай усе. „Чи звінчана, чи й ні, а вже і на поступках ходить“. Тай так ото і на людину, як коли посьмішку зробити хотять, то і без цього кажуть: „Мабуть на поступках“. „Гляньте лиш, як допав ся“, скаже хто небудь, як де уже хто що їсть або пє. Така приказка й зашла уже звід'усіль.

Може дехто між письменниками то й каже замісь „поступки“ — „зачаття“. А прості люди не чуть, шоби казали так. Хиба хто як до съвятців що звернеть ся та до церковного, то тоді і скажуть инакше. Як припада оце уремя, отак після Миколая Зимного у три дни перед Ганниним Зачаттам, що тоді почуть можна замісь цього слова поступків та зачаття, бо усі цей празник знають і глядять його дуже, щоб не робить чого на його, бо то кажуть зараз, як що хто робити ме на сей день, не встережеть ся, або і не знатиме, то ніколи не минеть ся: непреміно вовки у дворі шось пошкодять. А найбільшті його глядять ся, шо худоби держать ся. Отоді то так скажуть, а на себе ніхто так не скаже. Ог як пригадує хто, що коли було, то й скаже: оце було на Зачаття. Ото вже й знатимуть усі, що це після Миколи в тридни. А як же хто хоче що сказати про кого, як на дитину в кого заходило, то тоді скаже, що тоді мов поступки ще були...

Чого то вже воно так люди кажуть, що як зайде в жінки на дитину, то кажуть, що то в неї поступки, то цього дознати ся не можна. Ніхто про це й не думає ніколи і через те й не скаже. Як присікати ся дуже, щоб так подумав хто, од чого то воно поступками звуть, як заходе на дитину, то ото скаже: не за нас же це установа ця зайшла, а так здавна заведено. От і все.

Н., як спитати і його, щоб сказав, через що поступки кажуть, як дитя має зародити ся, то він каже: „Мабуть через те, що усе підступа тай підступа на ту дитину, поки так і вилупить ся, зви-няйте, воно“.

Неділь п'ять або і шість, а найскорійше на шості неділі, як стане вже дитина, з часу, як ще тіко що на його поблагослови-лось, ото все ще будуть казати „поступки“, і на шесті неділі це вже саме найчастіше так будуть казати; через те так, що тепер найвидніше вже для всіх, що жінка починає вже бути „такою“ (непраздною; „така“ — це так і знають люди, що воно вказує на беременність). І сама вона не сховаєть ся тепер од людей і люди мусітимуть її вже бачити аж тепер, що вона буде з дитиною. Так уже воно заведено. А до цього часу ще вона, як не носить ся з язиком, то тіко сама і догадуватиметь ся, та може хатні, хто старі-ший на ці штуки, то довідаєть ся.

Хатні довідають ся лучше всего по чому. Зараз же, як тіко що плоть пішла у діло та не змарнувала ся, то от не в свій час будуть цигани. І ще такі силні, що хочби і припали і під той час, як і все вони бувають (хоча Бог його й знає, чи тоді під це, та все бувають цигане, чи може зайти на дитину, чи ні ще), одначе сліпе хіба по цим циганам не розбере, що́ це буде. Такі вони силніші проти тих¹⁾. Що вже стає жінка на поступках, це замітити можна і по тому, що вона замнеть ся якомсь, стане такою завялою, що аж прихворіє наче. Як коли хвалить ся яка, що не здорово їй, то прямо так і угадують: „це з поступків їй стало“. І ото вже їй, як і дитині тій малій бува, чого заманеть ся, чи як у хворобі воно чи й так, так однаково й їй: не безпремінно чогось забажав. Спершу їй чогось схочеть ся, вона й сама не знає чого, се знає тіко, що хочеть ся чогось; а далі то вже й пізна, чого дісно їй треба. То все марудила так наче, а це вже ось і зна чого їй треба. Буває, заманеть ся або кислиць квашених, або калини, чого, звісно, їй не йде на душу. Всі це вже й знають, що як на поступках жінка, то їй чогось заманеть ся і як дуже чого їй, каже вона, хочеть ся, то через те ото, що вона на поступках. А через те й склалась при-казка поміж людьми: „Закортіло, як на поступках, брать!“ Як коли, то так і сама про себе людина каже, а як коли, то другі

¹⁾ Як тіко почне заходити на дитину, то перша замітка — зараз з'являють ся цигани. Потім вона зараз скида що сорочку, що з циганами, і надіває другу, і як уже більше не буде циган, то це значить, зайшло на дитину. Це вже циган не буде, аж поки най-деть ся дитина. Прим. автора.

про неї так скажуть. Оце дуже чогось схочеться комусь, і як попадеться ся вже тоді до того, що схотілось, а оце і в воно, то і не втерпить, щоб не сказати: „Схотілось як на поступках“ або як другий хто: „Ну й допавсь, наче на поступках“. На заробітках як до води хто допадеться ся, то зараз і прикажуть ему: „Щоб не довго“... А воно на поступках так дуже ото чогонебудь закортить, що не вдержити ся, треба йти десь хоть добути, як у себе нема. Оце молодичка, як припало вже дуже їй чого, а в неї нема, іде зараз до сусіда просити, щоб дали. А вже певно вона йде до таких, що за добре знає, що є¹⁾. І нігде ніхто не закриває ся од такої жінки нічим, а беззаперечно дадуть, чого вона попросить. Другому кому то й за гроші не дадуть, а отакій жінці одразу, не сперечатимуться і дадуть. Хиба не буде справді того, що вона попросить. Часом буває, що не догадаються хазяїни, через віщо то вона просить у їх, щоб дали, і пошкодують дати, а потім нагадають: „Це-ж, мов, мабуть вона через те й просила, що їй на поступки пішло уже, а ми-ж то й не дали“. Тоді враз же доженуть її, як уже та пішла, або й до хати їй одішлють і вже якось там виговорять ся перед нею і вибачать ся, що забули дати, чи як... Дуже незвичайно, кажуть, такій жінці не дати чого там, як та попросила. Дуже бідкають ся, як не догадаються, що це через те їй пристало попросити; або, гляди, і знають, через віщо це вона просить, та не мають того, що просить. „Боже мій! а вона-ж ото на поступках, а ми так і одирали її!“ А то таки ще й те багато помагає ото, то люди усі часто вірять, що як нарешне, чи там як, не дати чого така жінка попросить, то зараз заведець ся нечисть всяка у їх в одежі, налетить у скрині: міль, шашлі. Або і без цього лиха сама одежа і всякий вкрам, який є, чи й полотно, то чогось попадається ся, поситить ся, поділить ся і пройде ні за віщо.

Примічають і по тому ще, що зайшло на дитину, що хвалить ся сама таки та жінка, що її наче зага почне цекти і в животі наче здимається у неї.

Більш ото ні по чім уже і не впізнають, що це вже на поступки заходять жінці, бо й у самій тій, що на поступки їй став, не має таких явних замінних перемін.

Як заїде на дитину, так байдуже, нічого не помітно, ніякої переміни в животі, аж поки й поступки минуть ся (до шостої неділі-б то). Так буває деколи, що трохи живіт заболить, ну таки не

¹⁾ У сподобі, усячина. В кого то є, то відомо людям своїм, бо то-ж і огороди знають кожного і що в кого й посіяно було. Прим. ав.

важко до шести неділь. А в шість неділь зайде на поступки, зараз стане трудно і чогось схочеть ся їсти. Так що з роду не втерпиш, треба його десь достать. Як наїснсь добре того, що скортіло, то тоді вже його не хотітиметь ся, а все кортітиме чогось кисленького од самих поступок, аж поки не „почуєть ся“.

Чи первістка вона буде, чи за другими вже покладами буде жінка, однаково дієть ся: і ті самі примітки і замітки і лихо однакове. У первістки повинно все це, як у її пугтях ще нове все, почувать ся прикрише їй. А як привикне, то все далі буде її привичніше і не так її забиратиме усячина. А на щот того, що як себе слабіша на здоров'я і міцніша почуввають на поступках, то трудно щонебудь сказать: звісно, неоднаково воно і тій і тій почувваєть ся. Ну більш мабуть од природи чинить ся. Якої природи, чи палкої чи ні, так і почування ті. Так і з животом. Одначе на поступках діло не трудне. І ніяк не можна сказать, щоб і весело було, або однаково собі, як і в деякої ведеть ся, у здоров'ю і в поступках. Поки того „лиха“ поступків не знаєш, то здаєть ся, он як гарно добігти до цього, а довідаєш ся, то воно щастя ніякого не має в тому. Для дівчини то ще сором який! А для жінки це однаково. Перший час на поступках, то це тоді дуже про себе мислить жінка, з голови їй не сходить. Оті невідлучні цигани, що вже віщують на дитину і оті зміни!

55. Як чують ся родичі, коли жінка зайшла на дитину.

Про те ¹⁾, як тіко стане їй на поступки, зараз же й скаже чоловікові про себе. Чого то вже воно так, незвісно, а тіко так воно чогось буває. Хоч би й не до любови одне одному було, як брались ще, або хоч би й сердились чого одне на одного, то не втерпить, щоб не похвалить ся чоловікові. А як похвалить ся, що вже вона стає такою, то хоч би й як сердились і не любились, то він зрадіє і, буває, помирять ся після цього. Обернуть ся якомсь після цього душа у його, а у нячих то й на довго. Стануть якомсь більш надумувать ся і більш поважать одне одного. Найбільш це буває, як в перше ще на поступках вона.

¹⁾ Інча річ про дівчину, як прогрішить бува, то й то і ця радіє, тіко що не має кому через сором похвалить ся. Здушує її і те, що це-ж вона гожа на людину, і те, що нема-ж з ким поділить ся. Хиба в лайці, як дорікають на неї, то ото цупне: „Ти не приведеш, бо неспособна“, або: „І ти б привела, як би по божему жыла, а то ти знаєш як живеш?!“ Прим. ав.

Найбільш це буває, як вперше ще на поступках вона. Воно і за другими так поводить ся, та тіко тоді вже вони привичнійші, це вже їм і незамітно так дуже. Через те й кажуть батьки та й матери, як умішають ся в дитяче діло: „Хоч і не знають ся, а про те поживуть, діти на лад зведуть“ або „Хоть не до душі, поберуть ся, дітки будуть, помирять“; „дітки зголублять, як будете жить, сину, чи там дочко, як розживетесь на їх“ — кажуть деякі батьки або матери, як усовістюють которого з дітей, щоби ішло або брало. — А воно й так: оце, гляди, й висватають і не знехотя поберуть ся ті, а гляди, дітки настануть і живуть як у ладу! Тим то воно й так, що так треба зрадїть їм при поступках.

І радїють; обоїм стане гарно у душі, того мабуть, що вони ніби уже батьками будуть. Найбільше це буває, як у згодї та в достатках живуть, та ще як у перше ці поступки.

Ого, як замітить себе молодиця тай її замітять, що вже вона стає вагітною, на поступки їй йде, то так ото як похвалить ся одно одному, та більш після того і не думають про се. Може іще який раз перемовлять ся собі у двойкох, та так на словах і діло стає. І звичайв при поступках нема ніяких.

Не має, щоб або бабу звали, або людей розпитували, як і що, може таке треба старать ся ще на поступках, щоб дитя було таке або сяке, щоб матерї що казать під ті часи. Не чуть нічого сього. Про це ще наперед усяка, ще й дівкою не ставала, знає й чує і вже тепер не треба їй нічого цікавить ся тим ділом. Хйба ото побалака, чи справді це вже воно поступки у її, чи ні. Може бути, що де де і з чоловіками про се балакаєть ся. Довідають ся собі, що це вже на поступках діло, тай живуть от так собі далі, як Бог там дасть. Хйба ще коли під случай похвалить ся молодиця сусідї добрі або й подрузі або й матерї, як в, та як трапять ся, то може й бабі якій признасть ся про себе і може й дещо попитаєть ся у неї, чи не робили чого люди у сей час у старовину і чи їй не треба чого зробить? Але не чуть, щоб що небудь робили у нашій слободі. Котра таки хитріша дівка чи молодиця, то та знає звичайно й од уроків й од полегкости; от і наша молодиця Н... усі замітки знає. Звісно ото всім, що жінкам вагітним і з малими діточками треба усе при собі носити залізо і приказувать, як тіко можна де вже сподівають ся, що щось буде: що або така людина нагляне негарна або хочби путня людина, то скаже таке щось, що аж зазіхне; а буває й уремя таке підійде, то ото й треба стерегти ся, і під другий час усякий, а то й під поступки таки треба глядїть ся. А до всячини воно знать годить ся, не пошкодить воно.

Хятріша, то не забудеть ся. одмовить ся нишком собі, як де заїде балачка про її, або яка погана людина зачепить побалакать чи на ополотці чи там по дорозі йдучи. То та вже і одмовить ся. А як ненароком хто накинне оком і щось або подума таке погане або й прикаже, то на те в залізо, і деякі то і не розстануть ся з ним ніколи. В мирі так не проживеш; усякі в і люди й очі і уремя всяке в; треба й знатя, щоби прожнтъ, а хто не зна, нізачо погн-батиме.

56. Час вагітності у жінки. Назви.

З шестої неділі од поступок стає жінка тягітною (вагітною). Так і кажуть таки „тягітна“. Часом або найшвидче ото, як жінка уже не порожня, то звать або „такою“ або „беременною“, або „важкою“, не розбираючи у мові, чи це вона ще тіко на поступках, чи вже і вагітна стала, чи так уже й почувалась, чи може така, що й не перегнеть ся вже сердешна. Так кажуть звичайно, але як прийде ближче розбирать діло, то вагітною називають таку, про яку ще не знають, якою вона стала, а знають тіко то, що не порожня.

Ото вже як помітять на поступках, що вже на дитину зайшло у молодиці, то вже й знають, що вона стала вагітною. Щоб сказать, як воно тоді тій жінці, то це трудно; і сама вона цього не розкаже, як слід; не зведе до купи всього. Знає тіко і не буде й таїть ся, що деколи приболить її у середині і то так, що ніби й не чутъ, шо воно там в. Воно й тут по здоров'ї дієть ся. Та, що здорова на все в собі, тій байдуже. Несчуєть ся, коли й виносить в собі; і важкою робить не боїть ся і їсть, що попало. А дрібна, та ще з вередом яким, та вже труднійш буде виношувать його. Гляди, коли неколи, та й скривить ся або й до їжі не дуже вже охота буде.

Цей жіночий час, як вона стає вагітною, найтихший і найспокійнійший для неї, аж доки не почувть ся. Од поступок до часу, коли почувть ся, нема ніякого предвіщання і циган вже немає. Тіко думки приходять всілякі. Одначе наші жінки з тим лихом звичні і діти вже якось неначе привичавні до цього: і їм це байдуже. Кожна дівчина, ще як кукля мостить, про це вже надумалась доволі; а стала дівувать, то мови мала, скіко треба і чула всього про дітей, як то матерям із ними доводить ся, поки виносять в собі ту людину. То тепер уже, як стане сама на цій добі як раз, то не буде ніщо там їй страшне.

Є, правда, такі, що вирости у батька в заперті всякім, без матері або в наймах де, що її не пускали нікуди, а в хаті нікого нема. То отакій у ці пори ніяково якось робить ся і тяжкі такі думки заходитимуть до неї. Часом, кажуть, і сниться ся буде їй усячина, не гарне таке все або дуже страшне, або щось незвичайне. Тоді старасть ся людей знаючих; шепчуть ся з нею, виливають або здійсмають який пристрій.

Але таких дуже мало у слободі наші.

Кажуть, що є такі страхполохи з роду: таке вродить ся, що і свого тіла боїть ся і стидить ся всячини. Така була ось N., та проте за першим не зродила його як слід, а друге каліка було, а оце ще й ростуть там зо двох, то й за цими баби морочили ся страшно, аж тяжко було докликать ся їх: бояли ся до неї йти, що вона така. А більш і здавна таких не чуть: таки і тепер мало їх є. Чи воно по здоров'ї, чи по натурі це дієть, чи така вдасть ся дуже боязка, не знатно. Кажуть, що як печальник (така слабість) є у жінки, то і тоді завдає собі жінка жалю: Бог знає, на щоб воно здало ся — ті плакси. Але усяке лихо трапляєть ся.

То отака жінка як стала вагітною, то буде незвичайно якось поводити ся тепер. Вона не дуже то була похожа на других молодлиць; чогось тікає од людей і гурту не держить ся і невесела, хоч і гості будуть. Ну, а вже як і вагітною ходить, то й не питає. Трудно таку жінку мать у хаті. Добре, що хоч не багато таких. Більш таки того, що хоч і вагітною ходить, то не змарнів і не буде замислювать ся дуже. Се, як усі кажуть, найлекший час у жіночому беремінню.

На Угорщині кажуть на жінку у „кежі“: веремінна, огрьидна, кьижка або з насмішкою „калюхата“, „черевата“ (Шухевич, Гуц. Етн. М. V., 1). Слово „черевата“ у нас, о скільки знаю, на Поділю насмішливе, уживаєть ся загально на Україні (Талько-Гринцевич, с. 68). Кажуть також времена, ходить такою, у таким ділі, у таким положені (Милорадович, П'єсни с. 12).

З шестої неділі стає жінка вагітною (Милоєвић, М. С. Песме и обичаји укупног нар. срп., I. 1869, 181).

57. Час і признаки вагітності. Звичаї.

Од постунок, поки почувть ся, стає тяжче. А почувть ся, буває в девятнадцять неділь або найбільше на двадцятій неділі; цеб то,

як не стане тих циган, що на дитину напали, та аж поки найдеться, налічують на 10 місяців, а як одкинуть неділю на „почулась“ та неділю на „останній час“ та ще одну неділю оттак, то у дев'ять місяців воно і буде вже виношене. Дехто не доносить, а на дівчину кажуть, що треба менше часу на виношення, так що й вийде кругло дев'ять місяців. Час же самої вагітності т. в. від поступків, поки почується, буде, як так, завбільшки, неділь 14, бо на шостій кінчаються поступки, після того як заїде на дитину, а у 19 або 20 т. почується.

Цей час аж на 14 неділь не короткий, одначе він найспокійніший у жінок. Дуже замітно став їй, що вже не так, як на поступках, одначе не так, щоб гнуть ся або шлять ся десь по кутках. У деякої по цей час переходить так, що й не чується коли, й як уже хоч і десь прищипить її трохи, не скаже за студа, щоб ще й не сміялись. Під кінець, звісно, все буде труднішати їй, чим дальш, тим дужче, але все не так, як пізніше.

Ото, бував, чи гріх уже її, чи Бог так гнів покладе, чи може й не вгодно, щоб уродилось живеньке; бо це бував, що всі знають і сама мати так жде цієї дитини а воно гляди і не живе вродить ся. То щоб упізнати оце тепер, як воно з ним там діється, поки ще воно не кинулось у їй, то цього ніхто не виізна і вона нічим не запримітить. Як живе, то росте і товщає, а на 19 або 20 неділі кинеть ся так, що його почується ся.

Трудно угадати, чи жінка ходить з дитиною; але в такі баби, що хай і не бачить молодиці ніколи а, погляне раз на неї, то й вгадає, що не порожня вона, хоть би це було і зараз після того, як тіко що цигани перестали. А як поглядить за живіт, то і без мороки скаже. І це не треба довго й шукать такої баби: мабуть всяка угада. Є такі, що просять, щоб погляділа та сказала, чи воно вже в там, чи ні, бо не знає, чи часом нема циганів з якої хориби; часом молодиця сама не хоче сказати, а старі цікаві би знати. Огтоді каже баба, щоб уперед проголодилась, а тоді й пощуна. І дійсно вже тоді скаже. Найбільш баб з московок та покриток.

Але щоб угадати, чи буде живе, того ніяк не можна. Так само годі у тій порі пізнати, чи буде хлопчик чи дівчина. Не можна також упізнати чи одно чи двоє вродить ся, бо буває, що й по двоє приводять, а зрідка і по трое: на здогад буває, кажуть, але все ніхто на те не повірить. Сміють ся тіко, як вона здорова і товстїє: „мабуть двоє буде“ або: „он та гляділа та казала, що двоє нагляділа у неї“.

Заміток, дарма, що такий довгий час, ані заходів не почувш багато: ні на щот того дитяти, що в її, ні на щот неї самої, ні на щот людей. Звичайно ті самі, що-й на поступках, вживають ся і тепер і то аж доки не найдеть ся дитина; тіко тоді до їх прибуває ще більше всяких других заміток. Кажуть, що їх не вадить і тепер глядіть ся і деякі глядять ся таки їх усіх.

З таких, що у закон уходять, важні ого, що не можна через поріг води лить, кішки ногою бить і дороги не годить ся переходити. Кажуть, але й то не твердо, що люди сердять ся, як хто перейде дорогу, бо боять ся, що може не гаразд перейде: а дійсно, сказати по правді, чи воно так є, не можна.

Вагітній жінці можна і до церкви і по людях і в гості, але є такі, що або стидять ся, або боять ся, щоб чого не сталося їй або другим. Одначе се не закон, це вже тіко такі вдають ся дуже осторожні.

58. Як захоуєть ся жінка, що вже почувась.

„Почула ся“, „заворушила ся“ дитина: так кажуть а инчого прізвища не чуть у слободі на жінок саме тоді, як вона „почуєть ся“ дитиною, що вже стрепенулось у її, прокинулось ніби, ожило.

Як дитина буде махлаювата, то неділь через 20 заворушить ся в ній; а як буде чустренька, то неділь через 18 або й через 19. Ані жінка ані ніхто не вгада, коли воно оце буде ворухить ся. Тіко як бачать, що велике черевко, то догадують ся, що вже або почувла ся або повинна скоро почувть ся.

Думають, що то вона через те й почувлась, що воно очнулось вже в їй: одначе не називають його ніяк, а про жінку кажуть, що почувлась. Инчого слова не знають: слова „почуття“ не кажуть. А чого це так називають цей час „почувлась“ не звісно; мабуть через те, що їй стає чуть, що воно прокинулось в їй.

От і вилічують неділі. Як трошки вперед почувть ся, ніж ждано було, то це не біда і люди радіють, бо воно як слід там є, але як неділя минула без того, то тоді потерпає вона сама і хатні теж. Ось і зайвих день скіко уже набралось, а вона собі однакова. Починають зараз уже бідкати ся, клопотати ся: „То це так довго не чуть, коли-б хоч благополушно було, щоб хоч неживе не найшлось“.

А далі заломлюють і руки: „неживе буде“.

Од чого воно так стаєть ся, що одна вперед почувть ся, друга після, то то, кажуть, по дитині дієть ся: але чому неживі родять, того ніхто не знає. Кажуть, або щось важке зробила або ви-

боліла; а як же добре знають, що нічого нігде не траплялось, то кажуть: „так пішло уже“. Є такі, що все перед строком приводять або й на поступках іще: тоді кажуть, що сами занепацають або щось зайшло, через що зірветь ся плід і вийде перш, ніж йому треба було. А ці, що на мертве воно зайде, то Бог у його душі не вкладе. І тоді аж видно, що вже воно, чи хлопчик, чи дівчина буде.

У нашій слободі рідко у котрої трапить ся, щоб не доносила: звичайно на 20 неділи почуєть ся. Своє лихо не втече.

Як і на поступках не втерпить жінка, щоб не признала ся чоловікови, так і тепер, скоро вже помітила, що почула ся. Буває, що чоловіки і сами питають ся, як мов вона чує, чи буде живе, чи ні; а то звичайно сами жінки свою чергу знають; як помітять уже, що живе воно в її, так не вдержать і скажуть чоловікови. І сей час пройде дуже радо в хаті. Та на двох піде гадка: одне мов те: слава Богу, що по людськи таки воно в її, а друге, що як то їй прийдець ся родить. Часом і про кумів уже зайде мова у чоловіка та жінки, і вже й готувить ся якось будуть починать, щоб і хліба стало і щоб за молитви було що дати.

Примітить на перед трудно, чи почуєть ся, чи ні, а вже як почуєть ся, то це стане видно і другим.

Перша примітка це те, що отого, що їсти дуже бажалось на поступках і вона достала його, наїлась.

[Перше то одного не хотіла їсти або другого, а тепер стала їсти і те, чого давнійше не хотіла.]

Друга примітка: ото вона рада дуже буде зараз і легко їй зробиць ся.

Як воно саме тоді, як почуваеть ся жінка, на те сами жінки кажуть, що так воно спершу, ніби клює десь там під грудьми у середині саме і помітно більш у лівім боці; клює так, наче курча. Так увесь живіт і задвигить ся. Як пересилить ту болізань, то тоді саме і почує, як воно кидаєть ся. І на душі так зробиць ся тоді ніяково. Одначе зараз усе пройде і полегкість наступить і на душі так гарно стане, так гарно, що й сказати не можна. Щоб сказати, що одних дужче боліло а других ні, то не можна, бо якось воно однаково тоді: коли вже доносила до цього часу цю дитину і не задвигалась, то тепер і сили однакової треба, щоби знести. Зашевкаєть ся оце тіко й усего і смика неначе за жилки, що до живота йдуть а відусіль по тілу. Кидаєть ся воно оце вперше а і далі деколи, але цей перший раз помітнійший, і тоді й кажуть, що почувалась; ті другі рази не беруть ся в разшог. Воно чим далі, то труд-

ніш усе їй буде і саме, як кидатиметься, то тоді найболячіш буде. Одначе тоді вже ждеш жданого і не прислухаєшся, що вже воно і як діється; ждеш усе того краю вже.

Як придивить ся на ту жінку, що в їй прокинулось, то по її замітно. Непремінно присяде тоді або аж зляже на руки, або як собі, і пожовкне й у вочіх, темно зробить ся на ту мінуту; а сама зблідне або змінить ся на виду, наче не та станеть ся; — зараз же усе те минеть ся. Кажуть, що тоді нудно буває, аж обомлієш, але хвилиною усе пройде. Здорова людина то й не счується, коли минеть ся.

І тепер, як і з початку береміння, однаково ходить жінка коло роботи і не цурається робить. Не замічають люди, щоб де од роботи що сталося жінці або дитині.

Почується жінка пошти на половині свого усього береміння. І однаково поводить ся з нею і тепер, як і перше на шот роботи і далі, поки й розсиплеть ся. Часом за роботою й найде. Звісно, їй таки чим дальш, то все гірш коло роботи. А в цей ще час байдуже! кине на час роботу, пережде, поки минеть ся, та й знову за своє. Як недогадлива, то й не спостереже, од чого воно то їй і зробилось на хвилинку не так і аж обмороком инначе пройшло по їй.

Помітять жінка, що вже почувалась, то вже підпіризується нижче живота. Як яка, то вже як тягитною стала, зсуває крайку все нижче і нижче живота, але не всяка. А вже після того, як почуветь ся, то рідко яка не зсуне її зовсім під живіт. Раз через те там, що то таки й годять ся воно, а друге, що не скіснятиме росту дитини і їй самій буде легше, бо крайка підхвачує з низу живіт і підвиша його нїби, висше держачись за спину її.

До сього часу не можна довідать ся, що має бути, чи хлопчик чи дівчина. Тепер вже згадують, що воно має народить ся. Це можна узнать прямо, скоро почуветь ся, бо хлопець дуже кидається, тіко не так часто, а дівчина кидається частіш і в однім місці, коли хлопець кидається по цілім животі, аж страшно. Можна і по морді узнать, бо як дівчина буде, так прямо на морді у матері таке ряботиння, як жаби порозпинали ся, а як хлопець, так на виду нема нічого, тіко синє попід очима. Сама жінка теж тіко по цьому й пізнає тай скаже, що хлопець кидається рідче, а дівчина нї.

Так уже і направляють свої мисли батько та мати, як їм здається, чи буде дівчина, чи хлопець. Хотять, щоб наслідник був, то радіють; хотять, як уже в хлопчик, щоб дівчина була,

поміч матрина, а воно так і покаже, також радіють, а як не так воно означа, як би їм хотіло ся, хоть не тужать, але й не радіють дуже. Так уже і буде, кажуть.

Заміток та звичаїв яких таких, щоб непременно їх тіко й можна прикласти до того часу, як почуветь ся мати, то чуть і нема таки їх, чи жінці було легше виносують у цей час дитину, чи щоб дитині як инакше підсобить, чи як — нема нічого такого.

Так усе на волю Божу. Одна окрайка тіко й служе на це. Анї зіллїв ніяких, ні шепотів, ні инчих заміток, — нема ніяких. Ходить скрізь і в гості і до церкви і до людей, скрізь, скрізь можна. Вдивлять ся не можна, анї красти і в піч лазить не можна, щоб дитина не була вдушлива. Але все дужче придержують ся, як уже важкою стане. Тоді-ж найбільш заміток цих е.

59. Важка жінка.

„Важка вже стала“, кажуть, як жінка ходить з дитиною після того, як почувла ся, а як вже близько того, що розсиплеть ся, то тоді кажуть, що „дуже важка“, „на силу прихилить ся, така важка“. От і найліпше з часу, як почуветь ся і поки найде ту дитину, звать ту жінку „важкою“. „Черевата“ кажуть, але на весь час береміння, от так, як би „кітна“.

Як уже жінка стане важкою, то тоді це усім стане видно. Помічають се, як яка здорова, ось по чому: На лобі будуть латочки такі, часом білі і чирвоні, а часом і инакші. Але латки на лобі будуть. По цім латочкам, які вони е, угадують, чи буде хлопчик чи дівчинка. Помічають ще й по тому, чи скоро буде з дитям уже, як на литках мозулї, такі вузли ниначе з запеченою кров'ю з'являють ся. І по цих вузликах угадують; скоріш дівчину — кажуть — як вони дуже показні. Щоб ворожили ще, цього не знати. По долонях у чоловіка і жінки угадують, або, як кажуть, ворожать знаючі знахурки. По тим яркам, що перерізують долоню, угадують і скіко дітей буде і скіко хлопців і чи щасливі будуть і чим будуть жить. Але цьому мало хто вірить. Тепер уже і ворожок знаючих таких нема і віри їм нема, де ділась. І того, щоб по долонях угадувать, цього не поводить ся між людьми нашими.

Важкою ходить жінка неділь двадцять. Одначе не кожна жінка виносуює в собі рівно днів: одна перетягне через девять місяців, а друга не донесе трохи. Як переносять за сорок, то тож угадують по цьому, що хлопчик буде.

Як воно жінці, як вона вже ходить важкою? Звісно, що їй вже тепер трудніше. Двигать ся їй трудно, ні перегнеть ся до пуття, ні побіжить, ні злізе, ні здіме собі нічого по волі, як перше. Це час найтрудніший. Є одначе і такі, що і в цей час не короводять ся цим лихом. Колись то, кажуть, що й стидили зараз жінку, як вона нарікає на те, що їй трудно у ці пори. А тепер то вже й вважають трохи, як де пожалієть ся на болізню або що од того, що вже вона дуже важка. А слабі жінки, то таке повелось, що й умлівають у ці часи. А вже звісно, що до роботи їх не невольять. Їдять у сі пори поменш. Як коли, то щось аж приболить наче в середині, зане і в очі стемніє. А то вгомонить ся собі на якийсь час і легше стане під кінець, то чогось аж присідає, мабуть, щоб легше їй було.

Щоб яка нинша переміна ще стала в почуттях жіночих на сей час, то не замітно, щоб ще що де казали. Знають ото, що вже циган тих там за девять місяців назбиралось доволі і дитя вже побільшало меж ними лежачи. І всьому своя сила і свій час. Прийде пора, так буде; прийде друга, ось стане і їй легше, аж доки не доведеть ся їй знов перетерпіти те саме. За инчими поносами жінка все безсильнішає і не та все стає. А поноси своїм чергом проходять; народженне однаково забирає, чого йому треба, і хоч мати не раз не пускає, хоче наче живосилом на світ вийти. Часом то як жінці трудно виносяють їх або й родить, то задумуєть ся на такі порядки і часом і запеняє на Бога: чом — мов — так воно не зроблено, як ото з хлібом сьвятим або з деревиною; зерно впаде і виросте скіко там других зернят, а землі і байдуже од того: що не посій, вона знесе. То так би й чоловікови із неї-б виростать. Другі-ж жінки, та мабуть і всі вони такі, ті, що їм трудно це діло ведеть ся, то радіють, що ото вони таки до цього діла адалі, щоб мир од їх родив ся. Хоч яка слаба оце, як ходить важкою, проте кожна собі в думці радіє, що ось таки буде мати. Буває на двое діло йде, як тепер повело ся: радіє, що ось-ось і людина з неї буде, а тут же зараз і думка підникає, де то і як з ним жить доведеть ся, що тіснява така зайшла тепер у світі. І ті, що убивають в собі плід нароще, щоб не робить білш дітей на їх муку, бо є й такі, то й ті плачуть за ними, що їх не довидось вивести у світ.

Тепер уже й жінка не хвалить ся: уже обоє привикли до сього і думають про той день, як воно знайдець ся та як там буде. Так само і хатні всі. Тіко ото тепер і думки є, щоби часом чого не пошкодить їй, бо вже живеньке є в утробі. І перше уважали на це,

але тепер багато білш: найгірш боять ся, щоб не пошкодить ні на вроду, ні на здоров'ї його, ні на щастю.

Щоб тепер дитину зробити на перед щасливою, коли вона ще в утробі, то сього не роблять; а за те в багато такого всякого замігу про те, щоб не пошкодить тіко на здоров'ї. Задля цього зараз замічають люди, що важкій жінці не можна робить нічого такого, завіщоб їй совісно зробилось. От як, не можна красти нічого їй, ні слив, ні калини навіть з чужого садка, бо їй совісно зробить ся, щоб часом, дума, не побачив хто; а як вона ото візьметь ся за віщо небудь тією рукою, що рвала тев з чужої деревини або приложить на собі ту руку чи на лобі, чи на щоці, чи на другу руку, чи куди у друге місце, то на тім місці непремінно буде „знать“, або як на його кажуть „буде родиме“. Це така латка, на цьвіт похожа, на те, що і вкрадено було.

От як N-ва жінка, що на щоці і кругом ока така латка в неї, як і слива вгорка на цьвіт. Вона й сама знає і сама таки й мати хвалила ся, що то через те, що як крапа у N. сливи і стрівожила ся, бо хтось надійшов, то втерла рукою піт.

От далі повинна важка жінка не трівожить своєї душі, не злякаться чого, бо буде і на дитині знак який, чи і приключить ся з ним ще що з того.

От як і із дівкою N-вою: чого-ж у неї підборіддя оттаке червоне, як у намисті наче? А то-ж того, що злякалась її мати пожежі, як ходила нею.

На дуже ярі, аж прикрі цьвіта теж не можна задивлять ся, щоб врода не „скрасилась“. Та й ні на віщо, ні на скотину, ні на квітку не годить ся важкій удивлять ся: лиш на зеркало можна і у воду. Задивлять ся на півня, кажуть, не можна: з того-ж ото і серги були у хлопця. Кажуть, що образом буде на те похожа дитина, на що дуже удивилась мати. Кажуть також, що ото і похожа буде дитина на того, на кого тоді вдивить ся мати. Зашкочувати за чим небудь тоді дуже або зажалить за чим, то це гріх од Бога і це Бог на дитині якось покаже. Або вдасть ся таке, що ні до Бога, ні до людей, або не житиме довго, або знак якийсь буде на йому.

Бувать в цей час можна жінці скрізь: і в гостях і на ярмарку і в церкві і на спорах всяких. Хоч в такі, що тепер, як їй і по тілі видно, що не порожня, не піде, де суд іде або змагання яке. Деякі матері не п'ють горілки, бо кажуть люди, що й вродить ся таке, що або заповм питиме, або буде звідником, чи звідницею. Празника тепер і батьки і матері дуже боять ся, щоб не скарало.

Не тіко празник той скарає, скіко людська сила; уже-ж не вкриє ся тепер хааяйка, що такою ходить. А як у сьвято що робить, то хтось і подумає зараз: „Ого-ж ходить, а лихо робить“ — а то вже не минеть ся. Як хто нишком робить, щоб ніхто не бачив, то воно й байдуже: сьвятий не зачепить, але як явно, то не пропустить. — От на Івана Милостивого підважували коморю. Старий і врубав собі чобота.

Заміток є ще дуже багато, та все вони такі, що білш їх тримають не ув оден який небудь час беременности.

60. Як обходять ся з череватою жінкою, що їй вільно і не вільно і що люди про се говорять.

Як тіко вже дознають ся, що жінці стає на дитину, то покіль вносить її, все будуть казати на неї: беремінна або найшвидче черевата. Часом і на дівчину, як уже дознають ся, що з ким пожила, то хоч і не зайде на дитину, проте почнуть її поприкувати череватою. І в пісні співвають „дівка черевата“. Цим словом увесь час обнімають ся з часу, як зайде на дитину і поки не прийде вона на сьвіт. І так усі й уживають це слово. Трапляеть ся, що як коли, при кому другому, та з учтивости не скажуть так прямо „черевата“, а замісь того якось иначе. Чуть, як коли, що кажуть: „кітною ходила“ або: „вона вже кітна мабуть, щось там по їй видно“. Одначе це так кажуть білш на оведь, а на людину рідко.

Як ще має бути череватою дівка, чи жінка, то не гдує і не ненавидить себе за те, що мов отаке доведеть ся їй перейти. Часом і кажуть, що чоловікам таки краще Бог уділив, що вони не перемінюють ся собі і після того, як і батьками стануть. Одначе це тіко так, бо є й такі, що кажуть: „А я-б не хотіла чоловіком бути“. А то таки то ще й радіють, що ось і буде мати дитину. На своє жіноцтво не жаліють ся і закон свій мають за підхожий до себе і тримають ся його. Так само і чоловіча часть миру не має що небудь заважати жінкам за їх отаке переннакшіння, як стають череватими. Однаково, або й ще учтивіше поводять ся з жінками, ніж з дівками. Не ввійшло ще в силу, щоб бажали люди, щоб дівка однакова була і тоді, як зачереватів. Може де й є що похоче на те, що, мов, жінку міняє на дівку, але і то зрідка, ховаючись од людей і од своєї совісти. Та тепер воно таки і тут загляда якась зміна в життю людей. Те, що колись було і що рівно для всякого було, те, що є настоящим і не адавало ся не таким, на те тепер і підкопують ся. Набирають ся люди всілякого духу по заробітках,

але воно й внітруєть ся, так що тепер в череватість не то що, а бажане і завидне у життю. Гірко стає, що нема де діть ся людина з дітьми, але се инча річ: чоловіки люблять череватих жінок, а череваті жінки не ремствують за це ні на себе ні на Бога. Це-ж на розум людський діло не грішне, не стидке, не погане і не осоружне а замісь того величність наче в. Череватість, коби по закону, то й дорожать нею.

В життю своому глядять ся черевата свої колії дуже і своїх звичаїв. Так само і од людей буває їй рівна пошана; скрізь установлена їй свобода і ніякого упрету нема. А тіко чогось самі жінки не поохочують іти у вольсть, у розправу, на скарги, зводини. Є й такі, що не понесуть дитини христить, як просять їх у куми, і не хогять присягати. Бо жить ся не будуть; кажуть, не можна. „Як ото вона таки присягаєть ся і ходить такою“ кажуть люди, як почують, що беременна жінка клянеть ся перед ким небудь, або: „як таки вона божить ся ото, а ще й такою ходе“ додають люди, бо всі боять ся, щоб Бог її не скарав і отого дитяти, бо цього боять ся, щоб між миром щось неподобне було.

Скрізь можна жінці бут, але і тут треба знати закон.

На похоронах от, як уже їй хочеть ся бути, бо то рідне, чи дружина яка вмерла, то як починають похорон править, треба їй вийти з хати, щоб не чуть „вічної памяти“, як стануть співать попи. Та не можна їй у домовину заглядать, бо тоді саме вона дуже зажалів; то щоб чого не трапилось. А то ще й через те, кажуть, не можна, що як зачує „вічную память“, то вродить ся в неї не вродливе, неохайне, юродиве, таке наче „не всі дома“ і „до памяти ніколи не прийде“, „таке воно собі“ — кажуть буде. А як часом не остережеть ся та загляне у домовину, то тут й буде лихо.

Не можна і дають ся такій жінці і нічого незаконного не робить. Проте буває, що лають одна одну: „Щоб ти і не обіадріла те, що носивш“, „щоб з тебе канатом тягли“ цебто, щоб роди були тяжкі. Часом і кленуть ся: „щоб ти так поправді оте побачила, як ти мене бачила де тоді!“

Зі звичаїв ще от що: у пазуху не беруть крашанок, соли і грошей, бо не годить ся. Не повинно ся вперізувати окрайкою, бо „грїх“ душить дитину.

В увесь час береміння ліауть чоловіки до жінок і живуть з ними, як перше, за день хіба до обродинювання перестають. Та є такі, що й того не дуже глядять ся. Жінки не змагають за це з ними, і трохи ні, а ще наче і сами поохочують до сего; як хвора

чим, то тоді хіба вже не чіпають ся її чоловіки, кажуть, : це безсовісно вже буде.

Як же поводять ся хатні з молодницею в часі береміння ?

Як в в сім'ї і другі, не тіко сами чоловік та жінка, а в ще і батьки і брати і сестри, то з поступків до того, поки й розсиплеть ся, в увесь час береміння однаково її ставлять в хазяйській роботі. Ого тіко що вже як череватою стане, а це звісно стає і старшим і дітям, то якось кожде з них почне поважніш дивить ся на неї. Якось і ненарошне, само по собі стаєть ся, що старійшою вже в сім'ї вона стає і через те і поважання якось до неї знаходить ся. Оце й сердите буде которе, а воно вже й не так гримає на неї, особливо, як це вона вперше стає череватою. За другими ото вже звісно і не диво, що поважаючіш обернуть ся до неї: вже вона таки білше і жила і білше лиха знала. Звісно, як хороша людина зачереватіє, то її ще білш тепер люблять, іще білш жаліють її; а хоч і не дуже любима молодиця забеременіє, то й тоді знайдеть ся ласка до неї у ті часи. Батьки привзніш до неї обертають ся і в роботі помагають: скоріш за водою, щоб подать кучоль, або й до сусіди чого треба, то хтось її переміне. Чи й далеко куди, або до важкого чого їй треба приступить робить, а в кому перемінить, то переміне, а як хто не хоче, то хтось з боку гримне гараз: „А тобі нема й сорому перемінить? удавило-б тебе, як би й сам зробив без неї!“ Проте на це не вважають молодиці і не ждуть, щоби хтось таж таки за неї щось зробив, а роблять, і годі. Але в добрій хаті не повинно бути так. Свекруха часом не шкодує — хіба любя їй невістка буде, але це не скрізь, — бо давно вже їй хотілось, щоб уся її робота перейшла на невістчині руки. То це вже тут, бачать люди, треба різнить ся синові. Часом дві невістки в хаті або й білш, то тоді вже одна з одною в переваги наче грають. Та собі хилить ся од роботи, а та собі; часом і сварка здійметь ся і котрась з серця і за важке вхопить ся. Але не довго так буває, бо старші оден за одним одрізняють ся од батьків і од братів, а нежонаті брати часом сами помагають невістці. Часом як б'я чоловік беремінну жінку, — а буває й таке — то хтось чи там батьки, чи брати, чи й люди попрікає його: „Ти-б же таки поглянув на неї, яка вона, хоч, коли в тебе там душі не має. Ти-ж знавш, яка вона, а ще й б'вш! Бога в тобі не має“. Брати, буває, обороняють словами або й силою. Буває часом і таке, що ще підбиває свекруха сина, щоб побив жінку. Та це дуже рідко!

Суєїдки, молодниці, кожна ото вже й знає про другу, бо кожна про себе усе чисто скаже. Є такі, що криють ся, боять ся хвалить ся про себе, мов: не в таке время скажу, чи як, та щоби не случилось чого. Та й матері про них так само не прямо кажуть, що ось тоді обродинить ся невістка: „Як дасть Бог того случаю діждати“. Самого слова „обродинюватись“ і так ніхто не скаже, наче боять ся, чи не скоїть ся через це чого небудь. Це прямо в закон увійшло.

Як зайде де на розмову, чи під ворітьми, чи коло криниці, то дівчатка прислухують ся і собі до їх розмови, а ті не боронять їм слухать. Часом і до мови приймуть, але не охоче, і сама дівчина якось не гарно себе почуває, як прийде вести з старшими розмови. Але білш, що слухають та набирають ся розуму. Хоч бува, то й кажуть: „ще їм не годить ся; діждуть свого, то тоді і визнають“. Часом і налають: „Ти би таки оступилась“ але білш то і не дивить ся ніхто на це. Слуха то й слуха: воно-ж правда. Та трохи зачервонів, а инча то й вмішаєть ся слівцем в розмову.

Чоловікам пристать до їх розмови про що жіноче трудно. Тепер то воно є і таке, що однаково і чоловіки жіноче лихо знають і совітують ся з жінками про все, але ще до не давна не вмішувались до цього. Ті балакають, а навернуть ся хто з чоловіків, то й замовкнуть; своїх або таких дуже знаючих не прикривають ся. Як знаючий чоловік який де є, то його й питають. А так то криють ся і соромлять ся, хоч знають, що хлопці про усе знають. Як хто з молодших запитає, то й кажуть: „Не питай, бо старий будеш“. А як коли то й підшутья: „Спитай он у тої або у того“ — а ті знов відсилають деінде; та там посмішка тіко вийде або одбрешуть ся: „ворожка поробила“ або „вова у матері“.

61. Жінка „на днях“.

От-от ждуть уже народженнятка у хаті: з неділя вже остаєть ся до виліченого часу 9 місяців. Це останнє время беремінна зветь ся „на днях“; кажуть „на днях була“, „на днях ходить“. То так кажуть і до скотини, як уже чи корова чи вівця найде собі телятко чи ягнятко; одначе се вже од жінок сюди нанесено.

Вилічений по неділях день, як має розспатись жінка, от-от уже підходить. Уже і сама молодниця дожидаєть ся сього свого времени і сам її чоловік і усі хатні. Чужим та побічним людям, звісно, про це байдуже: так деь которе щось скаже про таку жінку, тай годі. Хиба, як ждуть, що з якою там жінкою може стати ся

що надавичайного; чи побито її дуже, чи дуже слабосила, чи може годи вже перейшли, чи що инче; тіко тоді цікавіші і другі. Хатайм до того білший интерес вже.

Сама мати-молодиця (хоч вазуть, молодиця на молодших тіко жінок, проте молодицею буде і стара жінка, аж доки родить перестане) усе одно має вже на гадці. Навіть у такої, що здорова, одні думки вертають ся. Ці останні дні аж за півдня до того, як уже й розсиплеть ся, проводить жінка сама. Щоби сказать, що час сей якось одмітніший, то ні: поводять ся так, як і перше поводились. Тіко що тепер дїло видніше стає і думки передумують ся пряміші і рішучіші. Часом людина як у похміллі п'яна стає на сей час: найбільш обхвачує їх це, як ходять за першою дитиною; тепер їм найстрашніш, страшніше ще, як в самий час родів. Тоді то вже одне, терпи тай усе, а тепер то треба обвикнуть з тим, що болїтме. Часом ще і од того морочать ся, що, мов: „Може не так, як у людей буде у мене“. Ну, але заспокоюють ся: як смерть з цього, то хай буде й так. Декогих то заспокоює те, що кажуть, що смерть з дитиною у рай уведе. Оттак то сим, то тим підготовлюють себе до родів. Але деколи, як прийдуть клопоти в хаті, то й забувають на те усе і журять ся, хоч і кажуть, що їй годі чим не будь клопотати ся, щоб не було яких ознак на дитині. Старіші в хаті, батьки то що, то це в сейчас глядять звичайно за всім і як опитні люди, усюди дають свою руку: зараз полагождать, посовітують або й полають, або од зла одведуть а на добро справлять. Є свекрухи, що й підсовітують не добре, щоб звести зі сьвіта нелюбу невістку, але не чуть вігде ще, щоб на кого можна було указать. В хаті усі помагають їй; чи зроблять їй яку полегкість, чи на поле не пустять або до злих людей у хату, чи прилагождать усе потрібне, щоб не бігать опісля. Так само і чоловік на усе звертає увагу, тіко, звісно, один дужче, другий ні. Один чоловік то ще гірше боїть ся за жінку на сей час, як вона сама, а другому знов і гадки про се нема. Як який, то ще заздалегідь наготовив ся, щоб і намелено було і накуплено, а як ні, то тепер почина купувать. В бідности великій, то вже воно однаково на цей шот. За це у голові, в серці у цього, що ось-ось має стати батьком цієї дитини, однакові гадки забігають, тіко той на те верне, а той на те білш важить: що кому. Тепер чоловік наче переймаєть ся жінчиним состоянєм і наче живе її життям.

Що робить ся у жінчиному животі, як вона саме ходить на днях, це трудно виказать, бо трудно виловить, як це воно перероблюєть ся там від самого початку, од поступків. Мабуть воно там

чим раз білше росте і набирає. Не дармо то кажуть, що як у модиці живіт болить, то дитина росте. Мабуть воно до того часу більшало, доки не стало на днях, і тепер то вже не вбільшаєть ся і цей застой у жінки і називають „на днях“. Одначе він не усе рівний. Це мабуть од того, що деяка добре глядять ся та й адорвіша, а инча нечаянно або навмисне пошкодить собі чи роботою, чи чим небудь. Догадувать ся, як воно там справді, трудно, а вгадувать можна всяк. Уже смілівіш можна сказать, що на днях як стане, то вже усе готове і жеде тіко свого часу, щоби прорунуть ся в няз.

Ознаків, щоби і другим по них замітно було, що це вже як раз на днях, не має одмітних. Кажуть, правда, що оті пятна на виду та вузли по лядках будуть дуже видні і все аж мінятимуть ся. Дивлять ся також на неї, як движять ся і по тому пізнають, коли вже не раз бачили її такою.

Сама-ж вона теж помітить, що це воно і затихло в їй. Звісно, за першим їй це трудно, а за другим добре вже вунчить себе. Хвалять ся, що в цей час уже і кров деколи гублять; а це признака бува вже, що вона на днях. Уже віщує, кажуть, краплями, як побачать кров де од неї, чи на чоботіх, чи на снігу, як зимою.

Як уже жінка стала на днях, то не потягнеш її нікуди між мир. Ніяка не згодить ся ні до людей у гості, ні в дорогу, ні до церкви, хіба обшибеть ся, думаючи, що ще їй той час не прийшов, бо звісно, воно якось ніяково, щоби оце вона гуляла до сьогодні а завтра розсипалась, і це якось незвичайно і безсовісно було-б. Бува, приключить ся з которою, що не вдержить ся та й првтанцює — а се і не минеть ся. Дехто прямо каже, що порушила себе танцюваннам. Робота тіко не минає і в цей час у жінок, особливо в літі; зимою не те вже: прядуть лише або їсти зварять. Звісно, у піч лізти, золить сорочки, це й передше не можна було робить, то й тепер не прийде в голову.

Заміток держать ся тих, що й перше. Є, правда, і таких багато, що тіко у цей час глядять ся: от з хати нічого не дають, не позичать чи позиченого не оддадуть, ні продадуть, ні подарують. Це, кажуть, гріх і не годить ся. Але визнають усіх заміток, що тіко в цей час вживають ся, дуже трудно.

Од грому знають щось пришептувать, бо кажуть, що грім тіко невинну душу б'є, а в їй дитина невинна ще, як янголя. Щоби жінок лихо не брало ся, знають одворот робить. Богато каже, що й жінка тоді невинна, як ходять такою, а ще білш, як є вже на днях.

Боять ся також гніву і через це сами жінки стережуть ся дуже, бо шкода двох невинних душів. Дужче як уперед правника боять ся.

Усякого поговору, бійки, переполоху стерегтись треба. Давніш старі люди то не губили своїх заміток, а молодиці то тіко того, що уміють боять ся всего, а не запобігають нічого і не питають у старих людей, чи знає хто дещо.

Як стане на днях, то дитина уже готова. Тепер вже дивлять ся на ню, як на людину і ждуть лише, коли з'явить ся на світ.

62. Розвій дитини від поступок.

В тягитности починає вже дитина прибирати вид людини. Се вже бачать люди, бо досить часто трапляєть ся, що жінки скидають. Часом спливає дитина з кровю, а часом вийде на світ червона і тверда, як кістка, так, що й сокирою не розрубав би. Се дієть ся мабуть через якісь слабости у середині. Зі звичаїв знаний тільки один, що за скоро уроджену, мертву дитину ховають під порогом. Як вже дитина прокинеть ся, то вже знак, що вона вже жива і з душею. Тому боять ся тепер зганяти плід і дивлять ся на свій плід, як на щось живого. В часі важкості уважають вже жінки на себе, щоб не пошкодити живому плодови, а коли й тепер родить ся не живе, то тому вже винна якась хвороба. Душити не відважують ся, бо через те роди тяжші.

Погляди про розвій ембріона зібрані у Пльосса, Weib, I, 612—5, у Ranke, у Шмідта, 491 і д., у Stern'a 282 і д.

63. Зігнанє плоду.

Трудно сказати, як виглядає цей перший плід. Знають лише, що він все і все більшає і що ще він на чоловіка не похожий. Знають це мабуть через це, що вже як тягитною стане жінка, то бува тоді вже скине дитину, зараз після поступок. Тоді вона ще ні на віщо не похожа, тіко грудочка являєть ся м'якенька та слизька, наче в павутинках таких кров'яних.

Тепер і можна ще чим небудь вигубить дитину. Є такі, що знають, чим се вигублять, і роблять се сміло на поступках та не боять ся лиха. Але як вже в тягитности, то боять ся, а ті, що роблять це по просьбі другим, не зроблять цього тепер та й скажуть

„як би з початку було — а тепер страшно“. Хиба вже жінка за-
давить чим важким у собі, але ніяк внакше.

Од поступок зачинаєть ся складать ся на людину. Тоді й ду-
мають люди, що Бог приміщуєть ся з душею; вложить душу
хлопця — буде хлопець, вложить душу дівчини, буде дівчина.

64. Рєвище.

„Рєвище“ — а деякі жінки кажуть „урєвище“ — буває тоді,
як зачнєть ся на дитину і скине вже сорочку — як перестанє мі-
сяшне — і считає вже місяці; як стане чотири місяці, то прислу-
хаєть ся, чи чує в собі дитину, а як почувєть ся, то вона рада,
знає, що вона її знайде; а як не почувєть ся на пятій місяць, то
вже журить ся: це вже буде „сплавня“, бо вона вже таки потов-
стіла або каже, що в її нежива дитина і жде вже, що може вро-
дить, тай лічить до девяти місяців; то вже скидають бува і в два
місяці, а у девять місяців і родять урєвище. Таке як камінь родить
ся, як кулак. У матері трєв таких родилось — не то кістка, не то
маслак, а слизьке. З кров'ю виходить, а кров тече з б неділь. А на
виводинах каже попови: „Ходила дитиною, а вродилось бознащо“. А їм
якась баба казала, що то не було-б того урєвища, як би не
сїдали на двір проти місяця. І мужчині не можна, бо проболіє на
що небудь.

Ploss, Weib. I. XXX—XXXIII. стр. 670—683.

Місяць має злий вплив на розвиток плоду. Höfler, D. Krank-
heitsbuch, стр. 13.

65. Оповіданя про недоношену дитину.

Одна жінка прийшла до сусїди, до подруги сказать, щоб взяти
мережки. На ту пору я саме нездужав, бо тоді, якби не вбрехати
ся, так неділь щось і зо дві хворий був. Лежу собі трохи заспо-
коїній, бо полехшало так, що можна було думати, що я сплю. Та
жінка, що приходила починать мережки, так нездужа вона й досї
якоюсь там середовою хворобою. Так вона не ходила нікуди гулять,
а тіко до бабів та до сусїди, бо вони в двох товаришували. Про що
то вони не перебалакали! Звісно, одна другій розкаже, як і в жи-
вотї повертаєть ся, як воно почало болить і од чого лекшало, як
почала лічить ся. А од других людей вона одхияла ся, щоб ніби

вона й не нездужа а так тіко трохи хворіє, чогось нездорова; а то таки бояла ся, щоб не почитали люди, що у неї погана хвороба така, як правці або що; і хоч люди вже договорювали, що вона мабуть поганою хворобою хворіє і трохи не так з нею щільно обходили ся, а так усе одвергали її, щоб не вчашала до їх і на поседеньки.

На ділі ж хвороба у неї була не страшна нічого для других людей.

От вона сьміливо і розказує сій молодиці без усякої упинки, бо думала, що я сплю. Каже: „Ото ж ви кажете, що вам нездорово“ — каже сій молодиці, щоб була прикличка розказувать свою хворобу. „А як я“ каже „мучусь, так мені трудно терпіть одю хворобу, що й сказати не можу. То-ж не шутка, оце я дві неділі з печі не вставала, так усе з мене ллеть ся таке, як коли жінки нездужають животами. Отож і мені, так чисто, як Приська Затирківська розказувала. Їй було раз так, що вона трохи не пропала. Каже: ріже в животі та й ріже, а я, каже, таки терплю, не йду до бабів. Чоловікови хвалилась а він каже: та воно може так чогось розболілось, то воно й перестане. Я таки, каже вона, і терпіла, не ходила ні до якої баби, а то якось вийшла на двір, винесла свиням, а свині загризлись, а я й штовхнула ногою свиню. Так, каже, як почало з мене лить ся. Я вже не стерпіла, почала ходити і до бабів, а то й мати разів тіко приходили та парили, — бо її мати лічить жінок і бабусь; так, каже, бачила своїми очима, як вилось із мене у капшучку, а то вже воно „зав'язалась“ дитинка, та тіко що вона його через віщось іскнула.

„Раз так було: ходила я вже 13 неділь такою, ну, та чогось я і скинула оту дитину, так знать уже було, що й хлопчик був би.

„То, каже ото вона, що я дві неділі вилежала на печі, так за сю штуку розказувала у нас баба Гусачка, як ходила її парить, тоді-ж ото вже вона на печі лежала. Прийшла до нас баба Гусачка по якому то ділови тай збалакалась з Оляною за Марію. Так зветця та жінка, що, каже, дві неділі на печі лежала. Каже Оляна бабі: „Чого це Марії щось ніколи не видно; мабуть десь лічитця? Баба й каже: „Не лічитця. Якби воно християне, то хіба-б воно схотіло доводити себе до лиха, а то ні. Отож, бачите, вона нікому й не хвалила ся, думала, що так минетця, а воно ні, та тіко довела себе до гіршого лиха та й годі“. Пита Оляна: „Що-ж там таке, бо ми хоч і близько живемо, а про те нічого не знаєм“. „Еге, не знате!“ каже баба, „ото, якби воно розумне та чи вже так прийшло, тоб прикликала бабу, і воно-б їй пройшло і ніякої-б порчі не було

і самаб себе не звівчила, а то ще й людей дуре. Нехай одуре свого батька, а я вже знаю, чоґо вона нездужа. Прийшов Олександрій“, так звав ся Марїїн чоловік, каже баба, та мимрить під ніс: „Ідїть бабо, будь ласка, до нас, бо чоґось Марія нездужа“. Одялась я і пішла. Приходю до неї. Вона лежить на печі, стогне і хвалить ся мені, що так у животі болять, та так з мене леть ся, хто його зна чоґо. Я кинулась до живота, поглядїла, кажу: „Так ти, голубко, тев й не признавш ся? Кому робиш урон? Цеж ти собі капіть робиш! Хиба це, кажу, сором чи страшно кого, що ти не прийшла зразу, скоро ти скинула ту дитину і десь закопала і навіть баби не прывала“. Думала, що воно їй так і пройде, а воно не так. Оце вона задавнила, та тепер і попухло все в животі. Вона думала, що вкрить ся од людей, аж воно не так: вона тіко собі гірше наробила, а люди знатимуть“. Оляна каже: „Чоґо-ж вона таки людей бояла ся, хиба ж це їй так? Людїм теж так бува! Та хиба-ж у цьому винна вона, що уже так прийшло ся; а хочби й винна була, то щож би їй хто сказыав? Хочби і підїмала наумисне важке або й що инче, поки скинула дитину, то тож їй кожний скаже, що то її добра воля і що хиба перед Богом буде одвїчать“. Баба: „Я чула, що Кабзівська невістка менча, та вже другого не доносила. Каже, нарощне підніма важке та скака з чоґо небудь, щоб скинуть. Хвалила ся стара свикруха тїї молодиці, що, каже, не понаравилось їй у їх жить. Отакі то є люди“ — каже зітхнувш баба. „Як би вони розумні, то вони так би не робили, а то і зробить але, і себе звівчить і другому клопоту наробить. Та треба вже йти до дому, вже досить насидїлась“.

Устає баба з лавки і йде до дому. „Пращайте, оставайте ся здорови“. „Щасливі йдїть з Богом“ одвїтила Оляна. Баба пішла до дому а Оляна осталась дома своє діло робить.

Оляна каже: „Хто його зна, що ото воно за хвороба така. І я як була дівчиною, ще як я таки нічоґо не знала“ (тут вона скрито доказає, що вона ще з хлопцями чи з ким там не мала ніякої приключки) так воно з мене один раз як почало лить ся. Та якось Бог послав таку жінку, що умїла одробить. Ото якось один раз, забула тіко, чи перший, чи таки мабуть другий раз була на заробїтках у козацького, так ото воно мені тоді так трапилось. Так там так не можна, щоб легти та й лежать, бо там треба порать ся. Так я таки не лежу, щоб, бачите, не взнали, яке в мене лихо, а люди бачать, що я нездужаю. Питає бариня: „Що ти Оляна нездужавш, кажить ся, що в тебе болять?“ То я все було кажу: „Хто його зна, чоґо воно мені так не гарно“. Ну, так вони й бай-

дуже. От я натерпілась, що вже почала висихать. Та якось побачила на самоті птишницю, що жила там у економії, а вона така була, що знала дещо. Побачила її і розказала їй про своє лихо. От вона тоді й каже: „Та й дурна-ж ти яка, ти-ж би мені зараз і похвалилась, я-б тобі щось зробила, от би воно давно пропало, а то й мучить ся стількож“. Та тоді каже: „Возьми-ж ти та наготов вагани та сорочку надінь стару а другу, чисту возьми з собою“. І сказала, щоб пізенько вийшла у садок — а там ото коло економії садок засажений, не родюче дерево, а лісове. Так я все те забрала, що вона казала, і вийшла, упоравши ся після вечері у садок. Трохи посиділа, коли це приходе. Принесла відро води, нашептала ту воду а тимчасом сказала мені, щоб я була готова. Я сіла у вагани у старій сорочці. Вона мене облила тією водою і каже: „Уставай“. Я устала, стару сорочку скинула, в котрій мене обливала, та наділа білу, котру принесла з собою, як ішла сюди, і пішла тоді я у своє місце, а вона у своє. З тих пор як руками одняло, перестало і в животі різать і лить ся з мене перестало“.

Цю прикличку вона виказала, як можна догадувать ся, щоб виставить себе невинною і остать в роді чесною, незаміченою в тому поганому ділі. Після того, як була на заробітках, то була дівчина таки собі на всі боки, тіко що була дуже хитра. От як вона ішла заміж, так весільні заводи її у коморю то вона показала свою химерію. Її чоловік аж плакав, що нічого не зробить, так його задурила. То се так можна думать, а в тім морока її зна, чи вона бреше чи правду каже; хоч вона себе і дуже оправда і виставля себе на самім ділі чесною, та роздививши ся на всі її артикули можна догадувать ся, що вона була дівчиною спорчиною і то що з неї лилось, то похоже, вона зробила щось, щоб дитини не було; та то вона думала, що то так пройде, а як побачила, що нічого не вийде, то попросила птишницї... а в тім не ручаюсь.

66. Сьомачата.

Сьомачата, се діти, що родять ся живі на сьомому місяцеві. Живуть вони, як і ті, що породили ся на девятому, а часом то й краще. Їх у нашому селі чимало перевелось: оце й покойний Н. сьомак був. Тіко ото кажуть, що вони замирають на сьомому місяцеві чи аж на сьомому годові, але як перейдуть оце замірання, то вже житимуть і білш як за сотню літ. Не знати, чи кожне воно, чи так тіко деякі замирали — та люди про всіх вже так кажуть.

„А які-ж вони і чого родять ся на сьомому місяцеві?“ „Бог його знає! Вони однакові діти, як і ті другі, тіко що не будуть так зараз усього розбирати і виглядатимуть так, як би лише купи держали ся. Я не бачив, але розказують ті, що їх мають. Мабуть воно й зароджуєть ся на сьомачата.

Ганна Івановна Фецайллова — теж сьомачка. От як дитина родить ся на 7 місяці, то її на руках обполошують, бо страшно, щоб не зробить чого її. От Фецайллова на камені в клочку лежала, щоби не задушила ся. І до 12 місяців воно таке собі однакове, не плаче і не росте, а через п'ять місяців після цих сьоми місяців то вже починає і рости і плакати, як і временна дитина. Тепер вона — Фецайллова — така молодиця гарна, низькувата трохи, а в собі товстенька. Кормлять так: зациркують прямо молоком із груди, доячи себе, бо само воно не хоче брать і не може. От так кормили у паламарчихи цілих 2 місяці.

У Романихи те-ж таке було, що на сьомому місяцеві родилось, але лиш день пожило. Та хвалила ся, що таке воно було, що через шкуру кишечки було видко. Таку дитину до 5 місяців треба зациркувати.

Чого воно так, що воно раніше знайдить ся, ніхто не знає. Мабуть так то вже в йому самому є, бо щоб од матері, то ні. Як на 8 або 9 уродить ся, то не житиме ні за що, а як на сьомому, то буде жить. Така вже стать у цих сьомаків. Оця Ганна, дев'ята була, найменча, вийшла вже за між і діти має, самих хлопців, здорових, таких, як треба.

Сьомача хрестять, звісно, зараз, так само, як і те временне, що на 9 місяцеві. А тих, що невременні, то баба полива і впуска йому в рот води сьвятої. Сьомача хрестять як слід, з кумами. Воно плачу ще не має, але руками володіє. Таке дуже манюсеньке.

Сьомаків було в цьому селі далеко більше. Їх знають усі в селі і називають відьмами-самоучками. Дівка сьомачка як родить ся, то буде безпремінно відьма. Тіко така і чужого не візьме і свого не впустиє.

67. Розмови про душу дитини.

В суботу, як сонце звернуло вже з півдня, повезли ми з батьком санками олію бить до р....ої олійниці, бо тут не далеко, і людей сходить ся трохи побалакати. Були тут не тіко сами люди, а було й дітей штук з кілька, і хлопці пастухи, що попривозили олій бать

або поприходили з сусідських хат покругити барана¹⁾. Хлопці-пастухи тут коло барана мотають ся, а люди коло пічки розговорюють, про що хто заведе.

Н. казав, подивившись на хлопців: „То-ж то стіко воно дітей ходе — тож то буде людей! Еге, люди прибавляють ся, а землі не прибавляеть ся; чи воно цар дасть коли тії землі, чи мабуть ніколи ні — хто його зна, як воно буде. Ну, це діти бігають, а скоро будуть люди, а як воно, чи дитина, поки ще не з'явить ся на світі Божім, чи воно є де небудь, чи нема ніде?“

А Савка р—ий каже: „Воно то є й тоді тіко, але воно не на світі, бо воно аж-аж, як найдеть, ся то тоді аж воно стає на світі; а в утробі матері, хоч воно там і живе, то ще-ж таки не на світі“.

Н. спитав ся: „От як у животі дитина, то це ще хіба воно не на світі ще, чи як ви там кажете?“

Савка каже: „А вже-ж ні, бо воно-ж ще не баче світа, а вже як знайдеть ся то тоді стає на світі“.

Н. питає: „А чого-ж то воно, що як у животі дитина, то чогось видасть ся, чи ногами брика?“

Савка опять каже: „Ото-ж воно видасть ся у животі, бо йому браво так стане, чи так струснеть ся чого небудь“.

Н. пита далі: „Ви кажете, що воно так. Якось ви собі й надумали там так — я не знаю. А як воно до того. поки ще не зачало ся в утробі матері, чи є воно де небудь, чи нема його ніде?“

Савка: „А як же! Воно є й до того, поки не зачалось, тіко не воно є а душа його, бо тіла ще-ж нема тоді!“

Н. пита: „А де-ж душа тоді находить ся, поки не в дитині?“

Савка: „Душа тоді находить ся коло Бога, поки ще не ввійде в дитину. Ще, коли хочете, є діти й бездушні, такі, що нема душі, хоч воно в утробі“.

Н. пита далі: „А які-ж то бездушні діти?“

Савка: „Оті ото, що находять ся не живими; в йому-ж нема душі, бо воно ще в животі не заворушилось; жінка не доходить ним і сквне непременно“.

Як завів балачку дід Савка про душі, що в Бога вони є, а як тіло стане зачинать ся, то він і вкладе у нього одну душу, то другі підхопили зараз. Один каже: „Як та Ганна все каже на свого: „Пеличку, Пеличку! Наше діло робить тіло, а Бог душу вставить!““ Другий: „І отак вона, як п'янька, все каже Пилипови.

¹⁾ Це складова частина олійниці.

Хай він чим зажурить ся, вона зараз свої йому заспіває“. Третій: „Та й настало таки тепер: не вступиш з матнею, а Бог уже й з душею““. І на що він множить той мир?! Оттаке тіснення скрізь, а він свої!“ А той: „Знає, на що дітей посилав, знатиме, як і держатиме!“ Третій: „Та це вже видно, як ми держимось“.

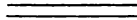
Перший: „Скіко-ж їх, тих душ у Бога є що вмирає усе менче, а родить ся білше. Чи буває так, що дають душі у дітей з тих, що повмирали?“

Дід Савка замікав ся і на свлу сказав: „Та мабуть у його крім цих душ, та є ще й другі“.

„А деж він їх держить“ — спитали.

„Та де-ж? Хиба я знаю, був там, чи що? Така то у людей думка, а як там воно, то хиба його вгадаєш?“

Почали знов той свої, той свої. А діда Савку я і після ще питав, але він знов те саме казав, що Бог готові душі уклада у тіло.

III.

Р о д и.

68. Назви.

На саму хвилю, коли родить ся дитина, мають люди такі назвища: роди, род, родиво, понос (прим. „одного поносу“ або „за цим поносом не вдержить воно“), рэсипалась, поклад (хоча се последнее в широкому значінню і вперше можна почути в поступках).

Уживають ся при тому всілякі звороти, мисли як прим.:

1. „Чи це вже вони (дїти) усе одного печива?“ „А вже-ж рідні!“

2. „Та я другнїй, звиняйте, у батька!“

3. „Робота є, а хто її робітник — робота й докаже!“

4. „На роду як написано“.

На трудні роди є також всякі назвища, так: перейма, вступкалась молодиця, важкі роди, трудне родиво і багато похожих.

А говорять під цей час:

1. „Любила солодко, то родить гірко“.

2. „Мабуть ураз був“, бо як ураз, себ то повреждена матка, то дїти дуже трудно родять ся або їх і зовсім не буває.

3. „Зступкала ся молодиця“. „Спер ся у їй бруд“, цигани. „Одчинїть врата, нате гроші, може їй полекша“ кажуть до попа, і багато инчого.

4. При родах каже баба Лавруська: „От Господь болїв не дає!“ Так усе казала, як дитина довго не родилась. А породила: „На що ті болї, бабо? Менї і так терплячки не має“. „Та нічого! Господь і перейму дасть“. Так звуть час, як після болїв і легчає.

69. Повитуха.

З багатого двору старі баби не хотять бабувать. Бувають баби бідніші, бо їм в на родинах дохід. Хоч і кажуть деякі баби, що вони бабують за ради спасенія — от так, як ради спасенія пересиджують ніч над мерцем — але білш того бабують вони а навіть пересиджують над мерцем через те, що їм щось перепадеть ся та й пошана їм од хазяїв і од людей. Инча баба то прямо каже: „Я тіко в людей хліба кусок із'їла“. А друга, то ще й виговорить чоловікови, як її не покличе, обмине, чи як там. „Ба! як за першим та біднішій був, то й кликав, а тепер то й не позвав мене“ — перекаже вже через людей, бо в вічі соромитиметь ся виговорювать. Хиба вже дуже зубата буде, щоб рішилась, бо вони ще — оці баби — і спесиві. Клич її, то ще й одговорюють ся: „Ніколи мені“, „та я вже слаба та не та стала“, „та вже воно час і перестати мені цим гріхом бавить ся“. Як що чоловік почне її благати, то вона ще білш задасть ся і таки зараз і вбираеть ся іти з ним разом. Як же не уміє ублагать її словами, як „та вже цей раз бабусю послушайте, ви-ж таки і за тими у мене бабували і у батьків моїх теж було бабуєте“, то вона й замотузить ся і одговорюють ся, та глади і зостанеть ся. Той найде другу, а ця мовчки дметь ся. Кожна хоче, щоб її просили і їх таки і просять дуже. Гірш од сього вразить ся бабу, як її брати, а потім за якою дитиною та й обвинуть або переминить на вичу. Тоді обіжена нашле або кракливці, або яке виче-лихо на дитину.

Гаврехи усі боять ся, але Кицька не вмiла нікому шкодить. Нахваляеть ся було тай годі. Була се собі сіра баба: звістиш, то ще й подякує; було, що її і на гуляннях шанували таки. І малу дитину до неї пошли, то послухає, а вичі то все пиху якусь тримали. А як не візьмеш то вона собі байдуже.

Де-ж кожна баба навчилась бабувать? Ніде! Навіть одна одної не хоче навчать. Кожна з них була колись молодичею, жінкою, і бачила, що з нею робили баби, як вона водила дітей і як обертались коло її. От їй тіко трудно дочекатись, щоб хто покликав її першай раз до себе за бабу. А вже як піде до кого вона раз або де у свого сина, або там другої якої родини побавув нарощне, і сама набиваєть ся: „На що той клопіт ще й з посианням за бабою, ось я сама, хиба-ж я не бачила, як воно робить ся?“ То тоді назвисько їй готове „баба“. А покликать її вперве можуть тоді, як не має де тії баби, що перше бабувала, а другі або далеко або й тих де не має, особливо в літку. То тоді мати зве, яку нападе найблизчу

стару бабу, яка дома буде. І от тоді вже та й почне скрізь бабувати, бо її не боятимуться кликати, коли вона вже де бабувала благополучно. От далі, далі, вона набирається потерюхи і робиться вже записною бабою. А звичаї, що їй казати, як у хату увійти, що робити на родах, родинах, молитвуванні, христинах і по христинах, це все вона знає, бо бачила, як у неї ще другі бабували.

70. Злоги і роди.

Од поступок одлічи три місяці назад та заміти той день і гляди його, бо в той день, як діждеш, будеш і родить. Часом днем не донесеш або перенесеш буває, але це зрідка, а то повинно прийти точно. Так воно вже в Богові діється. Замічають, що за хлопчиком перенесе день, а як не доносить одного або й білш день, борони Боже, то це не время буде дитя.

Як прийде цей день, то за пів дня до родів замітять себе мати і часом попросить, щоб за бабою послали. Як же є з старіших хто у хаті, то вона їх посоромить ся і не скаже їм нічого; от вони й сами помітять, бо вона з нестямку буде бігати перед родами за півдня і наче й місця собі не знайде, то курім побіжить дати їсти, то до свиней надбіжить, то у коморю ніби за ділом пильним побіжить. Буде бігати, а їсти і в рот не візьме нічого. Потім ослабне і зляже недужою, слабкою. Як є старі в хаті, то ні за що їй не дадуть лежати, зараз почнуть лаяти її: „Чого лежиш? Хочеш душу занастити?“ Дорікають їй і все намагаються, щоб вона вешталася а не лежала на місці. Як же помітять, що вона нездужає встати і ходити, то зараз пошлють сами за бабою, а її беруть по під руки і водять по хаті, скинувши окрайку і спідницю, а сорочку то вона ще задалегідь перемінила на поганшу. Як водять, то струшують нею потроху — а лежать ніяк ото не дадуть.

Прийде баба, тоді вже все по її казці робиться, бо баба повинна бути опитна, знаюча, стара жінка. По бабу, найбільше буває, йде сам батько, а то посилав кого небудь по неї. Як звістять її, то вона вдягається і йде до людей, де породіля є.

Тільки що увійде в хату, то не здоровкається, а каже, переступивши поріг тричі „Христос воскрес“ і раз нишком „Богородице“, а хто є в хаті, кажуть їй „Во істину воскрес“. Як нікого в хаті не має, сама породіля, то вона сама їй і одвітить. А то, прочитавши „Богородице“ іде до породілі зараз. Сама роздягнеться і як здоровенька породіля, що роди свої видержує без піддержування, то баба постелить на полу для неї сяку-таку постіль.

Долі не стелять, бо боять ся простуди. А як що породіля дуже слаба, то вже баба сама коло неї тупцяєть ся — а постіль постелить хто инчий. Як легкі роди, то баба без клопоту розпорядить ся, щоб і у печі горіло і щоби літепличко було, а як трудні роди, то ото зараз укликають самого чоловіка породілі, як буває, що він де на дворі, хоча це рідко буває, бо усі чоловіки при родах бувають, а при трудних то сами під плечі і водять жінок, — і тоді без звивання заставляють чоловіка простить ся з жінкою і він і вона просять одне одного опрощенія. Як се до трех раз не помагає і дитина не зродить ся, звивають ще й сусід і ті так само простять ся з породілею, а вона з ними до трех раз, бо то, кажуть, полекшає, як попростить ся з усіма, хто на неї нарікав коли. Як вже і після цього не полекша, то вже всі здають ся на волю Божу і молять ся собі, а баба найбільше: вона попростила ся з породілею ще скоро увійшла у хату; коли-ж забула попростить ся тоді, то в самий перед, перед простінням чоловіка, попростить ся, як замітять, що трудно. До попа не йдуть ніколи в сьвітї, щоб що поміг, або чим посовітував. Буває тільки, що вже як і до смерти доходить породіля, то біжить батько або хто небудь з рідні просить попа, щоби „врата“ одчинив у церкві і так їх покинув, поки не обродинить ся породіля. Як коли, то й молебен наймають.

Щоб полекше було родити, не užívають ніяких медікаментів. Тут же замічають, що як хто з чужої хати, не зважаючи, що дієть ся, навернеть ся туди за чим, то його назад не пускають, поки не обродинить ся породіля; боять ся мабуть, щоб і дитя назад не вернуло ся: кажуть, не годить ся випускати з хати.

Коли роди тяжкі, то сама баба помагає вийти дитячці і тягне сама як коли. За її невдачність не осуждає її нарід і баба бабує собі далі.

Дасть Бог, що вже діждуть, що народить ся дитина чи після трудів великих чи й звичайно собі прийде на сьвіт, то тоді вже ніхто туди не вкасуєть ся, сама баба робить усе. Скоро воно появилось, тоді вона перехристять його тричі, взявши на руки і або нічого не каже, або каже: „Во имя Отца й Сына й Святого Духа“ або „Господи, Сусе Христе, Сине Божий і Духу Святий“. Це послідне кажуть частійше.

Часом прийде уже баба, як обродинить ся породіля, бо й це буває часто, то й тоді вона каже тричі „Христос воскрес“ і береть ся потім далі за своє діло: загляне у піч, чи окріпець є і т. д. З народженням не поздоровляєть ся.

Тіко що дитяточко з'явило ся і вже баба похристила його, стане зараз матері лекше, а баба бере його і показує їй а, як коли, то й обмиє його перше і аж тоді дає. Часом, як дитина з'являється на світ, то матері мліють. Тоді баби бризкають святою водою, а як її нема, що рідко буває, то й простою.

Часом трапляється, що кров свіжа піде з породілі і не остановлюється; тоді кличуть тих, що вміють замовляти, а як вже се не pomoже, то здають ся на волю Господню.

Як подивить ся або буває, що й подержить мати своє дитяточко на руках, то баба його зараз же бере од неї і укутує його і покладе десь у запічку або на печі, або що, а коло матері кладе під постіль небезпременно залізяку, чи то ножа, чи то кусок підіска, будьлі що, аби залізне; це задля того, щоб ніхто її не з'урочив — це б то се од уроку. Цю залізяку повинна вона до трех день, куди-б не йшла, брати з собою. Мати його кожний раз носила при собі „од уроку“, „од очей“. Те вже усі знають. Часом молодця повештаєть ся де надворі та гляди і почне хвалить ся: „Мені чогось погано“. „А ти-ж залізяку брала?“ спитують її небезпременно. Як підмоца залізяку баба, то не промовляє нічого, бо то воно вже так з природи заложено: „тверда, як залізо“, кажуть у примівці люди.

Після цього, як вже баба упорала ся з тим, шукає, як народження хлопець, сокиру, а як дівчинка, то гребінку або гребна, і зараз же зав'яже пупа дитяткови на вершок од животика і тоді до гребінки чи до сокири, а як де, то й не шукають нічого, а до порога прямо візьме баба та й одчикне по зав'язку пуп. Це для того до сокири або до динця одрубують пуп, щоби кожне до свого діла вдатне було. Не чути, щоби де одрізували до книжки, бо ще з цього хліба не їдять; може це ведеть ся у попів та у панів, а в людей не чути цього. Як одрізує баба пупа, то примовля: „Одріаю пуп на вік, на сто літ“. Ця примівка законна, хоча нічі баби і білш може вміють примовляти і добавляють, що хотять. Але це закон, а то баб'яча охота.

Пупа зав'язують матіркою (прядивом), а не плоскіню, бо як плоскіню зав'язати, то буде неплодне, це гріх навіть. Через те й кажуть про безплідних: „Матіркою зав'язано, на жінку — крёмниця, а на чоловіка, — безклубий.“

Усі вірять, що як баба не зав'яже пупа на мірі, що або коротко або слабко, то будуть животи виходити. І через те ото молодих бабів боять ся брати.

Кров усю і містище¹⁾, що вийде з матері, як народить ся дитина, не прибирає ще баба поки що, бо треба цим містищем поторкати навхрест новонародженне, щоб як житиме у світі, не задило нікому своїми очима і не було врічливе. От візьме баба містище у руки і поторкає на хрест дитину, але нічого при тім не примовля. Потім викопав проти того самого місця, де дитячко народило ся, на полу яму заступом, поспиле туди жита і тоді кладе містище зверху, вгортає туди усе, що вийшло з матері і загортає землею. Потім змаже діл, а породіля зляже собі на полу або усяде з прикритими ногами.

Ті тряпки, що були під породілею, позгортає баба, випере і одкладе потім собі. А тепер підкладе зараз під піч або і розтоплює, як не розтоплено було, і гріє купіль. У купіль покладе потерихи із сінця або гвоздичків чи яких инчих цвіточків або сінця гарненького, як коли, до того, що на покуті було і на зелені сьвятки діл устлани. У цій купілі парить породілю і дитину. Попаривши покладе дитя на полу коло породілі так, а зрідка то і на печі. Тепер уже готовить ся до родин.

Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто її не завадив чи очима, чи словом лихим, як буває засіхне на його уроду хто, то за для цього кладе сама мати коло порога вінчик, а на вінне дитину, і тоді переступа його тричі, байдуже, що воно кричить і все за кожним разом сплює та й каже: „Сама мати спородила, сама вроки і вроцища одходила“. Три рази ото перекаже, а потім візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим вінчиком по задняти, тай за поріг вінчик той викине і дитину кладе чи там на подушку, чи там у колиску, як уже її наготовлено.

Груді свої не дає мати скорше, аж як баба піднесе дитину, а згодом як де, то вже аж тоді, як од хреста принесуть, бо теж, кажуть, буде врічливе і не гарне на очі. А як дає мати груди, то дає спершу праве, бо як дасть ліву, то буде, кажуть, небезпремінно лівшун.

В пелюшечці, ще не сповите, бо його не зараз сповивають, а вже як дуже борсать ся почне, лежить собі дитячко, а мати теж собі коло його одпочиває. Баба собі коло печі порядкує; чоловік їй, чи хто другий, як є у хаті, чи то сестра, чи то брат, чи будьлі хто, уносе шапник і наносить води у чавуни. Їх баба гріє а потім купає в купілі дитину і породілю. Купіль буває часом чиста, але

¹⁾ Містище і бруд увесь, що сходить з породілі, називають «очисток».

часом накладають до неї садового сінця і квіток. Примівок нема при тім ніяких.

Як дитина родить ся у сорочиці або в шапочці в такій, то замічають, що то не добрий знак, дарма, що по других людях і по лапах радіють цьому, бо думають, що щасливе буде. У наших людей примічають, що то або москаль буде або в залізах, не доведи Господи, буде, а без наказанія не обійдеться. У инчих то цей знак сушать, тнуть у пилок та дають пить дитині, а у наших сем'ях то його з містищем ховають у землю.

Баба скрізь порядкує сама в хозяйстві, а найбільше коло печі, бо хозяйка не адужаща. Баба теж і за всіма звичаями слідить і їх виповняє, витримує всі, бо це її діло. Найбільш ото вона сама і свічки не дасть згасити, поки народження не обмолитвується, щоби не було обмінчати, не дасть ото нічого з хати, хто би чого не позичав, а і з двору не дасть нічого, бо „не годить ся“. І ото вже, як трохи причепурить у хаті і скупає породілю й дитину і покладе на полу, тоді вже можуть бути родни, моргич по родах і баба заходжуєть ся за закускою.

Як поведать ся ж хатні, де в родні?

Як почне уже женщина кородить ся ото на все, то кажуть дітям, чи батько, чи сама баба, чи хто старший у хаті: „Ідіть собі діти гулять де!“ Старші то самі догадують ся і порозходять ся по суєдах; кожне візьме собі роботу. Як же що довго не родить ся дитя і мати мучить ся, то тоді усі, хто є в хаті, сидять дома і буває, що на їх очах і родить ся мати. Старі, то звісно, дома по всяк час будуть і доглядають породілю. Діти-ж висилають ся, щоб не кричали часом та не мішали в хаті; деякі висилають, бо ніяково якось дивить ся їм на матір. Та й через те ж таки виходять таки і старші з хати. Тільки у ночі лишають ся усі, бо ніхто не бачить.

Як спитає котра дитина, де ляльку взяли, то їй ото брешуть: „баба принесла“. „А де баба взяли?“ „У бур'яні знайшли“ або в очереті, як зимою. Найзвичайніше кажуть: „з піску баба принесла“.

Сам чоловік породілі, за такою виключкою, дуже чогось боїть ся і весь час в собі неваже. Часом і вдає із себе він, що йому це байдуже і ніби так собі, а шкура одетала в його і в голові здійсмаєть ся все щось і світ у очіх десь далеко маячить. Старі, як є у хаті, і ті якось не так як' звичайно, себе мають, бо всім відомо, що може бути в цей час і з жінкою і з дитиною. Страшно і поду-

мать, як воно м'якеньке і народить ся: і тім'ячко м'яке у його, і кісточки м'які тоді. А у хаті — стільки дітей. Умре мати і не зродить або сама на віки скалічіє, то тоді біда яка. Бував, що нелюбима молодиця в хаті а і то тоді серце не туди поверне.

На кутку всі ото вже знають, що сьогодні родить така то і дивлять ся собі на це, як на звичайну річ та цікавлять ся хитрим, що когось і сусід на хрестини позвуть і кого саме. Надіють ся ті, що найблизче і що були найдобріші для породіллі і її сім'ї. „Та ми в гніву трохи з ним, то мабуть і не покличуть“ кажуть сусіди, як питає хто їх: „А що це і вас мабуть на могорич покличуть?“ або „та вони тепер багатчі стали“ або: „та у нас клопіт і свій тепер“.

а) „А що це у вас, могорич буде?“ обізветь ся через тин сусідин хлопець або молодиця до кого небудь з тієї хати, де роди шують бути.

б) „Що це там нікого не видно у N.“ кажуть часом у сусід за обідом — „чи не буде лиш товариша на тій парасочці?“

„Не чуть нічого, мабуть їй оце зараз день вийшов“ обізветь ся старша з жінок у хаті.

в) „Чого це ти сьогодні такий в'ялий при роботі, чи не зберався до N. у куми“ — зачепить жінка чоловіка.

„То і щож, то й піду, думаєш ні?!“

„Та йди, йди, тільки лиш проворніше мені коло дівек ходи“.

г) „А не піде до мене Охтис на толоку?“

„Та ні, бо своя робота дома у його“ одвітить молодиця за чоловіка, як сподіваєть ся, що його покличуть у куми, чи там на могорич.

„А чом це Охтиса між нами не має?“ кажуть толочане.

„Та мабуть ото лагодить ся до N. на могорич“ підмітять котрий там чоловік.

„Так і є“, додадуть голоси.

д) Теж і про жінки бував.

„Чого це N не видно?“

„Та до N. у куми покличуть, то ото прибираєть ся, бо її-ж за кожних кличуть сюди“.

„Та це-ж звісно однієька кума! А там оце й родини сьогодні?“

„Так і є!“

71. Оповіданє про трудні роди.

Розказує молодиця, що була при родах другій жінці, побачивши ту молодицю, що привела дитину: „Бідна Одарка, вже ожила, ходи. Ви й не чули, як вона вела ту дитину?!“

„А не чула!“

„Ій, не дай Господи нікому так вести. Ото ж, як почала вона вести, то Господи мучилась, а то вже як привела, то ще гірше. Я й не бачила, нехай Господь сохроне всякого хрещеного! Як уже приведе ту дитину, то легше стане, а то узяла таки вмерла, побіліла як глина, затрусилась і не дихне. Ми з бабою таки поперелякувались та я мерщій давай її трусить, баба воду холодну лє на голову, на груди, у вуха, а я розтираю по тілі та гукаємо: „Одарко, Одарко“. А вона й не ворухнеть ся, а далі лупнула очима і сказала: „га“ та уп'ять і занїміла. Я так і зомліла, баба й собі побіліла, а вона лежить як полотно біла. Лємо ми ту воду та гукаєм уп'ять, — ні, не прокидаєтця. Я вибігла з хати, гукнула її чоловіка, кажу йому: „Скажи матерям та йдіть прощайтесь, бо вже мабуть умерла“. Кирило, її чоловік, побілів, побіг мерщій до матерів; позбігали ся матері, — це було через лісу у сусідів, плачуть. Кирило сам себе не тямить. Вона була уп'ять прокинулась. Матері як заголосили, так вона захарчала і вп'ять умерла. Я кричу: „Не плачте, бо їй гірше, може це вона од того умира“. А воно-ж, кажуть, що як рідна мати при таким случаю є, так ото безпремівно буде важче. Так вони взяли, повиходили у другу хату, а ми вже з бабою доглядаємо. Я трясу її, баба воду лє й гука: „Одарко, Одарко!“ Вона тіко що ротом зівнула. Я мерщій води як линула, вона й ухнула, а далі й очувувалась, стала й дещо обзивать ся. А я що страху набрала ся, ніколи ще так не бояла ся. Думаю, як умре у мене на руках, то ще мені гріх буде, бо я її так на руках держала, а воно-ж люди кажуть, що у кого на руках умре така людина, то тому найбільший гріх буде, бо кажуть, що таку людину можна одволать, так, хоч коло неї і одна людина, а нас дві було. Так то вона аж третій раз як умерла та ожила, то аж тоді трохи очуняла. Матері породілі взяли її тоді гуртом, у другу хату перенесли, як уже трохи перестало з неї лить ся, бо як найшлоь містиче, як зачало з неї лить ся, так мабуть відер двое налилось. Так хто його зна, як вона ті діти вбди, отака жінка здорова, а не дай Бог нікому так дітей водить. Та вже вона, як повклала її у другій хатї, трохи очуняла. Зараз пішов Кирило, уніс горілки та випили по дві чарки,

чи що, і то вже прямо як сьвіт піднявся. Усі ми порадили, а то й я бояла ся, як умре, то ще буде клопіт.

Воно-ж іще кажуть, як багато людей зна, то важко буде дуже вести дитину, а їй же сердечній попало ся під такий день, що людей хто його зна й тіко знало. Се було саме на другий день на Пречисту, а у нас тоді мед був, — свекор був титарем, — тому й багато людей знало. А кажуть, що як багато людей знав, то ото усіх тих гріх треба переносить. Хай Бог милув. Як так діти вести, то лучче без їх быть“.

Записав Ю. С.....о від Оляни С.....ої 23/8 1896 р.

72. Оповіданє про трудні роди і кровотік.

„Ой вутіночко моя! Встаньте, Мар'яно!“ обізвалась Варка таким дуже тоном в саму північ, як спала покупі з Мар'яною.

„Що там таке?“ спитала її сестра і спитала дуже злякано, бо та кризь сльози наче будила її.

„Вставь, вутіночко, я кров'ю підплила уже вся. Мабуть смерть моя прийшла до мене“.

„Ох лихо, що ж там таке?“

„Це-ж мое лихо прийшло до мене, я вже знаю“.

Засьвітили. Мар'яна прибрала з долу кров, тряпками стерла. Стали розпитувать ся одна одної. Як Мар'яна спитала, то та почала казати, що це їй уже третій раз отак і все до смерти доходило, та кушарка спасла. А це вже нічого не пособить ся. Першній раз, як було їй, була вона вже важкою, але ще не почувла ся, та з неї так і пішла кров, як печінка наче, усе скеплена така. І тоді я помітила, що дуже потрудилась, а трудів стало. І в друге так само, за Лариком було вже, здасть ся. І тоді стривожилась дуже, землю на баштан з шляху носила, дерниння таскала. Та тоді ця кушарка була. „А оце-ж, я й не знаю, а й до смерти я здоровіша не буду, як тоді, і тепер не дай Боже і вас заклопочу і сама не видержу“.

„А тривай лиш“, каже ця. „Було й мені в монастирі храмовському. Коли ж ти будеш родить?“ Ця каже: „Так ще аж за місяців через два або й білш!“

„Ну, і мені так тоді було, та чернички спасибі помогли. Тут мені говіть і сповідати ся, а тут як раз тобі на: багато дуже я тоді сходила ногами. Та чуть не скинула дитини. Так і думала, що скину; геть уся вже була в криві і так, як оце й ви кажете, так

і я. Та похвалилась монашкам, а одна взяла крохмалю, розвела в стакані і дала мені випити. Зараз і стало. Обмилась я і другу сорочку наділа і білш не було того. На і тобі сестричко: в мене є ось картопляний (а то хоч і пшеничний був, та це байдуже), випий, може і тобі полегшає“.

„Дай, вутіночко рідна, чого дай, то дай, бо не видержу мабуть. Сьвіт крутять ся!“

Та дала, а ся випила і справді перестало йти.

„Може полегшає. Ох, коби-ж то, Господи!“

„А Бог милостивий! Огляньте ся на діти оті, що він з ними робитиме! Оце тобі після меду. Струсилась ти, от і лихо через те. А вже-ж мабуть порушила“.

Стала та трохи веселіша, а ця почала розказувати про одні свої трудні роди про Ф. і бабу З-у. Тричі простили ся і аж сьвітом Бог дав. „А то вже я геть приготувилась і вмирать. Уже заспокоїла і бабу, кажу: Бог зна що робить оце з нами, на те його воля, як умирать з того, то й умирать“.

За цим то лилось із неї, та як прийшлося їй родить, то були дуже трудні роди. І оце вже в неї трегі чи що такі роди. А тепер, то мало що не вмерла.

73. Дитина на поперек.

Горе жінці (і скотні), що носить дитину впоперек під грудьми. Отак найскорше задушують. А ті, що вони в неї у низу там, тій Біг ма й горя. І скотині і людині так само.

74. Коли трудні роди, отвирас під царські ворота.

Оце вже год 20 тому назад мала моя жінка родить оцю Софію, що тепер десь на заробітках — почина розказувати Юхим Щербина. — Яюсь так іступкалась, родить і ніяк не ослобонить ся. Цілий тиждень вона мучилась. Діждали суботи, у вечері против неділі, баби, котрі вхажували за мовою жінкою, посилають мене до церкви. Я знявсь і пішов у Любомирку до церкви Богу помолить ся. Приходю, аж л—ий під поїхав у Матвіївку, там буде й службу служить. Я ноги на плечі та в Матвіївку приходю; аж як раз кончають одправу. Я трохи підождав, поки під вийшов із вівтара; я підійшов до його, розказав йому, чого я прийшов. Так він зараз вернувся у вівтар, надів рязи, одчинив врата, одправив, що там йому Бог дав. Я подякував і пішов через ліс до дому.

75. Шапки підчас трудних родів не носять.

Питався я, чи є обичай у сій слободі, як седесь я чув, не пригадаю, щоб брать шапку і заставлять її викупати, як трудні роди. Люди посміялися трохи і додали: „Колись з розкопів чого не робили. То на весіллях тіко викупають жінок та сестер, а воно колись було і на христинах чи на родинах. Тепер того не має. Се, щоб од цього помогло кому, то не чуть, щоб і робив хто. Хиба“ — теж посміялись і споглянулись — „хиба яка дурна баба“.

Ношене шапки доховалося декуди у нас.

Знають се також і иньші народи, приміром Кашуби і Поляки. Tetzner, 489.

76. Ворожити вік дитині.

„Ой оце ж яке й нерозбирателне, узала і вкрила дитину мішком“, каже невістка дівці зовці, „бач яка, хоч би мішком не вкривала“.

„Хиба не можна, чи що?“ одкажує дівка.

„А вже-ж“, каже, „не можна, бо буде не розбирателне. Слать мішок під дитину можна, се нічого не поведить, а укривать дитину мішком не годить ся. Баба було, як побачать“, розказує невістка, каже „як побачать, що вкриють мати дитину мішком, то зараз так і запобіжать: „Хочби ти — кажуть — дитини не вкривала мішком, хибаж ти таки не знаеш, що не годить ся?“

„А почому-ж вона зна, що не годить ся укривать мішком дитини“, пита зовця, „та по чому з старих людей є такі, що дуже знають до дітей?“

Каже уп'ять невістка: „От оце Безматчиha, так вона зна, коли дитина умре, бо у нас, як я була ще такою та вівці насла, нездужали діти; було їх у матері п'ятеро чи що, та тіко я не нездужала, а то всі. Так призивали мати Безматчиxу нарочито, щоб подвиглась на дітей. Так вона прийшла, обгляділа скрізь по під плечима, общупала кругом і сказала прямо: „Й не думайте, бо вони зараз не повмирають, а повихожують ся од цієї хвороби, а другий раз будуть ще нездужать, то годі й повмирають“. І як сказала, то так як у воко еліпила; як раз од цієї хвороби повихожувались, а на другий год завалки понападали, так ті, на котрих Безматчиha казала, що повмирають, так і повмирали (стало на її!), та ще так скоро одно за другим, трохи чи не в один день усі полягли. І цей“,

каже Оляна, надіваючи на свого хлопця сорочечку „тіко потерюхи з ним наберу ся та й годі, а він поживе може з півтора року та й умре, бо вже я по собі примічала, що воно мені не дурно так робить ся“...

„А Павлиха колись мені розказувала, що їй именно так, як оце мені. Ще тоді, як вона була за першим чоловіком та була у неї дівчина, — бо вона як була за першим чоловіком, так була одна дитина, то вже вона як пішла за Павла то перестала дітей водить, — так каже, що їй люди сказали, що ця дитина не буде жить, умре. Так воно й стало ся, каже. Пожила та дівчина півтора року тай умерла. Як вона розказувала, як їй було, то так і мені тепер. Як коли стане дуже важко, то груди болять, а дитина не ссисає (себ то, що багато через чур напраталось молока, так, що дитина не встигала висисать), а як коли, то ніяк нема нічого, дитина тягне, тягне та нічогісінько не витягне, та тіко кричить, кільки сили є. То то люди кажуть, що та дитина, що при їй так дієть ся, то настоящо не буде жить. То так то з тими дїтьми. Тіко вимучить тебе та возьме і вмре тоді, як виглядиш, самі найгірші клопоти перенесеш, як то кажуть „із г—н вигодуєш“. Дитині треба сорок раз упасти, поки виросте. Се вже така людська замітка.

Баба Безматчиха узнавала дітей, чи будуть жить, чи повмирають, по жылах. Ото як покличуть її, щоб подивилась на хвору дитину, так вона прийде, обглядить по під плечима, за вуха поглядить і ото вже скаже, чи буде жить дитина, чи ві.

Угадують ще по тому: як жінка ходє важкою та бува піде молоко з цицьок, так та дитина, що найдеть ся, не буде жыть.

Узнають ще по очіх. Як ото у куточках коло перенїсея та є таке, як говядина, ото таке кругленьке, як горошинки, так та дитина буде жить а як нема, то умре.

77. Приплескуване голови і иньних частий тіла новонародженої дитини.

Як найдеть ся дитинка, то рідко коли не буває а то все трапляєть ся, що продовгувата вона вийде зразу. Баба пупорізна зараз пригорщами трохи присадить, подавить руками і обкруглить головку, а як коли, то й тїм'ячко загаптовує, порошок засипле і животика повиправляє.

М'яким хлібом, але то вже опісля, витирають спину. Тому треба бабі не спроста бути бабою і знати, що робить.

Бушка закладать за подушечку треба, бо буде каплоухе.

Горбате щоб не було, зараз же його спершу й нагинають класти на рівному без подушки.

І се скрізь знають і матері і роблять се своїм дітям, щоби встерегти ся од лиха, бо то вже найскорше на дітях з'явить Бог свою кару.

78. Приміти при родах.

Як у хаті в породіля, котра дитину тіко що зродила, а бува несуть покойника селом, то треба двері зачинять, бо буде нечисть на дитині.

Як люди в тоді саме, як родить жінка дитину, та дадуть умерти, то скілько їх там буде, усім буде гріх, бо можна її одво- лать, коли лить холодну воду то що.

Мати при родинах, де родить ся неживе або де жінка умирає, не може бути, бо буде їй важче.

79. Жінка на другім світі.

В одному селі, от тіко ніхто мабуть не скаже в якому, бо я допитувалась тих, що мині розказували — Мокрина про се розказувала, — умерла жінка Матвієва Оляна з дитиною і не зродила дитини. Так її і заховали. Та так якось то і недовго було, та й друга жінка умерла, та й цю коло тої жінки заховали; коли слухають: щось у гробі плаче. Люди зразу полякались, а далі взяли і одкопали. Аж вона плаче: „На що ви мене закопали, я ще не вмерла, а тіко так заснула, а вони взяли та закопали“.

Уже та жінка розказувала, каже: мені там і дитину мертвяки і хрестили і сказали мені, що тобі ще пять год жить, тобі ще не пора.

80. При родах згадаєть ся рідню.

„При родинах тіко й згадаєш свою рідню“, каже зять теці, „жінка чуєш кричить: Маточко ріднісінька! Як же я люблю вас! Помилуйте! Та дорогі оце всі ви мені такі. Я оце цілком у вас всею душею отдаюсь“.

А перше — то-то було.

IV.

Обряди і звичаї від уродження дитини до виводу.

81. Родини.

Родини справляють неодмінно в кожній хаті і тоді їх тіко не буває, коли уродить ся неживе. Справляють їх зараз після того, як уже баба укладовила де небудь породілю і дитину з купелі. Як же роди були на ніч, то звичайно родини одложать до ранку, або до досвітку. Справлять родини саме діло заставля: і породіля дуже знемоціла і баба намучилась доволі і хатні теж натривожились. Та таки і радісно, що роди благополучно пройшли. А ото таки ніби сам закон велить: якоесь ніяково так і бути без пошани обродинної і народженого. Треба-ж комусь і про Бога спогадать і щастя попрохать. Воно за мोगричем і добре. А щоб не самі хатні про се дбали тільки, то звуть ся ще і сусіди, найменш один, коли вже великий недостаток до того приводить. Буває, що і сусід не звуть: обходять ся і без сусіди; з одною бабою хатні почесно родини собі проведуть. Але це уже горе та нужда заставляє так робить. Родини і здавна робили люди, та колись і краще їх справляли, бо були заможніші. Була колись замісь сивухи варена та запровадвана. Родини справлять „годить ся“; це й звичай давній.

Справляють родини такачки.

Упоравшись ото з породілею і з народженням гаразд, вештаєть ся собі баба коло печі, а батько звичайно сам іде до сусіди, котрого найбільш з усіх поважає і котрий найблизче до його живе. Де заможніші люди, то у тих буває, що і за другими сусідами заходять, а більш того, що до одного якого небудь. Як з сусідом живуть у великім неприязельстві, то і цей случай не помирять їх:

і хоч і близький сусід, не заходять до него, а ідуть до другого. До далеких сусід не йдуть.

Як увійде у хату до сусід батько, то зараз каже: „Здрастуйте! Та Боже вам поможи на все добре. (Як празник, то й з празником поздоровляють, а то то з середою там, чи з суботою, як коли!) Та просю Бога й вас на хліб-сіль до себе. Зайдіть хоч на годину до нас“.

Хоч і знав сусіда, чого це просять, одначе спитав таки:

„Чого-ж це?“

„Та Бог дав оце у нас случай, то поки збиримось там (на христини), то ходімо та таки як закон велить сповним родини“.

„Що-ж там вам Бог послав?“ допитуєть ся уже сусіда, прибираючись у одежу. Часом то так у буденному йде, хіба пояс перемінить або другу шапку надіне, як ця погана.

„Я таки не гаразд і допитував ся, а либонь дочку Бог послав (чи там сина)!“

„Хай же велика (чи великий) росте!“

Ото і йдуть зараз до дому з сусідою. Як звуть і другого, то зараз же, як цей іде, то батько забіжить і того попросить або инакше як з’уміє, як на ум приїде і як обісмілить ся. Буває, що тільки скаже поздоровкавшись і поздоровивши з днем, як його просять зайти ближче і присісти: „Спасибі! Ніколи сідять. Я на час до вас: просю Бога і вас до себе на родини“.

„Спасибі, що просите, я ось не забарюсь“ або як ніколи, то скаже, що не має часу, але од цього звичаю не годить ся одказувать ся. Беруть звичайно чистішу одежу і хлібець божий, без якого не годить ся іти на могорич, і вибирають ся.

От чи з одним, чи з двома сусідами, бо жінок не кличуть на сей случай, приходять до хати.

Увійшли то сусіди або той один сусіда, каже:

„Здрастуйте! Поздоровляю з новорожденням. Що там вам Бог дав, най велике росте та щасливе буде“.

„Здрастуйте“, одказує баба або батько або часом і обов разом, „спасибі вам! Ідіть ближче та сідайте“.

От сусіда іде помалу до лавки, хоче сідять, а його просять „ближче“ до столу. А на столі уже і пляшка стоїть і закуска. Сусіду садовлять ближче до покутя, а як двох узвали, то старшого і почеснішого ближче до покутя або й на покуті, а батька з боку або на ослоні проти їх. Баба і з ними закусов і подає на стіл; через те не сідає в ряд, а собі з боку притулить ся.

За стіл сїдають і старі, цеб то батько й мати, як в й жонаті чи брати чи невістка. Але батькови народженного дасть ся скрізь право: він порядкує і частує; батьки тепер за гості. Навіть як сердив ся син на батька, то мирить ся з ним тепер: за столом батько таки на покуті буде сидіть або де почесвіше місце і йому йде перша чарка од хазяїна. Од батька взявши чарку і пляшку просить закусить, що Бог послав, чи рибину чи частиночку [?], і сам робить підвалину, се-б то ущипне та вкусить чого раз. Наливає у чарку собі вперед, бо це скрізь такий закон і при всяких нагодах так буває, здоровкаєть ся до всіх: „Будьмо здорові! Спасибі, що прийшли. Хайже Господь дав моїй хазяїці, чи там старій, ще здоровля а отому, що ото коло неї, на много літ. Щоб Бог поміг таки у хрест увести його“.

„Посилай Боже!“

Тай випиває аж до дна, бо так годить ся, а крапель, що зостались на дні, не бризкає у стелю, як це робить ся на христинах і вничих разях; тут тихо, почесно собі пють, шїятик тих та помавок не робить ся. Наливає потім чарку тому, хто у його під рукою в ряд сидить. Той дякує і каже, що хазяїці дайте перше. Як схоче хазяїн, то й понесе зараз і до породілі, що сидить в сей час на полу в укритами ногами, а як коли, то припросить таки цього самого, щоб таки випив, а од породілі, мов, теж не втече. Той або не або дякуючи посилає до баби. То хазяїн тоді з чаркою і до баби іде. Та вже звичай знає і одкажеть ся, скаже: „Я ще випю! Хай гості перше!“

Тоді вже той бере і здоровкаєть ся: „Будьмо здорови! Хай же Бог дав щастя за ким могрич пем, хазяїці на здоровля а ново-рожденняткови на много літа!“ І знов до дна по повній, бо так годить ся, щоби щастє було повне. Хазяїн дає далі. Як в другий сусїда, то і цьому подає повну чарку. І цей приказує теж, щоб і „вік був довгий і життя як у Бога за пазухою“. Тоді і баба випиває. Їй подає чарку хазяїн і разом дякує її: „Спасибі вам бабусю! Ви тепер за батька і за матір мені стали, потрудились таки. Просю покорно, випийте по трудах!“

Ті, що випили, звичайно закускують, а баба кланяєть ся до них і здоровкаєть ся: „Посилай же Боже матері отій“ — показує очима у той бік, де сидить породіля — „здоровля, щоб сына чи там дочку догляділа і внука діждала, а народженному, щоби був багатий, як земля, дужий, як вода, щоб і в коморі і в оборі було всього доводі“.

„Посилай Боже!“ всі їй одкланяють ся. Вона в цей час або коло печі стоїть, або наблизилась до столу і перед столом не теж до двя.

Тепер, як ще не дав спершу жінці сам хазяїн, то замість його, буває, понесе їй баба чарку горілки. І тоді породіля теж випиває повну. Її усі припрохують: „Вам треба у середині полагодить, то ви таки і випийте“.

Та випе, а коло неї уже баба поставила чогось гаряченького з печі. І породіля попоїсть таки добренько. Після цього пють і по другій. Буває, що батько, щоб пошанувать породілю, просить її, щоб вона почастувала усіх. Як баба частує, то кожний, кому вона підносить чарку, просять її випить, приказуючи: „Вам, бабусю, найбільш треба, бо найбільш ви потрудились“.

„Спасибі за добре слово: це вже так і Бог велів комусь таки та бабувать“.

Поздоровкаєть ся і випе, скільки там їй на душі піде. Хазяїн припросює закусовать. Потім пють і по третій. Менш од сього не водять ся, хоча і більш теж дуже рідко коли трапляєть ся. Приказують всяк, хто як з'умів. Ведуть і мову то про хазяйство то про сімейство, часом і про громадські з'явки, а про сотужність життя найбільше. Веселого нічого на цій бесіді не має, ні пісень, ні шуток, нічого. Це така собі почесна бесіда.

В частованю бува часом і инакше. Частують ся, а хто небудь: „Ану лиш породілі“ або „матері дачь підсидать“. І понесе ото баба чогось гаряченького. А це хто небудь, найскоріше той, хто частує за столом або, як ніхто не частує, то сама баба подаєть їй чарку горілки, а вона не дуже там здоровкаєть ся, випе, бо просять випить, щоб у животі полагодилось. Батько рідко коли підносить чарку породілі, бо йому якось не гарно шкодувать при усіх жінку, котру він повинен жаліти вишком од усіх.

Як частують, то минуть чаркою ніяк не можна нікого, бо це обида велика. Треба, щоб всі були рівні. Через те і частують більш під ряд, як сидять, хіба вже батька на перед. Частувати можуть і чужі, а як вони приязні, то треба од них прийняти.

І породіля вже підїла і на столі уже закуски підїли. Пора і вставать. Щоби попасти, коли всім треба встати із за стола, для цього або сам хазяїн щось таке скаже, що вони вже знають, або як забайдужить ся сам хазяїн, то сами гості якось зглянуть ся і теж щось скажуть, що можна угадать, що треба вставати. Хазяїн сам, як замітить, що вже видане усе, що зготовлено було, встав і каже до сидячого: „Звиняйте, будьте милосердні“. Всі встать. А як

буває сами хотять встать без загаду, бо це чесніше буде, то кажуть, зглянувшись: „А нум те дякувать“ і зараз же встають та христять ся до икон. Хозяїн і собі похрестившись, стає з боку де небудь, а ті кланяють ся і до його кажуть: „Спасибі вам за хліб-сіль і за приятельство“. Він же одказує: „Вибачайте, добрі люди!“ Те-ж само кланяють ся і до породілі і благодарять. Сусіда дякує і бабі.

Часом то хозяїн куди дінеть ся в сей час, як треба йому дякувать, то це якось ніяково зроблено; це не порядок буде і незвичайність з його боку, що не має кому і подякувать в самий перед. Звісно в цім разі, хоч якось і ніяково буде, але поклоняють ся до хозяйки, а потім до баби. Звичайно-ж хозяїн повинен бути в сю годину в хаті і одклонювать ся ото гостям.

Після цього сусіда, чи і два, як де трапило ся, виходе з хати і каже тільки: „Прощайте! Оставайте ся здорові!“

„Прощайте! Ідіть здорові!“ кажуть у слід за хати. Хозяїн сам і за двір проведе.

Діти в хаті в час родин живуть як і по всяк день: самі менчі у запічку, старші по хаті собі швендяють, а ще білші по хозяйстві: то скотови дають, то дров уносять. Часом то і цим, де котре з білших навернуть ся у хату, то дають як де горілку. Дитина ця повинна поздоровкать ся до всіх, але без примовок і звичайно не пить, як не силують, а як таки наможуть ся на його: „Та за братіка чи там за сестричку випий повненьку; воно тобі буде колісь і в помочі! Ну лиш ну!“ Те й випе.

Часом, що хто чи з инчого села, чи з цього таки, чи може й з кутка цього повернуть ся у хату у цей час, як саме потчують і сидять за столом, то йому небезпремінно піднесуть чарку горілки, а як хто з поважних людей, то і за стіл попросять. Примовки і з цим однакові: як знайде для себе звичайніше і для людей приятніше, так хай і здоровкаєть ся, так хай примовляє.

Як слабе дуже дитя то і родин не пють, а мерщій до попа несуть, щоби нехрищене не вмерло часом, бо як умре нехрищене, то не поховають по христянському звичаю. І в граматку не записують його, хоча поминать хотять і молять ся за його, і хочби й неживе родилось, то просять совіту у старих людей, як його одпоминать. Буває, що баба сама охрестить дитину, як тільки вона з'явить ся.

Як же дасть Бог, що не вмирає а одужує, то могорич-родини пють таки.

На родини ніколи не просять нікого другого, навіть не просять батька та матір породілі: а хатні самі собі та ото як звичай велить, звуть одного або рідше двох сусідів у хату. До того ще баба — от і всі.

Хоч убоге сімейство, а як випадок сей Бог пішли, то родини таки підіймають. Хоча сутужність тепер скрізь у хати заглядає і закон переставляєт ся.

82. Балачки з нагоди родин.

1.

На кутку ото вже знають, у кого родини і кого покликали і знають наперед, чи ласо було закусувати, але тим, що честь зроблена, тим якось завидують:

„Це ваші батько на родинах мабуть у N.?“

„Еге-ж“.

„А нас і поминув, не бійсь. Хай же й ми його поминем, як і у нас буде якийсь могрич!“

„Та покличте замість їх та нас“.

„То ви все по могричах так і будете ходять?!“

„А тож!“

„Добре!“, одказала з осміхом молодиця сусідській молодиці, до котрої прийшла.

2.

„Як колись, як ще не так хазяїнувати було трудно, то роцот в усьому мали, бо за це і хазяїнами звались. А наші діти роцот ведуть ще гірш од нас, та про те щось обмаль усеґо, як і в твх: і роцоту не ведуть, а батьки і в голови ніколи їм цего не клали, щоби роцот усеґу повести. Справив син родини, квартиру розпили, хліба й сала з'їли, і розход і в карбованця не став. Та глянув я і до Іських. Бог ма й чого, а їх розход на родини однаковий був. Тай цей хазяїський син і той злидень довгий, обидва оглядають ся навкруги, щоби і закону не втерять і в розходи не ввійти. Зрівняло життя злиденне усіх. Що-ж далі буде? Мабуть і закон у розход поставлять і зовеїм і копійки на нього не потратять. Роцот в життю і до сего доведе. Бідний Хома! Не буде де і поживить ся“ — клопотав ся батько про себе, котрого частенько за приємність на родини зазивали.

3.

Часом, як сусіди, до котрого прийдуть звать на могорич, та буде ще й другий хазяїн, батько, син або два брати, то старішого просять, а як же у тій хаті та ненароком буде другий сусіда, то таки того просять, до кого прийшли, а тоді, як собі краще знайде, хто зробіть, то запросює і того разом. А цей знає, що як би його хотіли то прийшли-б до хати просити, тому й одкажуть ся. А коли не запросює, то звинить ся перед ним і скаже, по якій причині не може його запросити до себе.

Бабувала у N. баба, котру вигнав її приймак з хати. N., як просив сусіду до себе, застав її приймака, те-ж свого сусіду, котрого не любив і в мислях не клав його просити. Трапилось, застав його у сусіди. Крути не верти а незвичайно не попрохать. От він і каже: „Я-б і вас сусідо, звісно, „сусіда за рідного брата“, попрохав, та ото-ж ваша мати у мене бабус, то щоб не вразить її — а вона, кажуть, знаюча, та щоб не сказала, що я нарощне — я вже й не просю вас до себе на могорич“.

„Та я й сам не піду. Мене люди як купину обминають!“

„Та ні, голубе! То тобі так здаєть ся“, одбріхував ся той, радий, що не буде цей беасербожний сусіда, бо його всі таки цурались.

83. Дітий на родини не пускають.

Дітий малих на родини не пускають і щоб не йшли, дурять їх, що крайку здійнуть.

„Оце піду до Дуні. Та як поспію на родини, буде мені“, каже дяківна.

А її мати каже: „То то-ж кумою будеш?!“

„Е! А я чула, що крайку здійнуть з мене зараз“.

„На що?“

„На повивач же, чи що! Усе-ж здіймають з дівчат, як котра навернет ся туди, де народить ся дитина“.

„Та то малих дітей так лякають, щоб не йшли туди, де родини саме. То їх дурять, бо не годить ся, щоби дітей упускають“.

„Е, я чула, що правда таки“.

Гринцевич, 73.

84. Молиткування.

Чи то вже попи таку установу встановили, чи самі люди ще з прежде віку, сказати трудно а так воно повелось поміж людей, що треба дитину ще й обмолитвувать.

Після того ото, як випроводять з родни сусіду, дає зараз батько народженого пять копійок бабі, щоб заплатила попови за обмолиткування. Баба бере ці пять копійок, бере ще й курку та іде ото до попа, щоб прочитав їй молитву і нарік мення народженому дитяти.

Об тім, яке дати мення новорожденному, самі батьки ніколи не турбують ся: їм байдуже, яке піп дасть, таке й буде. А піп як дає ймення, то дивить ся, якого святаго у той день припадає, як баба прийшла за молитвою, та таке і нарікає. Часом дівчині, то і не впаде женського святаго; то їй або вперед або назад, котре ближче найдуть мення, те й дають.

Тепер повелось, що попи стали питать у баби: „А яке мення батько чи мати хотять, щоб дати їхньому дитяти?“ Ото баба хвалить ся дома і як коли, то й питає у батька та матері, яке попови сказать мення, щоб дав народженому. Більш того, що батьки кажуть: „яке там упаде, таке хай і дають“.

А оце як стали попи давати дуже круті мя дїтїм, то стали боять ся цього, бо трудно вимовить от так Амвросій — Брось по народньому — або такі мя, що не гарно казать перед людьми, бо соромно, як прим. Весаріон — по народньому Сивиріон. То й цього не хотять: „на віщо таке не вштиве мення?“ А то боять ся і таких меннь, що чудні чогось, ось як Фирса, по народньому Тирса. А то ще боять ся таких меннь, що з ними були або в в селі негарні люди, от як Гейко злодій був, а Макар циган. То і цих цурались, або як піп таки давав їх дїтям, то ображались такими меннями: „Це вже свого цигана будем мати. Та це-ж тіко злодій Гейко, цур йому, навіщо його мення моїй дитині давать?“ Це вже мабуть образить ся мати або батько.

Було й таке, що й просили перемінить мення, а як не перемінить, то самі перемінять.

То ото як довідались люди, що батюшка може давати мення їх дїтїм такі, як і батькови та матері схочеть ся, то стали просить і наказувать бабі, щоб попа просила дати їх дитині людське мення отаке, як Андрій, Іван, Панас і т. в. Піп в цім разі прочитає бабі кілька йменнів, що близько лежать коло того дня, в який прийде

баба; а вже баба скаже: „Отаке як-би ймення“. То вже і послухає піп і таке й дасть.

Не люблять, як піп дає таке мєння, що у слободі тій ще не було. Це щось чуже і люди будуть прикладать щось краще, а то „ніби й не людське ймення“. Ніколи-ж не замітно було, щоб чи батько, чи мати просили коли або хотіли назвати свою дитину так, як звав ся дід любиймий їм, або баба, або добродітель якній, або друг чи що. Це вже не траплялось. Мабуть байдуже для людей це.

Взявши пять копійок і курку з хлібом, баба ото виходе з хати, а породілю і дитятко кидає самих. Як дуже замітіль або далеко, то баба не бере курки, а вже принесе за неї усе кум.

За місто баби у хаті нікого чужого не буває, щоб доглядав породілю і дитятко. Там ото вони собі сами чи на полу, чи на печі і дожидають ся баби, поки прийде од попа і буде знову порать ся і коло печі і коло купілів.

Бувають такі матері, що скоро найде дитятко, то вже сама усе робить. Часом і по воду піде і діл сама змаже. А як на полі буває, то сама з народженням і до дому прийде. Але тепер люди слабшають: не тії вже молодичі стали, не те вже у їх і здоровля, що в перед у жінок було.

Так ото покинувши, як водить ся, самих породілю й її дитяточко, баба одягшись у празничну одежу виходить з хати і прощасть ся: „Прощавайте! Оставляйте здорові!“

„Прощайте, ідїть здорові, хай вам Бог помагає“, одвітить їй хто небудь, або породіля або хто з домашніх. Перехрестившись пішла.

На дорозі до попа її хоч і стріне хто і хоч і знає, чоґо іде, але питають: од коґо це ви бабо? Та одвітить. Буває, що й зацікавить ся знать, яке це вже у N. по щоту. Баба скаже; але довго не застоюють ся; баба поспішає.

Заміток ніяких ні при виході з хати, ні у дорозі до попа, ні в попа в хаті, ні на дорозі назад — не має. Звичайно собі іде баба, а люди зустрічають. У хаті у попа, звісно, вона благословеніє візьме спершу у його, — піп прочитає їй над головою молитву і скаже мя новонародженному. Баби, як нахилять голову під патрахиль, то цілують нишком патрахиль у попа і примовляють дещо. За одним заходом скаже тепер піп, коли і кумам приходить, щоб йому був час охрестить дитя.

От після цього вона виходить і йде до дому назад. Увіходить у хату і каже: „Здрастуйте! (і перехрестить ся до ікон). Поздо-

ровляю вас з новорожденним і молитвуванням Йосипом“ (чи як там піп нарік дитину). Поздоровила і зараз роздягаєть ся і захожуєть ся знову коло печі, бо вже треба чекати кумів і хрестин.

Бував, що після цього ще й за цим разом нагрів окропи або кулю чи камінюку у печі і ще раз скупає породілю і дитинку, а бував, що й ві, прямо готовить ся до хрестин. Це молитвування ніби є початок самих хрестин. Через це ото батько зараз питаєть ся у баби: „А коли піп буде хрестити?“ — „О тоді то!“ От той і йде зараз по кумів.

Баба-ж те мення, що піп нарік новорожденному, зараз ото і скаже діткам, як є в хаті і діти. Скаже по дітськи, наприклад Івасик, Тасиночка (Танія), Демочко (Даниїл) і т. и. Діти біжать до матері і собі лепитять, питають ся:

„Це, мамо, Івасик?“

„Еге-ж, дітки!“

Хто увійде у хату з чужих чи й своїх, то вони.

„А в нас Івасик є!“

„А де-ж ви взяли?“

„Баба принесли!“

„Ну, то й глядіть же його, щоб великий виріс. Тай він буде ягнятко пасти“.

Мати-ж і собі скаже якесь слівце на щот того, яке мення дали дитині її. „Яке-ж погане! Зроду не любила такого мення“.

„Та будете якось привикать. Воно-ж з сьвятого таки взято!“

„Та коли-ж я знала уже одного, то такий непосидючий та придуркуватий був, хай йому. Мабуть такий і сьвятий у його був недобрий!“

„Хай Бог милує“.

От ото і зважуєть ся мати його якось по своїому охрестити, як принесе баба трудне мення до вимовлення. То вже і баба дорогою, як їй не нравить ся мення, переіменить його на свій лад: Автоном на Хримін, Евпраксія на Охрашка, Лупп на Лупак, Фирса на Тирса і т. и. А дома то теж переіменять мення не вштіве для людей.

По кутку мення швидко пронесеть ся, бо діти дітїм зараз же похвалять ся: „А в нас Охтисєк є“. А ті у своїх хатах старим похвалять ся: „У N. Охтисик є!“ — „Де-ж ти чув?“ — „Діти казали“.

Діти з кожної хати усіх дітей на мення знають. Часом з своєї хати старе не знає своїх дітей на мення всіх, а дитина чужа усіх з кутка так і вичита, як з книги.

Поміж Кучанами, як ото вже десь дознались, що баба од попа повернула ся, те-ж почнуть побалакувать про христини: „Це-ж і христить його будуть, хто-ж то у куми буде йта? Чи й нас же то покличуть?“ спитають про себе у хаті. А той, що був на родинах, то той не сподіваєть ся, щоб ще його покликали: „Я вже свій могрич у їх пив, хай ще другий хто посидить у людей“. Часом же то і того кличуть на христини.

Часом, що куди далеко за чим поспать треба за горівкою до підвалу, чи може за чим другим, то то вже кожний сусіда, як загадає по бідности, то пособить йому: чи й сам чи хлопця свого пішле. На приклад підбачувать старшого сина з городу до дому: сусіда зараз поїде та підсобить сусіді.

Заговорів та насилко або якого шептання над народженням в час обмолитвування не має нікотрих. Ні баба, ні хозяїни нічого такого не роблять. А зараз ото, як прийде од попа баба, усі готувлять ся на родини більші уже і торжественніші у цей день. Часом то і одкладають на другий день христини, як припізнались уже.

В граматку буває, то уже обмолитвуване, хочби і вмерло зараз нехрещене, то записують і одпоминають його у свої дні.

Про дітей, що померли часом зараз як народились, або і неживими були, або що вже обмолитвувані були та померли, багато ходять усяких думок і розказів.

Ховають таких дітей десь окреме, не на кладовищи.

85. Попи беруть багато.

Іде мірошник раз у млин, стрів бабу, несла курку до попа. Поздоровкав ся і нічого, пішов собі у млин. Там купа людей, ждуть млива.

„А в кого це з нас могрич? Аж баба курку понесла“.

„Та то аж у Хритонів, невістка либонь обродилась“.

Замовкли всі.

„А на що то треба курку ту нести попови, хіба без того гріх і обмолитвувать дитину? Адже і дома би курка пригодила ся“.

„Спитай ся ти у попа про се“.

„Та в попа я не питаю, а в попаді, то ото моя таки стара довідалась раз, каже: „То давній ще звичай. Адже-ж і до Христа

либонь, як народив ся та хрестить зібрались, то мати Божя дві голубки за Христа подала. А в нас замись голубів курей несуть, бо де-ж то тих і голубів набрать“.

„А чого-ж ото як курен не має, то піп зараз каже гроші вмісто курки дай, і ми два злоти кладем за курку. Грошей же не давали за Христом...“

„Та ще питай така“, крикнув мірошник. „А гостям що дасть піп, як курей не наносите йому?“

86. Хрестини.

»З шутків, та з жартів, та зробив ся клопіт, а батько поїхав за веселищем«. Загадка. (Хрестини, себ то батько поїхав за горівкою).

Ти його хрести, а він кричить: пусти.

Дурний тебе піп хрестив, та й штани спустив. [Приказки].

Так само як і родини, хрестини, це справляння чести уже охрещеному народженому. Так само, як і родини, справлять хрестини, це неодмінний закон за для всіх людей.

Хрестини роблять ся так-о:

Батько обмолитвуваного уже дитяти, як спитав у баби, поки піп кавав приносить до хреста дитя, зараз і йде до кумів.

Про кумів, кого взять у куми, іде совіт у батька та матері ще з поступків: і тоді, як де, то совітують ся, кого будуть кликати у куми до себе. А як де, то про кумів тільки думають, що возьмуть того то у куми а оту то за куму, а скажуть уже після обродинення одно другому. Рідко буває, щоби не посовітувались батьки одно з другим про це. Не звісно, чи й буває коли так, а так як то буває, то там дружби між ними нема ніякої. Як вибирають у кума, то лиш через те того а не другого беруть, або ту а не другу куму, що або дружні з ким, по приятельству великому живуть з ними обов, або й через те, що може й допоможе деколи кум чи кума, як багатіші трохи. Часом то за честю і гонять ся, хотять покумить ся з багатими та почесними кумами. А білш того, що рівню свою беруть та приятелів. Часом звуть у куми і духовних, пошадю буває, паничів, паннів, дяків, проскурні.

До вибраних ото вже кумів іде батько. Увіходить у хату, здоровкасть ся як і при родинах. Його просять у хату. Він або йде, як що на дворі зострів ся, або, як це буває літом, зостріветь ся у дворі де, чи в садку то і не йде, а тут ото і скаже, чого він

прийшов. „Я вас ще ото й давно мав на приміті, та змовчав, бо, звісно, хто його знав, як воно ще буде. А це мені дав Бог, благополучно уже і обмолитиуване, хвалить Бога. Не одцурайтесь, будьте ласкаві, понесіть і до хреста його. Просю і я і стара моя!“

„Спасибі за честь! Трохи й ніколи, але чом не йти, як просять. А коли-ж маєте христини?“

„Та зараз якби, піп переказував“.

„То я й готовий (чи готова там)!“ І зараз ото стягає з жердки нову юпку чи кожух і найде у скрині грошей, як кума, то і платок звідки витягне, і почне убирати ся й собі. А кум не ждав, а пішов чи за кумою, як що це у кума був, чи за кумом, як у куми це був. Іде перше, до кого ближче йому; переваги тут не має нікому.

Звичайно йдуть до тих, що їх вибрали; але як за якими кумами діти умирили або і взагалі всі діти вимирали, то батько йде до вищих кумів і кого не стріне на дорозі, того повинен брати в куми, а не тих, що брав ранше. А той, кого зустрине, не повинен одрікати ся, хочби і ворог був. Той повинен попросити, а той повинен і послухати, бо це-ж звісно яка річ велика. На такого дуже нарікають, як одкажуть ся: „Ти й чоловіка не послухав і од хреста одрік ся!“

І кумови і куми честь і слава однака, чи то за дівчиною чи за хлопцем будуть кумувати, хиба, що за дівчиною кума важніша, а за хлопцем кум.

Спитає і кум і кума, як будуть звать дитину. Часом, що куми одні і одні бере батько, то тоді він як увійде то каже після того, як поздоровкають ся: „Ви-ж у мене і за тим кумували, то будьте ласкаві і тепер не поцурайте ся нас! Мені Бог сина ще послав (чи там дочку), то нехай це вам і хрещенням буде“.

„Спасибі, що не забули нас!“

І ото як оце вже не має до кого йти йому, то укупі і йдуть до господи.

Буває, що і по дві парі кумів звуть. Це у багатих так, як коли трапляєть ся, щоб веселіше було, а то і щоб не обідить і других поважних багатів, що обійшов їх який там багач. Але тепер за етуужністю не кличуть двох пар кумів.

Трапляєть ся, що братів, сестер своїх беруть у куми. І це частій буває, бо боять ся з чужими родами кумити ся, щоби, як у обох будуть діти, та не шкодить їм, коли злюблять ся і схочуть побрати ся; бо всі кажуть, що хрещеникови у хрещеного чи батька

чи матері не можна брать дочки. Хрещениці не можна виходить за сина своїх хрещених батьків. Але тим, що батьки їх покумались у парі за чужими дітьми а не за ними, то можна побирать ся.

Чи як у перед кумів прийде хозяїн до господи, чи й у місці з ними, баба глядить, щоби непременно не прозівать.

Кум з кумою часом сходять ся, бо хто дальше з них живе, поспішає; як по дорозі, то і зайде, а хто ближче, то не так поспішає, так, що разом і прийдуть до хрищеннати. Звісно, кожний знає, з ким йому у парі кумувати. Зі собою беруть хліб печений за паузу, бо без хліба ні на родини, ні на хрестини, ні на похрестини, ні на які гості незвичайно йти.

Тіко що кум увійшов у сїни, баба йому назустріч.

„Здрастуйте, бабо!“

„Здорови будьте, синашу, а ну лиш, чи є у вас хліб?“ шутливо обзиваєть ся баба. „Покажіть його і нам!“ Той дав. Баба, взявши хлібину, іде в хату і кладе її на столі. Чого це в сїнках бере баба хліб, не звісно. „Так треба“, кажуть. Але ця хлібина бабі нужна, бо од неї вона одріже цілушку і дасть кумі, як та йтиме з молитвянним до христа. Тепер то вже не дуже слїдять за тим, щоби хлібину ще в сїнях узяти, але твердо за те держать ся, щоб цілушку од того хліба дати кумі до попа і щоб потім нею нагодувать породілю.

За бабою з сїней увіходять кум, часом то разом з кумою, як зійдуть ся, і каже:

„Здрастуйте! Будьте здорові з новорожденним!“

„Спасибі“, кажуть хто в хаті старший. „Просимо сідать“.

Ті ближче підходять і наджидають, поки усї зберуть ся, чи кума чи куму піджидають, а часом і страву, поки не поспіє у печі.

Тут бувають і гості звані, чи рідня далека, з чужого села, приїхала, чи й так хто трапив ся. Часом буває кум з чужої слободи або й кума з чужої, тоді її ждуть або вона вперед приїхала і жде других.

Як зберуть ся всі, то ставлять на стіл страву всяку і могоич. І тут батько дитяти за розпорядника, а старий од його за гостей. Батьки то ніби і собі радіють, що син їх порядкує, і дають йому скрізь право. Так само як і на родинях потчують ся і закускують. Під'їдять і подякують. Пють по повній і вже брязкають у стелю, але не всі, як от уже після хреста це робить ся. Як пють, то примовляють, хто як найде підхожо до случаю. Кум каже: „Посилай-же

Боже кумі, щоби такі очунювала та сина вигодувала, щоб і в мир було що показати. Та так хай Бог помагає, щоб зробити, що надумали (це-то у хрест увести). І вам, куме, хай Бог дає, щоби наслідник великий ріс, многолітний був та і вас стареньких піддержав. А вам, бабусю", — обертаючись до баби — „щоб такі діждали рушника мати (це-б то женить, бо як женять, то дають рушники або полотно) або щоби пупець і од цього мали, як жити мете у віку!“ [?].

Це, а всі йому одклонять ся і дякують, просячи Бога: „дай Боже“, „пошли Боже“. А хто небудь з гургу і посумує на щот бажання: „Не такий наш вік“, обізветь ся одно до другого або й на гурт, „щоби ми діждали онуків женити“.

Кума примовляє:

„Будьмо здорові! Посилай же Боже дітки та на дітки! Кума хай одужує, а ви куме синови сидушку готовте, а там і хатку думайте. Тепер так, сви на ноги та й „Різніть!“ каже. Будьмо здорові!“

І випиває. Так і всі однаково, як і на родинях, тільки тут білш людей, білше річі і мови і живні білше. За сином завше веселіш: і батьки чогось, і гості чогось (мабуть чують, що батькам краще) веселіше чують. Батьки щедріші, а гості веселіші тай договорують: „Діждать женить та горілочку пить“.

За дівчиною теж саме здоровкання, тільки до дівчиняного життя приноровлене. „Щоб і заміж давать діждали“.

Тіко поставали та поблагодарили, як і по родинях це робить ся, а баба уже як різала закуску, одкроїла окраїць кумового хліба і словала; і тим часом у вузлик і печини та вугілля завязала і коло цілушки приклала. З за столу встали. Баба кладе серед хати кожух вовною у верх серед долу перед столом. Під кожух куми і гості, як в і як хотять, кладуть гроші, копійок по дві, по пять, на щастє дитини: забирає їх потім баба. Поклавши кожух, баба бере дитину і шуткує білш для того, щоби тшу перервать, бо тепер чогось ніхто не посьміє балакати. „А ну лиш у кожух!“ Принесла і кладе. Поклала. Тоді куми і баба, без батька і гостей, піднімають з кожухом у верх дитину; до трьох раз то піднімуть то опускають і кажуть: „На многа літ, на многа літ, на многа літ!“ Держать на вoadусі; баба бере дитину і дає кумі. Кума обгортає, а баба, щоб ніхто не замітив, уткне йї окраїць хліба і той вузлик, що з печивною. Кум хоч і запримітить, бо вже всі знають, але вдає, що не замічає, „бо то їх бабське діло“.

Тимчасом батько дасть кумови гроші, 20 коп. за хрестини попови. За цим же разом дають кумови і курку і хліб для попа, як часом баба не односила до молитвування, бо далеко було і холодно, а баба стара. Як хозяйїн дає гроші, не примовляє нічого, хіба скаже: „Оце попови дасте“.

А баба як дає цілушку і „вузлик“, то тихо од усіх примовляє: „Вугілля та печина, лихим очима (цеб-то людїм, що урічливі) сокира в спину, хто буде завидувать нашу дитину“.

Куми виходять і кажуть „Прощайте!“ „Щасливо!“ Кума вже знає, що з тею цілушкою та вузликом робить. Скоро вийде на вулицю за ворота, візьме той вузлик та через плече або через голову назад і кине на вулицю, щоб ніхто не бачив. Це задля того, щоб не наврочило ніщо дитини, бо „воно вперше ще їде на очі людські“. А цілушку так в пазусі так і понесе і буде у попа з нею, поки й охрестять дитину, і назад принесе.

Пішли до попа. Там по закону як слід охрестили і йдуть з дитям до дому.

У попа кум купує за свої гроші хрестика, а кума крижму, яке потім зістаєть ся у породілі. Крижма, це кусок полотна. Вона належить самій дитині беззастережно; а неї шикють йому сорочинну, а як що синови їти треба на воєнну службу, то не шикють тепер йому сорочечки, а держать крижму, поки не виросте, і тоді аж роблять і надївають на нього, як виряжають у набор.

На дорозі не забалакує ніхто, хіба які близькі дуже товариші — приятелі або що. Не забалакує, бо боять ся, щоб не жалїли на його, як що з дитиною трапять ся погане. „Краще, як нічого не грїшитиму“ — усяке подумав. А як скортить довідать ся, чие воно, то вже у когось у сусїд питає, і звісно, що догадають ся, чїї куми, бо в селі це знатно всім, хто кого бере.

Приходять в хату уже з охрещенням. І знов здоровкають ся: „Здрастуйте!“ — „Здрастуйте“, одвічають хатні. „Давали нам нехрищене“, каже кум, „а ми вам принесли хрищене! Поздоровляєм вас з Грицьком чи як там!“

„Спасибі!“

От кума дає дитину і цілушку бабі, а баба цілушку передержать деєь скритно так у себе, а дитину до матері даєть. От тут і буває, що мати дає вперше груди дитинї (звісно, правої), хоча буває, що й до хреста годує, як довго приходить ся не хрестить його. Куми і гості, що були часом уже в хаті, або що ще поглядали, сідають на лаві і перебалакують ся одно з другим. Хвалять

ся, що в попа були, що на дорозі трапляло ся їм, яка кому коли пригода була. Дехто, то до коляски заглядає.

Тимчасом на столі, як і перше, готовлять страву усяку і ставлять пляшку. Батько, як усе готове вже, просить за стіл кумів і гостей, сажав по старшині, хіба якісь старші самі одмежуть ся, а сам сідав з бабою перед столом, як і на родинах.

На столі коло миски, що з капустою, стоїть порожня миска. Скоро сіли, в неї кум перш кладе три ложки капусти, набираючи з повної миски. Потім і кума кладе три ложки капусти, а як білш кумів, то усі кладуть. Потім цю миску подають матері на піч, потім і всякої страви, яка є на столі, так само подають їй їсти, а баба подала вже їй свою цілушку, щоби заїла на те, „щоб добре годувала“. І вона їсть разом з тими, що і за столом сидять. Звісно, по чарці, як водить ся, те ж пють за кожною стравою, а як часом у достатках, то й по дві підряд спершу. Пють, хто як хоче, повну, чи ні! Білш того, що по повній, бо в стелю кожне бризкає бризкає а чарки, добавляючи: „От такий рості! От така будь! От таке щастя хай Бог дає“. Примовляння ще ширшає білше; починаєть ся звісно: „Будьте здорові. Слава ж Богу, й у хрест увели і Грицьком назвали. Хай же великий росте та щасливий буде і многа літ йому“ — при тім пє і бризкає. Або: „Дай же Боже, щоб кума одужала тай сама годувала та доглядала, а син великий ріс та щасливий був, та щоб і женить дїждала, собі поміч мала. Та щоб її стару доглядали діти, як і їх тепер доглядаємо!“ Пє, бризкає і поведе зараз річ, яка їх і дитяча доля й утіха.

Чим білш далі пють, тим мова білш ширшає і прямішає і буває щира і правдива, од серця. Тут згадаєть ся усе, і життя колишнєє і теперішнє; тут пригоди хто які де мав похвалить ся; тут буде чуть річ і про покойних і про царів; тут буде річ і про науку у панів і у них; тут часто рішають ся і шобожні і житєві великі питавня. Згадаєть ся старовина. Старий хто розкаже про неї, а молодші собі слухають та ніби не дочувають. Та так страва за стравою іде. От і кінець її. Баба, що за всім там зорила, уже помітила, що кінчають справу. Уже й пора вставать, балачка затиха. Зараз бере полумисочок. Ставить на його дві чарки горілки і ложить хлібину, і цю справу положить на столі. Потім од породілі іде до столу і кланяєть ся до кумів і каже: „Прислав кум та кума (цеб то батько і мати) для вас хліба й вина“. Куми підряд беруть, пють горівку, яку все баба наливає, і випивши одвічають: „Спасибі кумови й кумі і вам бабо, а новорожденному на многа літ“. Кажуть

і кладуть гроші на тарілочку, по копійок три. Це дохід новорожденному, на повивач, кажуть. Як в гості, то й так роблять собі. Після цього встають, як се було показано при родинах, благодарять Богови, хозаяінам, хозаяйці і бабі, шукають свою одержу, шапок і брилів та плаття тай прощають ся.

Тут вже й бува кінець хрестинам.

Але буває, що баба задержить гостей цих і ще довше, хоча й так вони їли, пили й балакали доволі вже. Хогять розходить ся, баба бере „варену“, цеб-то ширбу з узвару підмішану медом і заправлену перцем та сим-тим, і просить їх присісти. Буває, за стіл вже не сїдають, а лігом то десь під грушею або що на траві чи під повіткою, де збере вона та посадовить, а тоді й частує вареною усіх. Примовляння за вареною коротше, білш на бабу все хилить ся воно: „Щоб вас Господь подужав і на далі, бабусю! Ви трудитесь скрізь по людїх-то й спасеніє заробите. Дай же Боже іще й у себе побачить вас, бабусю!“

„Пошли Господи! Спасибі вам, діти, що шануєте мене. Хай Господь вас не зоставить. А мій уже вік видний“.

Пють і гроші здають на тарілочку. Це дохід бабви. Але не покористуєт ся вона ним, бо їй, звісно, хочеть ся погулять довше, От вона ці гроші і придержить до складки.

Після цього знову схогять розходить ся і йдуть до батька дякувати і прощать ся. Батько, звичайна річ, просить ще погулять. але ці не твердо встають ся, бо знають, що це так кінець уже гуляння, і рушають іти. Батько й готовий уже й випроважать гостей, хоча й ще не подає виду свого, а просить таки. От гості зглянуть ся і хтось скаже: „А ну, пошануєм ще батька“. Другий піддержить, за двома й усі. Складають ся по пять чи по десять копійок, принесє котре молодче горілки. А баба і свої гроші туди прикладе. І от ще гуляють, ще приятніш і шумніше. Той уже й багатіє, а той по Таврії їздить; усякі мови тут бувають, але анї пісень анї танців не буває, не годить ся, „бо ще не давно од христа“.

Допивають складку і знову ідуть до батька дякувати і прощать ся. Він проводить їх аж за двері.

Рідня, як буває, то щось нарощенному дарує, скорій всього гроші. Оце підійде зненацька до дитини, де лежить, чи у колисці чи так у подушках, і покладе під манаттячко грошину. „На повивач“, моргне до матері на піч. А дяккі, то прямо їй у руки дають. хоча та звичайно просить не турбувать ся. „А як те, хай

на окраїчку таки буде їй!" Покладе, як та не бере, і піде прощатися.

На хрестини не приносять нічого гості і куми, хіба добряка родич риби чи чого там перешле на случай цей.

Гостей випровадили. У цей день вже й ото не роблять нічого, не докончують случаю.

Через недостатки, бував, то хрестини уже й на тім кінчають ся. Одпаче це не по закону, бо закон такий, що треба, щоби ще й зливки й похрестини були, хоть це уже на другий день повинно бути.

До хрестин у купилі купають дитину, а після того, як од христа принесли, то не купають у той день, а вже аж після на другий день. І ото поки й перестануть у купилі купать, хоч і до трьох год, то той день, що од христа його принесли, не будуть купать, бо як купать, то буде потапать, а як не купать, то не вмре од води.

[З приміток при хрестинах згадано вже було, що з циганами жінкам не можна приходити і що вони на се роблять. Крім того мудра баба сама старається запобігти лихови і вивішує на жердці що небудь червоного].

З иньших приміток важні іще:

Хрестин ніколи не можна одкладати і ніхто їх тому й не одкладає.

Як розібеть ся що ненароком, то це за гарний трапунок мають: „усім весело було“.

За байстрам іде в куми охоче дівчина кумою, але бере ніж за пояс і гроші, щоб причарувать (ніж) багатого (гроші). То вже як за байстрам іде дівка кумою, то зараз заміж піде.

87. Куми.

Куми, як четверо кумує за однію дитиною, то котрі несуть до попа дитину хрестить, то та пара щитається первими, ріднішими кумами, а друга пара, як ідуть од попа, що несуть дитину; дитину звичайно носить кума. Як прийдуть куми од попа, посідають непременно по парі; кум з кумою різно сидять, не годять ся в купі. Скоро посідають куми їсти, то перш скидають по три ложки стравн в другу миску і підносять старша кума породіли, щоб і вона їла.

88. Грішити з кумою.

Як кума з рідним кумом занімалась, себ то курвила, то до страшного суду на тім сьвітї буде одна борона з верху, а друга зі споду, та після того в смолї кишітме та в огни буде горить.

Це так казав Замирун, котрий був в 1896 р. в селї П. над Дніпром.

89. Пісня про кума і куму.

1. Ой кума ж моя, кума,
Превеликая душа!
Гріх тебе любити,
Та жаль тебе залишити.
2. Ой прийшов кум до куми,
Й а кума діжу місяць:
Поквнь кумо тісто,
Та ходім на місто.
3. Ой пішов кум до куми,
А кума хату мете:
Та поквнь кумо хату,
Та ходім у кімнату.

4 = 1.

5. Та пішов кум горою,
А кума й долиною;
Та зацвив кум рожею,
А кума калиною.
6. Ой ходім кумасю
Та й обоє до церкви (2 рази).
За гріхи признавать ся.
7. Ой пішли ми до церкви,
Та нема попа дома —
А чи твоя чи моя
Нещасная доля?

Співала Я. Антипова на хрестинах, здоровкаючись при тім : „Од краю до краю, всім добра желаю, а мені найбілш, бо мені найгірш“.

90. На хрестинах у дяка.

Кум шинкар, кума дяківна, Лавруська бабувала. Лавруська поклала на подушку, бо кожуха дяк не дав, не було, чи що, а шуба з поганим хутром дячшина була. Піднімають з дитиною тую подушку, а дяка десь не стало в хаті.

„А де це той коваль“, шука очима баба; „треба, щоб він був“.

Узвали його, підняли кум і кума і баба, а потім дали кумі самій на руки, й одгорнули. Кум усе, з міщан черкаських пан, не знає, чи робить, що баба велить, чи ні. Зазіхне, щоб глузувати над бабиними видумками, коли-ж вона дуже твердо їх робить, суворо так до всіх: „Ви закону не знаєте“. Стали всі і готові йти до попа, а вона: „Ось ще цілушичку з сіллю нате, коли хлба не згодилось, то хоч з палянички хай буде вже“.

„А де-ж ми дінем її?“ питає кум у всіх, очима водячи на кожного.

А баба: „Годить ся брати зі собою“.

А стара мати дячшина: „Та то колись було на закуску беруть до поща, як той було по чарці дасть кумівської; та вже баба привикла по людях давати, то й у дяків держить ся свого звичаю“ і поглянула на бабу.

Баба: „Тай спасибі вам! Чіплять ся усе той шинкар то того, то того, наче й з роду не бачив хрестин“. А потім верть: „Ох, а ще-ж і кумі гостинька у пазуху!“ Дає вузлик з пичиною то що. Та вяло взяла у жменю ту справу і пішла.

Остались дома гості і почали собі сеї, теї, то закускую то випють. Лавруська частує, все розказує, як то вона хоче і дупі спасенія заробить і як її люди в честі мають, а з за молоду як вона з старшинами гостювала, а Порчисі чи Корецькому одпалила штуку. Він дуже намагав ся покумувати з нею де небудь. [Але вона перехитрила його].

91. Балачки з нагоди хрестин.

1.

„Оце у Андрія мабуть пішли жидам за горівку рублів три яєвх, чи й білше“.

„Та инакши ж і як? На родини карбованець пішов з усім — певно закуски не лічить, та четвертина горілки, та се те прикупив. Та так з усім п'ятку й одкладай, поки охристиш ту дитину!“

„А воно-ж і Андрій та й винен був. То мабуть іще оце підчепив десь грошенят“.

„Та звісно, як з двору не продав нічого, то в позикку десь достав: це-ж так усім нам доводить ся робить. А не довиди Господи якого другого случаю, то знову щось збувай, а хоч і з жертки бери та в заставу неси!“

„Се так. Та чого воно вперед не так доводилось усім? Адже тоді бучніше і христили і женали. Побілш гуляли, їли і пили, і добра ще скільки мали. А тепер не те уже у світі стало!“

„Перевилось: чи ми сему виною, чи батьки наші, чи хто другий — однаково, та те тіко не однаково, що далі та все гірш стає. Та ще гріхами як обклали, ти лиш придивись!“

Так балакали два чоловіки ідучи з обручами.

2.

Через тік у Омелька стежка навпростець. Він віє на току. Бачив, як N. ішов за кумом, бачив, як і повернув ся той назад. А це і йде сам той кум.

„У куми, дядьку, га?“

„Іду“.

„Візьміть і мене з собою“.

„Іди“.

„Ось я зараз“ — а йти не думає.

„А гроші-ж в тебе є?“

„А хиба на що?“

„А хрестик у попа купиць!“

„Я й без хрестика покумую. У мене зараз ось нема. Та й живу якось“.

„То-ж ти!“

„А ти?“

„А я несу шагів десятків“.

„Та й я-б знайшов!“

„Хиба у житі там! Бувай здоров!“

92. Зливки.

На другий день після хрестин приходить баба ще досвіта до тих, у кого вона бабує. Звичайно, як і перше, христосаєть ся вона

і зараз порядкує в хаті як настояща хазяйка. У сей день її допущено скрізь, і в коморю і в хижу і од скрині ключі дають ся їй. Затоплює зараз у печі і збігає у чуланець по сало, у коморю за борошном. До зорі й обідать вже готово в неї. Йдучи по воду до колодязя молить ся „Одчинашу“, потім шепче: „Іду водиці брати, стало мене три янголи стрічати: один Михаїл, другий Гавриїл, третій чудотворець Миколай. Стала я їх прохати: Чудотворче Миколаю! Помагаєш на водах, поможи й мені водиці набрати, молитвяну, хрещену рабу Божу N. обмивати й напувати і покорму визивати“.

Прийдучи до колодязя шепче знову:

„Добровечір тобі, водо Оліяно і ти земле Титяно. Прибувавши водо із гір, із долин, з під чирвоних калин, з лісів, з підполіссів, щоб так прибувало породілі покорму для молитвяного, хрещеного младенца N.“.

Набирає відро вповні, „щоб було вповні і корму“, і правосе вповні і до хати, наливає в горщечок теї води і кидав туди і сімя трохи. Потім пригрів, аби залітеплилось воно.

Тоді ставлять по серед хати ночви і кладуть у ночви гіллячок верби, що іще остались. Для чого се так, не знати; „годить ся, так роблять скрізь“. Тоді бере баба у руки той горщечок, що з сім'ям та водою, і іде до ночов. Сюди разом приходить і породіля. От вони і породіля і баба разом ставлять свої ноги у ночви і та праву і та праву, а лівими на землі. Баба тоді бере воду з сім'ям і лє лівою рукою на свою праву руку. Вода з сім'ям біжить по ліктям; під лікті підставляє свої пригорщі породіля і їй у жменю біжить вода. Сю воду вона пє і їсть те сімя, що попало з водою в жменю. Потім бере баба горщечок у праву руку і лє воду з сім'ям на свою ліву руку. Породіля робить тут так само, а це для того, щоб так прибувало корму породілі, як прибува з ліктя вода і сімя (в сімени в молоко). Так до трех раз.

Потім умиває тею водою баба породілю, як де то лице й ноги їй, а як де то тільки самі ноги, бо лице кожна собі мие сама, — умиває і шепче:

„Ти водо Оліяно і ти земле Титяно, ти для всього создана. Сус Христос тобою вмивав ся і чирвою ризою втирав ся, для доброго діла готував ся. Ти прибувавши із гір, джеріл, з лісів з від'усіль, щоби так прибувало молитвяній, хрищеній рабі Божій N. для молитвяного і хрещеного младенца N. корму“.

Після цього породіля умиває бабу і рушником утирають ся, а пупець лежить наготовлений коло їх.

Пупець — це ліктів чотири або п'ять полотна; ним як де утирають себе як повмивають ся баба і породіля, а як де, то шкодують його на се і втирають ся чим другим, рушником або що. Без пупця не закон бути: як не дала породіля пупця, то це і прощення їй не буде, а як забула дати або не згодило ся полотенця, то в послі треба дати. Часом це буває й так: баба вмере і опрощення занесе. Тоді гріх на породілі.

При обмиванню буває ще й так: ставлять ночви з тею водою серед хати і перш діло попростять ся. Потім породіля помие бабі ноги і потре пупцем, а баба зараз їй помие і потре. Руки кожна сама собі мие, а на сам перед вмивають вид.

Після цього обмивання породіля перш кланяєть ся бабі і просять опрощення. Простять ся звичайно, як завше. Потім баба кланяєть ся породілі і просять опрощення: простять ся знову. Це задля того простять ся, щоб те, що робилось ними стидного, пройшло собі, бо грішне діло, хоч і сьвітове, але бридке й не звичайне, і в вічі якось би то не гарно було дивить ся одна одній, як би не попростились. Совісно не попростить ся, а опрощенням усе прикриваєть ся. Ці зливки роблять ся не прилюдно, як ще всі сплять, хіба може одного кого де взивають, тай то ні, не чути ніде.

Воду, що в ночвах і в горщечку, вливають в місті з тею, що в відрі зосталась, гріють і в купіль ллють. В купілі і породілю і дитину купають, а потім сей купіль виливають десь у таке місто, де ні скотина, ні людина не ходить, щоб часом чого не прикинуло ся, як хто увійде у те місце.

Так обчистивши і тіло і душу, породіля прибираєть ся у чисте убрання і дожидає, поки чоловік покличе кумів і там приятелів яких „на зливки“. А ті, йдучи, несуть те, чого у тих не має: калинки на пиріжки, грушок, сїчавички, такого чогось, щоб і породіля попоїла. І самі їдять те, що принесуть.

За зливками скоро настануть і похристини. Окриме одво од другого не робить ся: одначе часом зуть похристини зливками.

Заміток яких на зливках не примітно. Єсть, правда, ось які:

Поки не буде зливки, хоч і три дні не буде зливать баба на руки породілі, то вірять і кажуть, що так таки воно й є, що молока у породілі не буде. А як зілля баба, то так і почує в собі породіля переміну і зараз почув, що молоко єсть у грудіх, і до цього часу, до зливки і грудей не дав ніколи. А як дає перший раз грудь дитині, то оту залізяку під себе кладе, а з цього часу і під дитиною, де-би воно не лежало, повинен бути ніж, щоб ніхто її не обидив чи крикливоцями чи чим другим. І так до шість неділь.

Також замічають, що як мала дитина появить ся, то у хату не можна нічого вносити з одяжі по захід сонця, щоб кривеливців не нанести і уроків всяких. І так знов до шести неділь.

Те-ж таки од цього часу, як уже мати почне ворухить ся (бо спершу усе баба сама), то у вечері по заході сонця сама мати бере ніж і хрестить усі вікна, двері й комин і приказує:

„Сам Сус Христос на дверечках, а янголи по віконичках“. Се каже тричі на всяку штуку. І так цілий год.

93. Похрестини.

У той самий день, як і „зливки“ бувають, роблять похрестини.

Зливки були празником баби, похрестини празником породілі.

Часом то зараз за зливками куми та гості сюди вже звуть ся, хто приятнішим буде; часом родич якийсь, а часом і чужий чоловік. Жінок кличуть разом з їх чоловіками. Часом то ті самі, хто на зливках був, як їх гуляли, застають ся й на похрестини. А як прямо уже аж у день почнуть справлять ся, то кумів і гостей таки і звуть на сей час. Хоча й у цім разі, як ідуть на похрестини, та хто спитав, куди це, то кажуть: „Та підем зливок пить“.

Зливки, це якесь очищення після хрестин, могорич по нвх, як ото і після родів родини. То скорій зараз після зливоків і маленького могоричу починають ся похрестини.

Звичай, як звуть на похрестини, однакові, як і за першими гуляннями. Тут тільки буває, що ще з учора покликали тих самих гостей: „Приходьте, будьте милосердні, і завтра раненько“, каже батько, як випроважав гостей. То ото вже й вони знають, приходять раненько, наносять, що у кого є, запють зливки і починають підряд і похрестини гулять.

Похрестини починають ся так:

Кум кладе на покутя, так само, як і перед хрестинами, кожух вовною у верх. Страва на столі. Просять гості, а як де, то баба або кум породілю матір на покутя сідать. Вона й ото сїдає на той кожух, що баба його покляла вовною на верх. Кожух цей кладуть, як і перед хрестинами для того, що так годить ся, а то таки і щоб породілі було теїлше сидіть. Звісно, їй теєр сирости страшно, а на покуті сиро мабуть скрізь; дитяткови підкладають кожух, щоби якше було і удобніше його підіймать було на много літ.

Як сяде ото вже породіля мати, то їй кума або баба подає дитявку на руки. Та тоді і всі сїдають, як звичай велить; старші коло неї з правого і лівого боку, батько й мати, як і перше перед

гістьми. Батько повинен витать гостей; баба сідає коло породілі з правого боку.

Страва тепер подаєть ся краща, ситіша, довольніша і розкішніша, як на перші случаї, бо тоді як поділять на всі случаї одну курку, то так би без замітку й прошла вона, або вареники; хто їх тоді варитиме, коли вже послідній день сьвяткування. Тепер що зібрать, то вже на другий раз не ділять, бо це вже дні рядові, борщ, хліб, каша, картопля: случаю не має бути вже. Як підряд і другий буде, то тоді і заход другий до сього.

Баба, як усілись всі, дає тоді в руки породілі пляшку з горілкою, а сама держить чарку. Породіля наливає в чарку, а баба потчує. Перш породіля пє таки собі, як подаєть їй налиту нею чарку горілки. Здоровкаєть ся, як звичайно случаю сьому: „Будьмо здорови, хозяйіне, і ви бабусю, і ви куме й кумо! Спасибі, що не поцурались нашої хати! Дай-же Боже, щоби діждали могорич сей пити і за женінням, щоб оце росло та батькові чоло давало, а хрещеному вечерю носило, та виросло і у пригоді було нам і людім!“

„Посилай Боже!“

Пє повну звичайно. Потім чарку оддає бабі і та придержує, поки мати наллє, і підносить або в ряд, або батькам, як є, своїм або чоловіковим, а як що, то хозяйінови зараз за собою. Це безпремінно. А потім по старшині і по чести: але скорій усього під ряд, лиш чоловікови одному вперед. От як дочастує баба і треба вже й їй випити на кінці; то поздоровкаєть ся і каже:

„Посилай Бог добра ковалєви й ковалєсі (цеб то батькови і матері) й тій бабі, що була при цїм лисї“.

Так і всіх ото обчастує і всі її просять випити: вона здоровкаєть ся, але не пє за кожним. До неї і до всіх кожне, кому баба подає, здоровкаєть ся. В здоровканнях бажаєть ся усього, що краще є в сьвіті; часом і шутка в здоровканню пропустить ся:

„Хай же Бог дає, щоб росло, а натомість та й друге було, щоби пить та гулять, пить погулять!“

Пє і брызкає в стелю.

„Хай Бог уже милує од їх, як їх отак трудно родить. В мене вже четвірко їх, то уже годї, та не по нашому воно дїєть ся“, — дєсь з боку одна жінка другій хвалить ся.

Пють по тїм і по другій. Частує вже батько. Здоровкання тїлько в початку однакові „будьмо здорові“, а там усяк перемовляють ся і вставляєть примівки, приказки: „Щоб цвіло, як вишня повне було“, — „Хай зузуля їй, чи йому та вік довгий кує“, — „Щоб і вороном (або орлом) до неньки літав“, — „Щоб і славу

й честь собі мав^а, — „Щоб собі щастя видівувала і неньку втішила“.

Пють по третій. Частує, кому батько припоручить, не минаючи, як і скрізь, нікого. Тут ще білш мови і глуму. Часом хто до чарочки і приспіває, часом щось баба сама заведе. Як гуляють довше, то вже й по пять випють і по білше, то й на язик хто заграє, а хтось і пританцює. А старіші покопкуюють і собі з молодших. Часом дід або баба візьме та й притупа до музики під язик. А молоді почали вже й дріботіть; як де дуже хотять постачить ся, щоб весело було дуже і гостям і хозяйнам, бо діждали першого сина чи що, то тоді музику справжню знайдуть. Співають і пісень почесних, гарних, а стидних, бридких, це не звичайно дуже.

Батько і хозяйка видадуть усе, що мали дати гостям на закуску, і горілку всю до каплі, що призапасена на ці дні. Гості як помічають, що вже швидко і кінець гулянню, складають ся по скілько знають. Часом до складки дає і батько сам, а то той ні; сами гості, чоловіки і жінки складають ся по гривеннику, чи що там. Принесуть складчини. І теж у хаті її розпивають. Мати може вже й не сидіти з дитиною на покуті. Літом то і у садку сідають та розпивать сю складчину.

Од сього звичаю рідко де одступають; то це вже якось не звичайно робить ся, якось на се дивлять ся ніяково. І все ото звертають на недостатки: „На що його й справлять весело родини чи хрестини там, коли не весело живеть ся?“ Цим ото тіко й оправдують ся ті, що не хотять законно справлять звичаїв усіх. А є вже й такі: „Та це вже старі люде хай оправляють, їм краще жилосьь, то й білш видумувалось, а нам байдуже. На родинях пів кварти куплю для звичаю свого та й як од христа принесуть, то те-ж пів кварти, а те вже хай баби сами собі, як знають, так і справляють“. Часом з багатого двору, де звичаї вироблялись, та піде у бідний заміж: чоловік не хоче звичаю витримувать, то та і долю клене і нишком плаче на достатки отакі“.

Складчину як пють, то вже тут кожному, якої хочеть ся такої важе. Шуткують найдужче. І те що до складки вело ся, тепер ще живіше і дужче розходить ся собі. Аж поки й допють. Допють, розходить ся починають. Буває, що ото подякують, попрощають ся, та й до дому ідуть гулять кінець. Хиба дехто з слабіших підпивши пошвендя у солому та там і прине трохи. Встане, гостей немає! От піде звинять ся та й собі до дому. Буває, що й йому чарочку дають, як складну проспав, щоб і зайшло ся. А частій буває, що після цього як попрощають ся, зараз обертають ся

з слівцем до хазяїна: „Чи на коня-б ви нам не дали часом?“ або „Чи не під'їхали-б і ви з нами“. Це вже натакують на те, щоб до шинку ще їх випровадив і там ще запить сьвяткування нарощення. Батькови ніде діть ся; звичайно нагадують тому, що має у кишені. Часом же то сам батько, як радий случаю і людім, то й сам наб'єть ся: „Я таки вас, мої хороші гості, ще й проведу“. Ото вже всі знають, що випють і там „на дорогу“, „на коня“, „запоріжньої“.

Скончають у хаті, йдуть і батько за ними, хто в трех, хто в двох а хто одно доганяє тих.

Баба те-ж тут у купі. От ще й тут батько купить. Тут уже гуляють, як ще і в який завгодно час, але до христин мало доторкають ся і в мові і в здоровканню. Попють, батько не засижуєть ся, він ховаїн, звісно. Тоді і ті розходять ся, а як що іще охота розбирал погулять, то тоді сами ще складуть ся, а ні, то один одному купують і пють собі. Але ріжно буває.

Замість того, як батько до шинку і одведе гостей, сами гості до баби підлабузнюють ся, щоб могоряч купила. Буває, що баба раденька, посидить з гарними людьми і пропе з ними, що заробила на цім бабуванні.

Баба звичайно після всіх іде до дому. Візьме свій пупець, попрощаєть ся і йде. Їй ще й мати що небудь дасть, чи грушок сухих, чи борошенця на варенички, чи чого згодить ся.

Усі розійшлись, хто прийшов, а зостав у хаті тіко один чоловічок; цього треба вже в хаті держать і доглядать.

94. Виводини.

Виводини — уводини, це вже щось для церкви.

Од родів одлічують шість неділь. Раніш шести неділь ніяка жінка не йде виводить ся до церкви, бо тоді ото вона ще нечиста, а нечистій жінці, як і дівці, коли у неї цигани, не можна йти до церкви; не годить ся нечистому йти у сьвяте місце. От і в вівар не можна чогось йти жінкам, бо, кажуть, що „борода у теї жінки, чи там дівки виросте“, а ця одмітка через те, щоб знали, що вона нечиста ходила в сьвяте яке місце. Хоча се так з посьміху кажуть старі люде, як їх спитать, чого то жінкам у віварь не можна ходять, от так ніби, щоб одчепить ся од тих, що питають, але люде й сами знають, що таки до 6 неділь не годить ся їй йти у церкву. Про те-ж, що й Мати Божа була на виводинах у сороковий день, то сього не наводять, бо й не знають сього.

Після-ж шести неділь у ту неділю, яка зараз припаде, ідуть ото матері на виводини, ще у суботу. Так ото і скрізь роблять. Рідко де пізніше, як через шість неділь ідуть на виводини, а то все у першу після шести неділь ідуть, бо звісно, кожній хочеть ся до церкви іти або й дитину повести.

До шести неділь ходила кожна у поганих сорочках, щоб не марать кращих, а тепер, як уже очистилась, скидає стару сорочку і надіває нову, вийде у сїни і перекине стару через голову назад, а потім і віднесе її до міста, де сорочки лежать. Перекидають через себе на те, що так годить ся, щоб і на ділі показати, що се нечисте одійшло і в передї вже немає.

Виводять ся так.

У суботу з вечера передягнуть ся молодиця сама і дитину у новеньке перепове, візьме її на руки та й під плече візьме ще й хлібину і гривню грошей, та йде до попа. Чи застала його дома чи ні, хліб оставить і гривню покладе; як що не встигне зайти до попа, хоч це рідко буває, то йде прямо до церкви. Стане у бабинці, у притворі, і кладе хліб, як не встигла його занести у бабинці. Піп, коли йому заманеть ся, чи спершу вечері чи в середині чи після всего уже, прийде з вістарю до неї у бабинець, бере з рук дитину і чита свої молитви: а що він там каже, нічого не чують. Він іде з дитиною у вістар, а молодиця мати за ним зараз. Як хлопчик, то аж поза престолом у вістарі обнесе кругом і тоді тільки виносе в другі двері і кладе перед вратами долі, а як дівчина, то не несе у вістар, а прямо похристить перед вратами дитинкою і кладе її прямо перед вратами, бо дівчині не можна бути у вістарі, Бог його знає чого. Як лежить дитинка, то тоді молодиця, поки піп ото обнесе або ото похристить дитинку, поцілує ікону і зараз підждавши, поки піп поклавши дитя одійде і стане з хрестом проти неї, вона поцілує хрест тай і попа у руку, піде, візьме дитя і закутає його у полу і ще раз поцілує ікону і йде між жінок і вже у церкві ото стоїть до краю. Хиба вже ото дуже крчати ме, щоб вона пішла з церкви або і до дому прямо. Вистоїть у його, а як у кінці уведуть піп її у церкву то тоді звісно прямо йде ото після всіх уже до дому.

Дома ото вже, як увелась вона, так як і всяка жінка вже живе, що діти має.

З чоловіком тепер знову живе, а до виводинів рідко де буває, щоб чоловіки лізли до жінок або щоб і жінки поохочували до сього сами.

Замітки при виводинах не бувають. Ото тіко звісно, що треба щось знать і на виводинах і скрізь, де не бути в жианї чи самій, чи а дитям, чи й так кому другому, то або од лихого чоловіка.

Перше од усього стерегти ся треба жінці з дитятком, як стріне другу жінку теж з маленькою дитинкою. Тут уже примовляють непременно (але що, то забула). Часом ото і війдуть ся буває таки жінки або хто другий завіхне на дитину, то кажуть: „Добре-ж, що я знаю, що казати, а то що було-б“. Як уже трапить ся, що не добре, а одмовить ся чим не знає, то тоді хоч так то треба вже сказати: „Сіль тобі в вічі“ або завіхає хто: „Деркач тобі під хвіст“. Жінки-ж то в цьому разі прямо кажуть те, що й баба, як дає кумі „вугіль та печину“: „Вугіль та печина — лихим очима“.

На виводини ідуть молодяці, хоча часом уродять дитину й неживу або й так їй уводитись, хоч і прийшлось умерти дитині до виводин. Тоді вже заміток про дитину не тримають, а про себе звичайно, як водить ся, замічають дещо і так само, як і з живеньким уводитись приготавливають ся.

Про молодяцю, що в першим тіко ще, то кажуть, що вона „вперше — первістка“; про ту, що з другим, кажуть „в друге“, „з другим“, потім з третім, а далі вже не має привіща і про тих особе нічого не замітять ся од людей.

95. Пояс з виводин.

А—о говорила, що як іти на виводини, то треба дитину зверху пелюшок перепоясати, підперезати яким небудь поясочком або стяжечкою. Як прийти із церкви, розв'язати і сховати і держати доти, доки не буде те дитя женить ся, як що хлопець або заміж іти — тоді, як воно йде вінчатись, підв'язати його тим поясочком або на рові зав'язати або де небудь, но щоб не видко було, тай нехай звичаєть ся з ним, то кажуть, що буде довідне всім і богате і гарно житиме в своїй сім'ї.

96. Балачки на тему виводин.

З присілку у село прийшли говіть люді. Звону не було. Сидять собі у сусіди, що коло церкви, аберуть ся і щось розмовляють собі. Лапшій дід пішов до церкви із ключами. О, буде дзвонить уже.

„Чи правда, що Лапшій приходив до когось у Р. за хлібом та за гривнею? Піц либонь післяв, бо молодяця Котрвізівська забула з дому взяти“.

„Та це у нас усі вже знають, а ви іще таки питаєте. Сердешна молодниця і забула про той хліб; їй у перше виводитись довелось, а може що й не знала сього. От піп увів її, а з дому мабуть та знав, що хліба не внесла вона у хату. То який вишкря, наче піп наш, а й не сказав їй прямо: „Хліб ще принесеш у послі чи коли“, замовк собі, наче-б то і байдуже він. Та тіко що молодниця в хату вийшла і дитя переповила, а це Лапшій за нею в хату:

„Піп казав, щоби хліб ти оддала, а за гривню й не питав, чи ти вже оддала чи ні“.

„Ох лихо“, каже молодниця. „Ось нате хліб і гривню. Ой це-ж я наробила! Не кажіть же хоть нікому, дідусю мій“.

„Еге, це-б я мовчав: у нас були попи та у деревню за хлібом сторожів не слали. А це пискля ще-й году не побуло а вже як замшляє“.

Так прямо їй і сказав дід і поки до дому, то вже й усі знали.

„І хто оцю встанову встановив? Хто? Ото десь чи з К. чи що привіз свою кралу, а сам III—ий хліб навчив ся їсти, та горе, краля не вмів напекти. От та в хаті стереже а піп у цвинтарі глядить, щоби хліб несли. Не знаєте чого?“

„Може й так! І де він ваяв подобу отаку, ні виду, ні мови“.

Потім розійшли ся.

97. Незаконне дитя приносить щастє.

1.

Які там забобони? От правда! От хоч би й незаконне. Чого вони всі щасливі отаки? Візьміть N, N, N, N, N. Як байстра, то непременно щасливе буде. В чому сила, хто його знає, але так воно є.

2.

Кажуть, щоб гроші водились, то треба слухать, де родилось незаконне дитя і туди просить ся в куми. Як що та скритка візьме, то треба тому, що йде в куми, ваять грошей, замотать у пояс і тим поясом підперезать ся і йти до пона крестить дитину в поясі з грошима.

Далі держать ті гроші і не роздавать нікому, бо перейде до того, кому оддася їх.

98. Вироди і відміна.

1.

У Городищі у простої жінки родилось і так у той самий час, як і треба, таке—гріх видно якийсь: півень, не півень; голова велика, а півняча, а ноги людські і руки, як у дитини. Бог його знає, чи воно хлопчик, чи дівчинка. А гребінь на голові більший, як кулак. І живе було довго — і живого узяли у Київ у такій баночці, головою повертало. А ніс врючком наче, як у орла, головою повертає, а гласу ніякого; і родилось — не плавало.

2.

У Мліві родилась дівчинка, як ангел прямо... Поввісіньке, круглісіньке, кучерявеньке; тіко замість рук і ніг, так бородавки великі. Годів з два було живе, уже знало, як спитать її: „А де вова“, то й покаже очима: „я!“ Кажуть, що на різдвяний вечір вова дороблювало (?) чи що... А вони мабуть ото щось роблять, як саме сплять.

3.

У Михайлової в Капленкової жінки було четверо дітей, так трое щось узяло: ще й дня не пройде, то воно й возьме ту дитину, що вилупитця так. Тіко ті діти ні на кого не похожі: одно було з одним рогом, а у другого два було маленьких, а третє було таке як морська свиня. І ото оцих трьох дітей забрало, хто його зна й що, а оця четверта дівчинна осталась, що оце каліка, що не сьпіва та кричить. Та ото оставсь ще Іван отой, то ноги розкида дуже так. Ото дві каліки остались, а тих трех щось забрало, не звісно де й ділись. Ці люди й досі живі.

4.

У К. у К. Михайла жінка привела дитину з трема головками, і на крайніх двох головках і ріжки, а на ногах такі кикті, як у собаки. Усі казали, це обмінча.

5.

„Чиста обміна“ кажуть на чоловіка з хвороби або як переми-
нить ся дуже.

6.

Де беруть ся вовкулаки, обертні, опирі і чому родять ся, про це ніхто в тій слободі і в poblньких не знає.

7.

Звідник, це вже родить ся таке! А чого воно на таку дитину заїде, хто його знає: по поріддю, чи що.

99. Обміна.

Якась таємна сила божа є в тому, що з людей родять ся ті, що не при хаті згадують: часом і з хвостом і з ріжками. Хай Бог хране усякого! Чого се воно так буває, Бог його знає, а видно щось та винні перед Богом ті люди, що отаке нещастя їм буває. А то таки й так буває, що родить ся як і слід дитя: і гляди, то йому і найменовано чимсь великим на людську долю та щастя послужити, а враг і візьме та й підмінить. Воно й уремя його є таке бісяче, що йому врагови треба десь поживитись: ото він і підмінює діток.

Так то се люди кажуть а воно Бог та його знає, як то в світі дієть ся, що між миром ще й таке буває — обміна. Обмінків сих є доволі. Їх і по очам упізнати можна, бо є таємні обмінки, так що ані мати ані ніхто не знає, що воно обмінча. Тепер уже настало таке, то кажуть, що то так удивить ся жінка у щось недобре, як ходить дитиною, або з переляку, з крови так буває на дітях. А воно та се буває своїм порядком, а те своїм. На одних то так і кажуть, що то обмінчата, а на других, хоч вони ще страшніші бувають од обмінчат, та й не кажуть, що вони обмінчата. Та й не всяка мати і не всяка баба похвалить ся кому, що мов підмінено у неї народженне. То воно-ж жалко перед миром і страшно перед нечестивим, що отак воно скоїлось.

Дячиха у нас, та така зла жінка, що як ровсердить ся й на свою дитину, то лає його усяк і прямо таки й каже: „Обмінча ти нехрищене!“ А воно й з лайок буває се лихо устає. Оддасть отим, що цур їм, за живо ще дитину, та ще й прямисінько таки каже: „Де ті, що на крилах літають, чом вони тебе не візьмуть, щоб ти не кричала?“ Як ужє налаєть ся добре, а те зіпає таки, то так і захулить: „Де ті чорти, що не взяли тебе й досі! І цить, обмінча ти!“ А вона слаба, не хочеть ся самій колихати у ночі, а білш нікому, то й сердить ся. А таки сердита здорово.

100. Оповідання про відміну.

1.

Як жєнщина родить дитину, то треба, щоб непременно не гасить світла, доки ще дитина не обмолитвована. А котрі люде буває такі,

що кажуть: „Та що там те світло pomoже цьому?“ Хто не вірить, то гасять світло.

От у таких случаях і буває, що чорти переминають дїтей. А чорти, то це такі-ж самі обмінчата, котрі взяті нехрищенними, бо сам чортяка не може приступити до чоловіка, а він має собі підручних таких же людей, тіко що вони нехрищені, то через те чорт має над ними власть; він ними командує, а вони підмоцають ся до людей, котрі буває або приплаче або зажурить ся яким не-будь любимим або любимою, і от із таких обмінчат і роблять. Он які случаї.

Один парубок любив дуже дівчину, ну тіко як він усподобав ся в неї, так не казав ні батькови та матері, що він її любить і хоче її брати собі за жінку. От як він похвалив ся своїм родитилям про це саме, то вони одказали; сказали, що ми тобі недо-зволим брати такої жінки. От він через те дуже зажуривсь таї почала до нього у ночі ходити дівка, що він її любив. І байдуже, бо він думав, що це шутки. Коли дивлять ся люди і його рідні, що він так дуже переводить ся, став дуже худий таї поганий, таї по-чали його допитувать ся, що це тобі сталося, що ти так поганієм? Чи ти нездужаєш, чи ти журиш ся за чим небудь? Він довго не при-знавав ся, а далі, як уже зовеім приходитця до горя, так він і роз-казав, що до його ходить кожної ночі та вона, що вони йому не дозволили брати. От тоді вони давай допитуватця людей, щоб його казати, як-би його бідного парубка визволить із біди? Люди посо-вітували обернуть ся до священника. Так вони і зробили. Пішли до священника, а він посовітував так: „На — каже — тобі служебний пояс і хрест той, що тоже у попа, як служить службу та носи на шиї, і, каже, як прийде та дівка до тебе, то ти її обхватиш тпм поясом, а хрестик накинеш на шию“. Він, правда, так і зробив. Пішов у повітку спати, а це приходить та сама дівка таї стоїть, а він каже: „Іди лягай“, а вона каже: „Одкинь те, що в тебе є“. Ну, він таки і відкида того пояса та хрестика, так вона, стояла оддалі й лягла. Він зараз охватив її служебним поясом і хрестик надів на шию, коли глядь, вона стала голою дівкою таї каже йому: „Ну, тепер я твоя, піди, внеси мнї вбрання, щоб я вдяглась“. Він так і зробив, пішов у хату, розказав, як було і як він зробив і що вона тепер не обмінча, а настояща дівка, тіко, що гола і нехрищена. Вони зараз дали вбрання, він дав їй, щоб вона одяглась. Вона одяглась таї каже: „Ну, тепер ходім же до батька та до матері“. Як увійшла вона в хату, така тобі дівка, гарна та розумна. Зараз вони призвали попа, охрестили, дали їй мения, як

її називають, потім справили висілля як треба, по хааяйській і як уже закончили висілля, от вона й каже своєму вже чоловікови: „Ну, це вже в твого батька нагуляла ся на висіллї, ходім жи шей до мого, тіко — каже — що тобі не буде ввижать ся, нічого не бійсь. Як прийдеш до мого батька, так що він не буде мені робить, так щоб ти не обзававсь“. От він согласив ся тай пійшли. Ідуть тай ідуть, приходять до болота, коли це двері прямо в плав сами одчинили ся. Вона прямо каже: „Ходім тіко, не бійсь нічого“. Увійшов у ту хату, аж сидить її батько та зараз як почав її лаять і бить, а цей її чоловік нічого не каже, все мовчить. От як уже кончив її лаять та бить, посадив їх за стіл, угостили їх тай сказав своїм слугам, щоб вони набрали їм по клунку чавуна та вугілля. Вони набрали, дали їм, от тоді батько, це-б то сатана, випровадив їх із свого жительствова. Вони й пішли. На шляху подивились, аж у мішках срібло та золото; а ця дівка, як ішли до її батька, так казала, що як будуть питать, що ти будеш брать, чи золото чи срібло, чи вугілля та чавун, то щоб брав вугілля і чавун. Він так і зробив, бо якби був узяв золото та срібло, то це було-б вугілля та чавун. Так вони набрали собі грошей тай живуть дуже гарно на диво всім людям. А того місця (плаву) вже не знаходили, бо воно їм стало незвісно.

Записано від Шавла Солонька, 40 літ.

2.

У Б.....и, Ч—ого повіту стоїть село коло Дніпра. У Юшків є жінка покритка, так вона й замужем не була з роду, от у неї є три дочки і один син такий страшний, не похожий на чоловіка, і кажуть люди, що воно обмінча; та воно правда, дуже здорово не похоже на чоловіка. Ноги три рази перекручені, а руки назад заверне тай постійно як сова й махає ними, а рот як поверне, то як побачиш, то так і замлієш, а як просить пить або забалака, як зареве, то й страшно слухать. От люди кажуть, що це тобі Бог не дав дітей, а це дав чорта, щоб ти білше не забувалась. Таких людей не має, а то обмінча, бо люди, ще як воно було малим, то казали, що вкниь у Дніпро, бо це обмінча. А йому вже білш 30 год. От вона, ця покритка, їздить із ним скрізь по миру та просить на його, тай сама харчуєть ся у дочок. Так їй заказала поліція, щоб вона білш не возила його, і вона білш не возить у Чигрин ніколи. А її дочки дві пішли заміж, а одна те-ж покриткою сидить коло матері. І вже її дочки замужем.

М. Солонькова, 40 літ.

102. Обмінчата возять гроші.

Це діялось в Боровиці, що коло Дніпра, Чигринського повіту. Жила в цьому селі одна жінка, а в неї чоловік був вихрист. Так він собі хоч і вихристивсь, але-ж не кидав свої жидівської природи, справляв шабас і не хотів хазяйнувати, а ходив безбаш „як кінська душа“. А жінка його живе, трудить ся, добува хліб. От вона пішла раз до одного багатого чоловіка, а його звали Цибом, просить волів, щоб привезти хліб із степу. Вік їй сказав, щоб привезла в ночі собі, бо в день йому самому треба робить. От вона взяла у вечері ті воли тай поїхала на всю ніч з невеликою дівчиною. От як набрали снопів та стали їхати назад, а дівчина сиділа на возі тай каже: „Мамо, он це щось по заду іде“. А мати каже: „Нехай воно, дочко, собі йде“. Потім воно натягаєть ся, а ця жінка звернула з шляху та спинила воли і притягла віз, щоб не розсунув ся; а те, що їхало, порівнялось із нею і собі стало, прийшло до неї, поздоровкалась тай питаєть ся, хто це, жінка, чи чоловік? А ця жінка й каже: „Ні, жінка!“ От це, що їхало, й каже: „Чого-ж ти будши жінкою чляєш ся по ночам?“ Вона стала розказувать, що вона впросила у чоловіка волів, щоб привезти хлібець. А воно зараз питаєть ся: „Чні це воли?“ А жінка каже: „Це Цибові!“ Тай стала жінка питать того, що з нею балакало, хто воно таке? От воно й почало розказувать, що вони з обмінчат, та це цьому багатому Цибови, що в Боровиці, везуть гроші. Та каже: вже всі клади вивозили йому, та ніяк ни настачать. Так собі їхали; приїхали до вузвозу, що треба повертать до Циба, а ця жінка поїхала до дому. А в цього багатого Циба имено була здорова скриня повна грошей, та як умер, так його багатство ровійшлось, а сини живуть багаті.

Реестр книжок цитованих в скороченю.

- А. В., Обряды и обычаи у нѣкоторыхъ народовъ по случаю рожденія дѣтей. Этнографическое Обзорѣнне, 1896, XV, I, стор. 146—9.
- Алимовъ А. И., Врачевальныя молитвы. Лѣтопись истор. филол. Общ. при Импер. Новор. Унив., VIII. Визант. Отдѣленіе, V, 1900.
- Авдѣевъ, Записки о старомъ и новомъ русскомъ бытѣ. 1856.
- Andrian, Die Altausseer. 1905.
- Andree R., Braunschweiger Volkskunde. 2 Aufl. 1901.
- Аеапасьевъ А. И., Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу. Москва 1865—9.
- Аеапасьевъ А. И., Народныя русскія сказки. Москва 1873.
- Am Urquell. Monatschrift für Volkskunde. Herausgegeben von Fr. S. Krauss. Lunden 1890—6.
- Баловъ А., Рожденіе и воспитаніе дѣтей въ Пошехонскомъ у. Этногр. Обзор. 1890. N. 3, стор. 90—114.
- Бѣньковскій И., Народный взглядъ на „нечистую“ женщину. Кіевская Старина, 1899, LXV, стор. 128—131.
- Благовѣщенскій В. Ив., Обычаи, повѣрья и духовныя стихи Тульской губ. Русс. Филол. Вѣстникъ, 1880, IV, стор. 251—2.
- Benczer B., Jüdische Volksmedizin in Ostgalizien. Am Urquell, IV, 120—1, 273—4.
- Bartels M., Isländischer Brauch und Volksglaube in Bezug auf die Nachkommenschaft. Zeits. für Ethnologie, 1900.
- Bartoš F., Naše děti. V Brně 1888.
- Брукчыński А., Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego. Zbiór wiad. do antr. kraj. XII.
- Буяатовъ Гр., Рожденіе... у Армянъ Эриванской губ. Этногр. Обзор. 1896.

Верещагинъ Гр., Вотяки сосновскаго края. СПетербургъ 1886.
Зап. Имп. Рус. Геогр. Общ. по отдѣл. Этногр. Т. XIV, вып. 2.

Winternitz M., Das Kind bei den Juden. Am Urquel. 1891,
II, стор. 5—7, 34—6.

Welsenberg G. v., Das Versehen der Frauen in Vergangenheit
und Gegenwart und die Anschauungen der Ärzte, Naturforscher und
Philosophen darüber. Leipzig 1899.

Wuttke A. Dr., Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart.
2 Bearb. Berlin 1896.

Wurth J., Beiträge aus Niederösterreich. Zeits. f. deut. Myth.,
IV, 1859.

Witanowski, Lud Stradomia pod Częstochową. Zbiór wiad.
do ant. kr., XVII, 1893, 24—5.

Волланъ, Угро-русск. нар. пѣсни. СПб. 1885. Зап. Геогр.
Общ. XIII.

Veckenstedt, Wendische Sagen und Märchen. 1880.

Vaclávek M., Moravske Valašsko. I. Na Vsetíne 1894.

Vrbka A., Sitten und Gebräuche im südwestlichen Mähren.
Z. f. öst. Vk. II.

Новорка в. О., Volksmedizin auf der Halbinsel Sabbioncello
in Dalmatien. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herze-
govina VIII, стор. 230—266.

Naas A. Dr., Das Kind im Glauben und Brauch der Pommern.
Am Urquell, V, стор. 179—180 і д.; VI, 65 і д.

Григиченко Б., Изъ усть народа. Черниговъ 1901.

Idem, Этногр. Матеріалы, собранные въ Черниговской и сусѣд-
ныхъ съ ней губерніяхъ. Черн. I—II.

Häberlin-Schaltegger, Aus dem Thurgauischen Volksleben.
Schw. Arch. 1902.

Höfler M. Dr., Deutsches Krankheitsbuch. München 1899.

Gonet Sz., Strzygonie. Lud. III.

Grüner J. S., Von den ältesten Sitten und Bräuchen der Eger-
länder. 1901.

Glück, Skizzen aus der Volksmedizin in Bosnien und Herze-
govina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien, 1894.

Grgjić-Bjelokosić Luka, Volksglaube und Volksbräuche in
der Herzegovina. Wiss. Mitt. a. B., VI, 609 і д.

Gustawicz Br., Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe
w dziedzinie przyrody. Zbiór wiad. T. V, VI. Kraków 1881—2.

Даринскій, Семья у кавкасскихъ горцевъ. Зап. Общ. истор.-
филол. и прав. 1903, 2, стор. 119—121.

Dan D., Volksglauben und Gebräuche der Juden in der Bukowina. Zeits. für öster. Volksk., II.

Dan D., Volksglauben der Rumänen in der Bukowina. Zeits. f. öst. Volksk., II.

Дерлиця М., Селянські діти, етнографічний нарис. Етногр. Збірник, V, 1898, стор. 121—140.

Драгомановъ М. П., Малорусскія преданія и разсказы. Київъ 1876.

Dragičević T., Trudne žene i porod. Zbornik za nar. život i ob. j. Sl. 1896, 195—8.

Delić S., Etwas über Volkszauberei. W. Mitt. a. Bosnien. I. 1893.

Engelmann G. I. Dr., Die Geburt bei den Urvölkern. Eine Entwicklung der heutigen Geburtskunde aus den natürlichen und unbewussten Gebräuchen aller Rassen. Aus dem Englischen übertragen und mit eigenen Zusätzen versehen von Dr. C. Hennig. Wien 1884.

Етнографіческое Обзорѣніе. Изданіе Этно. отд. Имп. Общества Любителѣй естествознанія, антропологии и этнографіи при Московскомъ университетѣ, подъ редакціей И. А. Янчука. Москва 1888 і д.

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn... redigiert und herausgegeben von Anton Herrmann. Budapest 1890—7.

Житє і Слово, вісник літератури, історії і фольклору, видає Ольга Франко. Львів 1894—5.

Zindel-Kressig, Volksthümliches aus Sargans. Schw. Arch. 1902, VI.

Zache H., Sitten und Gebräuche der Suaheli. Z. f. Ethn. 1899, XXXI.

Züricher-Reinhard, Allerhand Aberglauben aus dem Kanton Bern. Schw. Archiv. 1903.

Зеленинъ, Изъ быта Новгородской губ. Жив. Стар. 1905.

Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. 1877 і д.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Organ des Vereines für österreichische Volkskunde in Wien. Redigiert von Dr. M. Haberlandt. Wien 1895 і д.

Ивановъ П., Знахарство, шептанье и заговоры. (Въ старобѣльскомъ и купянскомъ у. харьковской губ.) Київс. Старина, 1895, XIII, стр. 750 і д.

Ивановъ П., Этнографическіе матеріалы, собран. въ Купянскомъ у. Харьковс. г. I. Привѣты и повѣрья, относяція ся къ беременности и къ рожденію дѣтей. Этнограф. Обоар. 1897.

Ilwof, Zur Volkskunde der Steiermark. Z. f. öster. Volksk. III, стр. 10 і д.

Иваница И., Домашній бытъ Малороссіянь. Этногр. Сборникъ 1855. I.

Колесса Ф., Людові віруваня на Підгірју, в с. Ходовичах, Етногр. Збірник, 1898, V, 76—98.

Kolessa Jan, Narodziny i chrzciny, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego we wsi Chodowicach w pow. Stryjskim. Zb. wiad. do antr. kraj. XIII.

Колесса І. др., Галицько-руські народні піснї з мѣльодіями. У Львові 1901. Етн. Збір. Т. XI.

Köhler J. A. E. Dr., Volksbrauch... in Voigtlande. Leipzig 1867.

Krafft-Ebing Dr., Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. 12 Aufl. Stuttgart 1903.

Krauss F., Powrót umarłych, Wisła IV.

Idem, *Ἀνθρωποφυτεία*. I. Südslavische Volksüberlieferungen. Leipzig, 1904.

Idem, Zeugung in Sitte, Brauch und Glauben der Südslaven. *Κρηπίδια*. T. VI. Paris 1899.

Krauss Fr. Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. Mün. 1890.

Idem, Sitte und Brauch der Südslaven. Wien, Leipzig 1884.

Korenić St., Život, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba. Zbornik za nar. život j. Sl. Sv. I, 1896.

Kilka szczegółów z wierzeń ludu (z okolic Andrychowa). Lud II.

Караджић В., Живот и обичаи нар. српск. У Бечу 1867. II.

Kind (Das) im Glaube und Brauch der Völker. Am Urqu. 1896, Urquell 1897—8.

Kolberg O., Chełmskie, I. Kraków 1890.

Idem, Mazowsze, III. Kraków 1887.

Idem, Pokucie, I—IV.

Кноор О., Volkssagen, Erzählungen, Aberglauben, Gebräuche und Märchen aus dem östlichen Hinterpommern. Posen 1885.

Kaindl R. F., Die Huzulen, Wien 1893.

Idem, Volkskunde, Wien 1903.

Кіевская Старина, ежемѣсячный историческій журналъ.
Кіевъ 1891 і д.

Kosiński W. Dr., Materiały etnograficzne, zebrane w różnych okolicach Galicyi zachodniej. Mater. antr.-arch. VII, 1904.

Kopernicki I., Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyałów, zebranych przez p. Z. Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie. Zbiór wiadom. XI, 130—228.

Лебединъ, Бытъ крестьянъ Тверской губ. Тв. у. Этногр. Сборникъ 1853, I, 183—6.

Лепкій Д., Деякі вѣруванн про дѣтину. Зоря 1886.

Liebrecht F., Zur Volkskunde 1879.

Laube G. Dr., Volksthümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung. 2 Aufl. 1902.

Lilientalowa R., Wierzenia ludu żydowskiego. Wisła 1905.

Lilientalowa R., Dziecko żydowskie. Mat. antr.-arch. 1904.

Lovretić, Otok. Zbornik za nar. život i obič. juž. Slav. II.

Малинка А., Родыны и хрестыны (Матеріалъ собранъ въ м. Мривѣ, Нѣжинского у.). Кіев. Стар., 1898, Т. LXI. стор. 254—286.

Meier S., Volksthümliches aus dem Frei- und Kelleramt. Schweizer. Archiv für Volksk., IV, 1900.

Marz A., Aus dem Leben des Steirischen Volkes im Mürzthal. Zeits. f. öster. Volksk. IV. стр. 293 і д.

Милојевић М. С., Песме и обичаји укупног нар. српс. I. 1869.

Милорадовичъ, Народная медицина въ лубенскомъ уѣздѣ, Полтавской губ. Кіевская Старина, 1900.

Милићевић М. Ђ., Живот Срба сељака. У Београду 1894. Друго издање.

Meier E. H., Deutsche Volkskunde. Strassburg 1898.

Nowosielski A., Lud ukraiński. Wilno 1857, I, II,

Нушић Бр., Косово. Опис земље и народа. I Свеца. Књиге Матице Српске, бр. 6. У Новом Саду 1902.

Nehring, Erster Bericht über Aberglauben, Gebräuche, Sagen und Märchen in Oberschlesien. Mitt. d. Schles. Ges. f. Vk. 1906/7.

Peiter W., Kindestaufen im Hoherzgebirge. Z. f. ö. Vk. IV, 115—116.

Patschovsky W., Beiträge zur schlesischen Volkskunde aus d. Libauer Thal. Mitt. der schles. Ges. f. Volksk. 1906/7.

Pierzchała L., Wierzenia ludu z nad Wiaru. Lud II.

Потебня, О немецкомъ значеніи вѣкоторыхъ обрядовъ. Чтенія, 1865, 2.

Polek Dr., Die Lippowaner in der Bukowina. Z. f. öst. Vk. II.
Ploss H. Dr.-Bartels, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. 2 том. V. Auflage 1897.

Petrović V. K., Zapláne ili Leskovačko (U Srbiji). Zbornik za živ. V, 2, 1900, crop. 253—297.

Podbereski A., Materyaly do demonologii ludu ukraińskiego Zapor. ludności w powiecie Czehryńskim. Kraków 1880. Zbiór IV.

Rokossowska Z., O świecie roślin, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie. Zbiór wiadom. do antrop. kraj. XIII, 1880, crop. 163—199.

Rochholz E. L., Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz. Leipzig 1857.

Rüttimann Ph. A., Einige Gebräuche aus Vals-Graubünden. Schw. Arch. f. Vk. 1898. II.

Spinner J., Mittel Kinder zu gebären. Am Urquell, IV, crop. 25.

Schell O., Woher kommen die Kinder? Am Urquell, IV, crop. 224—6; V, 1894, 80—81, 162, 287; VI, 41, 125, 159, 159, 218—9.

Schön J., Gebräuche ungarischer Juden. I. Das Kind. Ethnolog. Mitt. aus Ungarn, V, 1897, 39—41.

Świętek J., Lud nadrabski. (Od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny. W Krakowie 1893.

Spiess B., Am Urquell, II.

Sohnrey H., Geburt und Taufe in der Gegend d. Sollinger Waldem., Am Urq. II, 197—200.

Stern B., Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Mit Berücksichtigung der moslemischen Nachbarländer und der ehemaligen Vasallenstaaten. Eigene Ermittlungen und gesammelte Berichte. Berlin 1903. 2 том.

Segel B. W., Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów. Lud, III, 1897.

Idem, Materyaly do etnogr. Żydów. Zb. wiad. XVII, 1893.

Stöber Au., Elsässisches Volksbüchlein. Kinderwelt und Volksleben in Liedern, Sprüchen, Rätsheln, Spielen, Märchen, Schwänken, Sprichwörtern. 2 Aufl. I. Basel 1859.

Saloni C., Lud łańcucki, Mater. antr.-etn. VI.

Sütterlin G., Gebräuche im Birseck, Schw. Arch. f. Vk. 1899. III.

Schiffer B. Wolf, Alltagsglauben und volkstümliche Heilkunde galizischer Juden. Am Urqu. IV,

Schulenburg W., Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. Leipzig 1880.

Сумцовъ Н., О славянскихъ народныхъ поверьїяхъ на новорожденнаго ребенка. Журн. мин. нар. просв. 1880, Ноябрь, 68—94.

Idem, Культурныя переживанія. Киев. Стар. і окремо 1890.

Idem, Личныя обереги отъ сглаза. Сборн. Харьк. Ист. Ф. Общ. Харьковъ 1896.

Сагуны, Воронежской губ. Живая Стар. 1905.

Siarkowski Wl. ks., Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Pinczowa. Zbiór IX.

Świątek J., Borowa. Drobiazgi etnograficzne. Mater. antr.-arch. VII, 1904.

Temesvary R., Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn. Budapest 1904.

Talko-Hryncewicz, Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Kraków, 1893.

Тоерпен, Aberglauben aus Masuren (Sagen und Märchen). Danzig 1867.

Truhelka C., Die Heilkunde nach volkstümlicher Überlieferung mit Auszügen aus einer alten Handschrift. Wiss. Mitt. a. Bos. II, 375—391.

Tetzner F., Die Slaven in Deutschland. Braunschweig 1902.

Urbas W., Aberglaube der Slowenen. Z. f. öst. Vk. 1898, IV.

Udziela S., Lud polski w powiecie Ropczyckim w Galicyi. Zbiór wiad., XIV, 1890.

Urquell Der, Eine Monatschrift für Volkskunde, herausgegeben von Friedrich S. Krauss. Leiden 1897—8.

Ulanowska St., Łotysze Infant Polskich a w szczególności z gminy Wielońskiej pow. Rzezyckiego. Zbiór XV, 1891.

Успенскій Д. И., Родины и крестины. Уходъ за родильницей и новорожденнымъ. Этногр. Обзор. 1895, N. 4, 70—95.

Чубинскій П. И., Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-русскій край, снаряженной Имп. Рус. Геогр. Обществомъ. Югозападный отдѣлъ. Сиб. I—VII.

Шухевич, Гуцульщина. Етнологичні Матеріяли. Т. III і д.

Federowski M., Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy... Tom I. Warszawa 1888. Bibliot. Wisły I.

Federowski M., Lud Białoruski na Rusi litewskiej. T. I—II.

Fossel V., Volksmedizin und medicinischer Aberglaube in Steiermark. Graz, 1886, 1 видане.

Франко І. Др., Людові віруваня на Підгірю. Етн. Збірник V, 160—218.

John A., Sitte, Brauch und Volksglaube in deutschen Westböhmen 1905.

Idem, Oberlohma, 1903.

Ястребовъ В. Н., Матеріали по етнографіи Новороссійс. края, собранные въ Елисаветскоуъ и Александрійскоуъ у. Херсонской г. Одесса 1894.

Ящуржинскій Хр., Повѣрья и обрядности родичъ и крестивъ. Кіевс. Стар. 1893. Кн. XLII, 74—83.

Ястребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ. 1886.

Яновичъ В. с., Перьяки. Жив. Старина, 1903, стор. 71 і д.

